

Юрій Логвин

Сліди на плинфі

I. ЗАСПІВ

Старіючий майстер ретельно позначив усі болонки зрубу, позначив усі частини будови — від віконець-заволок до сволоків на всіх поверхах. Тому він не втручався тепер у роботу хлопців — знав, усе добре зроблять.

Здорові, вправні хлопці поскидали кожухи та свитки і, закасавши рукава, міцно підперезавшись, знімали вінець за вінцем дубового зрубу. Дзвеніло вистояне дерево, з шерхотом і тріском обсипався тиньк помальованих, помережаних стін. Їдучий пил туманом розповзався подвір'ям, викочувався через відкриті ворота на вулицю.

Тихо, тихо сіялись сніжинки, десь співали величальну пісню молодому.

А старий майстер забирав усе своє добро з Верхнього Міста.

Наче заціпенілий, дивився він на хмари крейдяного пилу, що огортали залишки зрубу. Як гаряче зараз його робітникам! Он то один, то другий утирав з чола рясний піт.

А майстрові прохолодно. Холод тепер часто проймає його спрацьоване тіло. А ще частіше прохолодою проймало його душу, колись таку веселу та гарячу.

Коли вони з дядьком повернулись із далеких сонячних Обезів і йшли на уклін до городника, то побачили за паколлям предовгого тину мури

Софії Святої, зведені не менш, як на дві косих сажени. Мури згори накриті солом'яними кулями. І їх згори притрусив перший сніг.

Коли вони збиралися в далекі Обези по золото, свинець і мідь, то будова була велетенським мурашником, а гомін стояв, плив звідсіля над містом.

Тепер за паколлям тину не було колотнечі, гомону, гуркоту, не рипіли вози, не дзвеніли сокири й молотки. Тільки від ям з вапном клубочилась густа пара.

І все довкола засипав, засівав пухкий сніг. Сніг невагомим покривалом огортав золоте, ще не опале листя, ховав у білому смарагдові стеблини ще живої трави. Він тоді зняв обезьку кошлату шапку і звів до неба лице. Прохолодні сніжинки гамували лихоманку чекання... Ось зарипіли ворота. Зараз відкриються навстіж, і через них виїдять сани з болонками. А на болонках позначки, поставлені його рукою. Повезуть ці болонки на Поділ, і почне він там складати їх у зруб на новому подвір'ї.

А тут, у Верхньому Місті, на будові Святої Софії, на впорядкуванні подвір'я і служби, на виведенні Золотих воріт проминуло більш ніж три десятиліття його життя.

Клубочилась їдуча курява, а майстрові згадалися тумани над ірпінськими болотами, як вони в такий туман переходять бродом на правий берег. Знов згадалась золота подорож в Обези. Найщасливіша подорож його життя. У синій воді віддзеркалення крутобокого, наче із золотих дошок, бойового човна варязького. Січуть золоті весла бірюзу води, напнулось колесом, засвітилось сріблом вітрило. Дзвенять від напруженої гонитви круті боки човна, ріже високий і гострий ніс теплу дніпрову воду. А він, самотужки підбираючи мелодію, співає віншування могутнім веслярам.

Он там далеко-далеко внизу в одну мить скресла крига, опали сніги з дерев і лугів, зацвіли і осипали золотим пилом верби і шелюг, і все зазеленіло, зацвіло, і повінь в одну мить опала. І пливе-плине далеко внизу човен, минає одмілини, темні смуги вогкої ріні, смарагдові зарості прибережних гаїв.

Він стоїть тут угорі, на височенних київських кручах, ще скутих довгою зимою, і згадує, як він, малий тоді, видерся по штагах на рею, примостився на самім вершечку і споглядає близькі смарагдові, а далекі блакитно-бірюзові — придніпровські гори.

І не озирнеться назад, власне, не зазирне в майбутнє, щоб побачити засипані ще снігом схили Верхнього міста і вгледіти десь високо-високо самого себе. Сивого, у сірій вовчій шапці, згорбленого, із глибокими зморшками на худому обличчі,

А він, сивоусий майстер бачить його, малого, веселого мандрівця й співця, як він дряпається по штагах на рею.

І нічого майстрові не шкода з усіх літ прожитих.

Тільки шкода тієї безжурності, що минула, розвіялась, пролетіла птахом, продзвеніла піснюю і розтала над блакиттю Дніпрових плесів, над золотом Дніпрової ріні.

За цей час збудували Святу Софію.

Господар Русі, великий каган Ярослав укріпив життя і порядок "Руською Правдою", зміцнив воїв і ошадливо зібрав срібло і злато.

Минули й славні походи супроти ворохобних сусідів.

Наближався час братовбивчих чвар меж нащадками Ярослава.

Ніхто з його синів не зможе бути єдиним справжнім каганом, стовпом і опорою влади на Русі.

І старіючий майстер знав про це і полишав Верхнє Місто. Здається, тепер от і настав час згадати слова тмутороканського іудея-мінйялу, що казав тоді хлопчику: "Люби працю, зневажай багатство і не приязні із владою!"

Тоді малий не міг второпати, чого ж цей багатий мінйяла каже такі слова. Все, здавалось, заперечувало йому. Хіба то праця — міняти золото? Чи міг він зневажати багатство, на якому сидів? І чому не водити дружби із владою? Якби він сам не пригощав ключника князя Мстислава, хіба б він такі достатки зібрав у Тмуторокані?.. Але тепер майстер дещо починав розуміти з того початку в Тмуторокані... Хоча, власне, почалось все не в Тмуторокані, а тоді, в кінці травня, у далекому древлянському селі. І все почалось через дядька його.

ПОТАЄМНА БОРТЬ

Малий бігав за своїм дядьком, і тому його прозвали Півником. Бо дядько прозивався Півень. І був людиною підневільною. Він потрапив до боярина у кабалу. Позичив срібло, щоб купити собі коня. Та кінь за чотири дні здох. Отож лишився дядько без коня і срібла і став закупом боярина Судомировича.

Тому, коли з Києва до садиби прибув княжий гонець і загадав людей на спорудження київських укріплень, боярський управитель загадав їхати во град дядькові Півневі та ще кільком челядникам.

Як почув про те Півник, одразу побіг у село. Був він малого зросту, та й літами ще не вийшов, а проте відзначався кмітливістю і тямучістю.

Зразу кинувся до прапрабаби, бо її всі поважали, слухали і навіть побоювались.

Півник пав перед нею навколішки і почав прохати, щоб вона заступилась перед батьком та матір'ю, і щоб вони відпустили його з дядьком до Києва.

— А дуже хочеш до Києва поїхати?

— Більше за все на світі!

Прапрабаба заплющила очі. Довго, довго мовчала, потім її рука на голові хлопчика здригнулась і вона тихим, але твердим голосом проказала: "Піди, поклич батька!", що без сумніву значило — Півник поїде до Києва разом з дядьком Півнем.

І ось тепер з дозволу і благословення батька й матері він міг їхати до Києва разом з дядьком Півнем.

Нараз його посвистом покликали із чагарів. Хлопчина озирнувся — он за купою зелені сховався дядько Півень. Він мовчки підманив пальцем до себе хлопчика.

І ось вони йдуть болотною стежкою, дядько несе здоровенний кошіль для вугілля.

— Ось що. Півнику! Слухай уважно! Йдемо не по вугілля. Йдемо по мед. А в кошелі всю снасть сховано. Не бійся — я не злодій. Ми йдемо не до липового гаю, а на старе болото. Ти добре знаєш — там, де сходяться землі боярська, княжа та сільська. Там нічия земля.

— Де ж там борті? Там усе хирявий підлісок та старі криві сосни.

— Побачиш!..

І ось вони стоять під старою товстою вільхою. Під ногами хлюпає руда болотна вода.

На чорній корі, невисоко над корінням вирізано дядькового знака здибленого коня.

Дядько повісив кошіль на криву сосонку і витяг линву. На одному кінці міцна рогулька, а на другому кінці — ще рогулька, і до неї припасован. дощечки.

Дядько прив'язав до мокрих постолів залізні пазурі, обв'язався линвою, а стовбур обперезав сиром'ятним пасом. Відкинувся назад і почав рухатись по чорному стовбуру. Відкинеться на ремені, підтягне одну ногу, потім другу, добре втискуючи залізні пазурі в кору, і швидко тоді вже випростовується, ослабивши ремінь.

Півник внизу, задерши голову і затамувавши подих, приглядається до кожного поруху дядька .

Дядько дістався до їовсго'ї гілки, став на неї. Рипить. Малому все аж стисло — вільха дерево слабке, ненадійне.

Ось дядько перекидає рогульку на линві за товстенний сучок. Підтягає на линві сідало, перевіряє його. Обережно сідає на нього. Вивільнивши ноги і відв'язавши пас, стравлює линву і плавко спускається до верхівок очерету. Зависає над головою Півника.

— Подавай швидше торбу з горщиками, глек і личину! І ножа!

Дядько надягає шапку-личину з берести та кінського волосу. Обв'язує линвочками сорочку і штани, щоб бджоли не проникли під полотно.

— Ти візьми лика і все обв'яжи! Та шапку добре натягни! Та відійди подалі! Та дивись пильно на всі боки! Прислухайся.

Дядько тягне вільний кінець линви, і линва, поволі посуваючись по змазаному салом гаку рогульки, підносить дядька Півня вгору, до самої борті.

Зав'язавши міцним, але простим вузлом линву, роздмухує жар у глечик з дірочками.

Білий молочний дим огортає все навколо туманом. Дядько з-за спини вихоплює стару, надщерблену сокирку і двома ударами розширює дірку дупла.

Півень занурює руку в дупло і перекладає в горщик здоровенну кулю золотих щільників.

Затим наповнює другі горщики золотими щільниками.

Глечик з трутом висить на гілці і курить молочним димом.

Бджоли, гудучи, мов далека буря, обліпили дядька суцільним золотаво-чорним шаром. Дядько щось кричить небожу, але зрозуміти важко.

Зрештою, дядько розв'язує вузол линви і просто летить униз. А, щоб не обпекти пальці, обхоплює линву полою свити.

За дядьком падає хмара бджіл.

Малий підлазить під перевернутий кошіль, але все ж кілька бджіл проникли у схованку. Вчепились в його сорочку. І гудуть так страшно, що серце холоне. І, до того ж, не знаєш, звідкіля вони вжалять.

Дядько підхоплює все начиння і, розмахуючи димлячим глечиком, швидко рушає до чагарів.

Малий зводиться на тремтячі ноги і поспішає за ним.

А над обома добичниками мстиво гудуть бджоли.

Густі чагарі рятують бортників од бджолиної помсти. І дядько, засипавши в дірчастий глек зілля, розводить ще більший, ще їдучіший дим.

Тоді вже розбирається. Починає струшувати, обирати спухлими пальцями із себе бджіл. Хоча він надягав личину, у нього спухле лице, шия і руки. У малого одне вухо відвисло ледь не до плеча.

Дядько із дна торби дістає ладунку з жовтим мастилом і змащує вухо небожу.

Потім береться за свою губу.

Пекучий біль спочатку перетворюється на щімливу'сверблячку, а потім і геть затухає.

— Дядьку! Вони не прилетять сюди? Ви їх отравили димом?

— Що, що, Півнику! Я їм і сотів з медом лишив, щоб вони не подохли. Ось восени повернемось із Києва, і ще візьмемо... Ми цього року перші взяли борт. Глек дамо ковалеві за роботу. Решту візьмемо до Києва. Багаті люди люблять подарунки... Ну, а нашій прапрабабі понесеш шматок забоцня. А більше — ні-ні!

— Можна мені ножа полізати?

— Бери.

Кривий бортницький ніж, що ним соти підрізають, Півник довго облизував.

А дядько лише свої пальці обсмоктав, як зав'язав горщики липовим лубом.

БОЛОТНА РУДА

Челядники боярські пакували припаси з комори, начиння для роботи на будові.

А дядькові Півневі хотілося мати в Києві добру сокиру і справну рогатину.

От він і вирішив зварити крицю та й понести до їхнього сільського коваля, що славився своєю вправністю по всіх околицях.

Дядько й небіж, тільки задніло, взяли дерев'яний заступ, молоток, здоровенний кошіль на шлеях, щоб за спиною тягти, та й почимчикували до висохлого болота через піщані пагорби.

Дядько, поплювавши на долоні, заходився відкидати верхній шар землі, в якому поспліталось коріння трави, відкрив чималий шмат піщаного підрунтя, розкопирсав пісок і дістався до важкої червоної речовини, що нагадувала водночас і глину, і перетліле рослинне коріння.

Дядько так старався, що піт з його чола аж сипався на пісок, на підсохлу світлу руду і лишався там значками темних плямок.

Малий теж не байдикував — з кожної грудки руди він старанно обтрушував пісок, занадто великі розбивав молотком. Небавом і кошик був повний до верха.

Коли дядько, крекнувши від напруги, підвівся з повним кошелем на рівні ноги, лозини аж зарипіли. Однак дядько поспішив уперто в глибину лісу до вуглярів,

Півник підтипом пострибав за ним, тягнучи на плечі заступи, молоток і гострий кийок для подрібнення руди.

Під легким павітром над ними шелестіли молодими листочками берези.

А крізь аромат квітів на сонячних галявинах вже пробивався здаля їдучий запах дьогтю.

Небавом перед подорожніми відкрилась чи то галявина, чи то вирубка, посеред якої стояли чи то курені, чи то копиці сіна.

Одні високі гостроверхі вибудови горіли червоним полум'ям і чаділи чорним димом, другі були огорнені сивим прегустим димом, зовсім чорні копиці чаділи тонесенькими цівками диму.

Люди були біля довгої будівлі.

Люди переливали дьоготь із невеликого барила в діжку і ставили на колу.

Дядько полишив Півника з вантажем і рудою під великим деревом у мерехтливому блакитному затінку.

До дядька з риканням кинулись здоровенні пси. Та дядько схилився до них, щось їм лагідно проговорив, і вони до нього зразу ж привітливо замахали кудлатими хвостами.

Поки дядько розмовляв із старшими робітниками, інші вуглярі ставили новий конус із дзвінких дубових болонків.

Дядько з вуглярами у приязні. Йому, вправному мисливцеві, вдавалось без усяких слідів брати дичину із князівського лісу, з боярського гаю. І він здобиччю ділився з робітниками.

Приязні вуглярі насипали дядькові цілий міх дзвінкого та легкого дубового вугілля.

Дядько та небіж довго не затримувались у вуглярів, а поспішили до рудного яру.

Яр починався за сільським валом. Там люди брали глину, що тільки тут виходила серед пісків та торфовищ нагору біля їхнього села. Тут всі варили крицю для власних потреб.

Видно було чимало покинутих домниць різного розміру. Одна невеличка домниця була згори розламана, і дядько її загодя підмазав, підрихтував.

А тепер він швидко заповнив усю домницю вугіллям та рудою, пересипавши їх шарами.

Як заправив і замазав домницю, то сіли попоїсти, бо вже смоктало й різало в кишках, так їсти хотілося.

І були хліб-загреба з попелом на поді та розварені тогорічні гриби, смачніші за святкові наїдки.

По їжі дядько відійшов набік, повернувшись до болота, вклякнув на коліна. Читав таємний заговор на добру крицю. Так говорили всі люди, але малий знав, що то люди кажуть молитву богу Сварогу, старому богу. А за молитви старим богам карали і церква, і княжа влада.

По молитві Півень витяг із короба міхи і приладнав їх до глиняних трубок, що стирчали з домниці, і нав'язав до палиці камені-важелі.

Ось затис Півень лівицею гриб-трутовик і кремій жовтий, наче восковий. Змах правиці, удар смужкою криці, червоний рій іскор. Далі диміння берестяної смуги.

Ось і вугіль зачервонився в домниці. Дядько швидко забив отвір глиняним здоровим чіпом, примазав густою глиною і захопився, потяг за ручки міхів.

Малому просто доводилось лягати на палицю, щоб вага йшла вгору, а за тим, щоб притискувала міх, і повітря з нього щоб вийшло.

У домниці, в глибині її нутра почали народжуватись якісь непевні звуки. Щось там ніби схлипувало, булькотіло, кахикало. А з горішнього отвору виривався сніп іскор, сльозився прозорою смужкою чад.

Домниця розігрілась так, що навколо пашіло жаром, і мокре від поту волосся вмить просихало від гарячого повівання.

Від небувалого жару свіжа глина пішла павутинними тріщинами, і з них тягло кисло-солодким чадом.

Півнику запаморочилось у голові.

Дядько відтяг його набік, лаючи себе за необачність, і зразу ж заходився гнати обидва міхи.

Якщо хоч трохи згаяти час і не задувати міхами повітря, все пропаде. Треба буде розколупувати домницю і все починати спочатку.

Малий на прохолодному вітерці, що повівав від лісу, поступово отямився від чаду. Тільки сили не було ніякої в м'язах.

А дядько все бігав від міху до міху і щосили вдував повітря в розпечену, що аж світилася рожевим, домницю.

Коли дядько зауважив: через отвір не вилітають вже вогнені зірочки вирішив: час закінчувати. Значить, вугілля вже вигоріло.

Довгою міцною гострою на кінці дубовою жердиною довбонув Півень по літнику у глиняну замазку. Палиця зайшла, він крутонув нею і вивернув назовні глиняного чопа. Кінець палиці спалахнув синім вогнем. З отвору, бризкаючи вогненими краплями, вилився шлак. На повітрі він почав темніти, тахнути і швидко густіти.

Дядько сидів неподалік домниці. Добре було від її тепла. Вона, здавалось, і не збирається вичахати. Хлопчик притулився до дядька і зразу заснув.

За валом, за гострим паколлям, у тесових стайнях заспівали перші півні.

Старший прикрив світою меншого і заходився все приводити до ладу: начиння, їжу, одяг, а тоді й коло домниці заходився.

І врешті-решт дістався до нестерпимо-гарячої криці. Вона застигла на дні ніби товстим сталевим оладком. Мочаючи щораз рукавиці у воду, обпалюючи вуса та коротеньку борідку, Півень все ж видобув на гору темноблакитну крицю.

Кинув крицю на один із великих каменів, що виростили тут із землі, і, не жалюючи себе, заходився відбивати молотом, поки вона геть не затверділа.

Від гуркоту й дзвону малому сон відлетів умить, і він схопився на ноги.

— Давай, допоможу! Давай!

Дядько, кивнувши на згоду, передав ручки щипців малому і заходився обіруч гатити по криці.

Після кожного удару криця підскакувала разом із щипцями, і хлопець теж підскакував.

Дядько досить швидко вправився з проковкою, і товстий оладок криці перетворився на сіро-синій брусок металу.

Була вже глибока ніч, як вони підкріпили свої сили сушеною ведмежатиною, яку ще восени заготував дядько Півень.

Іти до коваля вночі вони не наважились і продрімали біля домниці.

Запугав пугач у сосновім лісі, і після того вони вже не проспали півнів.

Пішли піщаним белебнем до піщаного яру.

За дубовим гостроверхим тином село досипало останні хвили, додивлялось останні миті снів.

Далеко за сивим житнім полем чорнів ліс, над яким згасали останні зірки.

На узліссі хрипко і сумко, востаннє, певно, перед днем, закричала дремлюга.

Мов малесенька фортеця за селом, за валом стояла окремо Ковалева садиба. Про всяк випадок — щоб із кузнею не вигоріло все село.

Кузня стояла нижче, в яру, окремо від садиби. Проста кузня, один зруб. Паколля ще врите з трьох боків. А вгорі була завіса з розколотого лемеху. Усередині все було ретельно обмазане грубим шаром білої глини.

Правда, по роках біла глина просякла кіптявою, димом і зробилась геть чорна, як глупа ніч.

Коли дядько з небожем досягли самої кузні, вгорі над ними зі скрипом розійшлися стулки воріт, і з'явився сам знаменитий коваль.

Доброго зросту, у короткій літній свиті. Ставши на воротах, бризкнув із чаші на корову води, а тоді сказав у глибину двору:

— Пускай!

— Бач, який хитрун! — Зашепотів Півень небожеві. — Вигоняє худобу на пасовище і кропить водою з чаклунського гульбища. А сам хрещений! Навіть на кузні хрест вирізано!

— А це допоможе?

— Коли допоможе християнська молитва... А коли буває і поганський заговор.

Дядько підвівся, наказавши Півнику сидіти і не рипатись.

Вони кланялись один одному, кивали головами. Потім щось перейшло з рук дядька до рук коваля.

Потім говорив дядько, а коваль лише головою кивав.

Кузню коваль відімкнув довгим ключем.

Може б люди і дорікали ковалеві за замок, за те, що людей стережуться. Але і ключ, і замок були його власної роботи, і ніхто ні слова не вимовив.

Вийшов із кузні коваль у шкірянім лискучім фартусі. Він ніс повну жменю жевріючого вугілля.

Як Півник те побачив, йому аж п'яти запекло.

Коваль висипав жарини в купу вугілля.

Дядько вхопився за важіль міха, щосили потяг.

Фуркнув міх, злетіла хмарка чорного пилу, і чорне вугілля почало жевріти. Потім полетіли іскри, знялась хмарка вугільної куряви.

Коваль всунув крицю до горна. І вона почала набувати кольору, розквітати сяйвом.

Коваль ухопив губчастими щипцями смугу і передав Півневі. Поставив зубило на смугу, ударив молотом і розсік смугу на два шмати.

Один кинув на землю, другий знов запахав у горнило. Коли метал розпікся до білого, коваль вихопив його і кинув на ковадло.

Знов тримав дядько Півень, а ковадь почав той шмат кувати, загинаючи навколо залізної палиці.

Смуга сходилась своїми кінцями, водночас вичахаючи.

Коваль, взявши зігнуту смугу, пішов до зруба. І щось там довго колупався з нею.

Півник хотів туди ступити й подивитись, та дядько мовчки прихопив його за руку, зробивши страшне лице: "Ти куди пхаєшся?"

Вийшов коваль із залізом, умащеним якимось глиняним мастилом там, де кінці сходилися.

Коли мастило трохи підсохло, вони удвох із дядьком поклали в горнило метал і заходились щосили, в чотири руки, надимати міхи.

Дядько стрибав, вигинався, налягав грудьми на палицю, а коваль тільки здіймав руку то вгору, то вниз.

Коваль дивився похмуро, а коли над обмазаним металом почали злітати іскри, та такі сліпучі, що аж в очах боліло, він ніби повеселішав. І згадав про малого.

— Оце варимо крицю, — пояснив він, — щоб не було шву видно, а тоді докуємо вже лезо сокири.

Коваль витяг заготовку сокири. Прокував тонесенькими молоточками. Враз злетіла глиняна шкаралупа й окали, і хлопчик побачив залізо, блакитне суцільне залізо, наче й не було склепане з двох кінців.

Малий із захватом дивився, як коваль вирівнює обух, кує-відтягає вниз лезо сокири.

Загартовував у цебрі з якимись настоями. Бо зашипіла, забулькала вода і по кузні розплився запах їдкого зілля.

Жало леза направляв коваль, а ручку точила щосили ганяв дядько Півень, відвернувши лице від густого потоку іскор, що виривались з-під заліза.

Якраз, коли коваль відкладав сокиру, щоб перепочити, із садиби вийшла і наблизилась до них чорнобрива дівчинка. Ще без запліток, лише в самій сорочці, без фартушка навіть, тільки крайкою підперезана. Напівдівка, як сказали б люди, але через тонке полотно вже пнулися гострі груди. Вона була дивна — волосся біле-біляве, аж жовте, як золотий цвіт кульбаби, і чорні, геть зрослі брови на смаглявім обличчі.

Вона принесла батькові короб з наїдком, але до самого зрубу не йшла. А стала ніби на якійсь невидимій межі і чекала, коли підійде її батько і все забере...

Вона пильно розглядалася на Півника.

А він теж прикипів до неї поглядом.

Коваль подивився по черзі на малих і з усміхом спитав у доньки:

— Що ти на нього заглядаєшся? Він — малий.

А дівчинка відкинула з очей пасмо золотого волосся і впевнено, беззастережно відповіла батькові:

— Поки що малий, але як виросте, буде вищий за Півня.

— Ти його собі вподобала? Чого?

— Бо він хваткий і везучий, — ані трохи не застидавшись, відказала дівчинка батькові.

Батько їй нічого не сказав, і вона мовчки повернулася і почала підніматись піщаним схилом.

Вже вгорі вона обернулася і всміхнулася Півнику, поправила волосся, що лізло їй в очі, і враз ніби крізь землю провалилася.

Коди сьорбали житній кисіль і жували чорний черствий хліб, Півень і коваль жартували над дітлахами.

А Півник все думав своє: "Певно, не тільки коваль чародій, а чародійством відає і його мала донька. Не інакше, що мала чародійка! Бо звідки їй знати, що мені поталанило, казково пощастило, і я поїду з дядьком до Києва?!"

Наконечник рогатини, що був ніби здоровенний ніж, коваль виготував набагато швидше. Єдине, що трохи затримало — зварення рурки для держака.

ЧАРІВНИЦЯ

Дядько Півень у кузні насадив сокиру на добре грушеве топорище, а рогатину приладнав до ясеневого дзвінкого ратища.

І хоча коваль зробив і рогатину, і сокиру найкращі, однак до себе в садибу до трапези не запросив.

Значить, вважає, що Півень уже сторонній, невезучий. І з ним нема чого знатись.

Небіж теж це зрозумів, але боявся спитати дядька Півня, чому це так.

Дядько крокував похмурий, похиливши патлату голову. І поволі-волі звертав у пущу.

Спочатку хлопчик думав, що дядько зібрався на потаємне полювання в нетрях.

Але коли вони двічі поминули лося з молодими рогами, він зрозумів, що вони йдуть до Священного джерела.

Потаємне то було місце.

Туди все поривався дістатись піп-гречин, що приїздив до боярина Судомировича сина хрестити. Та ніхто йому туди дороги не виказав.

А сам боярин не знав дороги. Бо він не з деревлян був, а із старих християн, що ще за княгині Ольги одержали тут маєтності.

Сонце ще не зайшло, але тут у пущі вже запали блакитні сутінки.

На велику галявину вони вийшли якось раптово, малий аж охнув, як вони опинились на смарагдовій галявині, залитій золотим передзахідним промінням.

Було чути, як десь у дубовім густім верховітті стогне дикий голуб.

Протарабанив двічі по сухому сукові дятел, і більше ніяких звуків.

На тій галявині було вільне місце, і там грало блакиттю малесеньке, зовсім малесеньке озерце.

Малий хотів спитати дядька, як оце він, що весь час молиться християнському Богові і знає більше за інших молитов, прийшов сюди до святого поганського джерела. Як же він може молитись Березині і Роду великому, і всім Роженицям?

Більше птахи не обзивались, і тепер тишу перебивав лише плюскіт джерела, що випливало з-під величезної гранітної брили та впадало в малюсіньке-премалюсіньке озерце з кам'яними берегами.

Дядько поклав перед собою сокиру, рогатину, став навколішки і звів угору руки з благанням до Березині.

А тоді кинув у смоляну глибину озерця маленького кістяного коня.

Малий став навколішки за дядьком і не знав, що йому робити, який принести дарунок Березині.

Дядько, мов би прочитав думки малого і простягнув йому важку кам'яну намистину.

Хлопчик тільки зібрався з духом, щоб вимовити своє закляття, як хруснула під чиймись ногами суха гілка. І дядько, і небіж одноразово й рвучко обернулись. Вони побачили молодицю. Біле запинало було якось дивно пов'язане — ані так, як у заміжніх, а ні так, як у вдовиць.

Була набагато вища за дядька Півня і в правиці тримала довгого костура з чіткими карбами візерунків. Обличчя бліде, чорнооке й чорнобриве з білопопелястими косами не віщувало нічого доброго.

Півник зразу впізнав її, хоча й ні разу не бачив. І про неї наче довго чи багато ніхто не говорив. Але якщо колись, якось та десь хтось хоч слово казав, що її стосувалось, він все запам'ятовував. Що потаємно в пущі живе чарівниця, вправно людей лікує, знаходить пропажу, може порчу на худобу навести, і до людей часом буває лиха. Особливо до тих, хто старі

звичаї забуває і постійно бігає до нових церков. І ревним християнам вона жодному не допомогла. Хто казав, що вона донька якогось ворожбита, хто — вона небога головного волхва всієї пущі, що простяглась до самої річки Прип'яті. А одного разу чув Півник бесіду старезних дідів, що вона пра-праправнучка однієї з жінок-полонянок самого князя Мала, того Мала, що став на прю з княгинею Ольгою.

Страх напружив все тіло Півника підкинув на рівні ноги.

За ним дядько підхопився і постав із порожніми руками, зовсім без зброї.

Зневажливий сміх чародійки відбився багатоголосим відлунням від Святого озерця, кам'яних брил і десь загоготів у верховіттях дубів.

Від переляку в Півника зацокотіли зуби.

А чарівниця все біла словами, проклинаючи і закликаючи дядька Півня:

— Рабам немає сюди шляху-дороги! Раби тут не моляться! А ти, Півень, у рабстві в боярина, у рабстві в гречина-попа! Боярин господар твого тіла, а рабський бог служить хитрому Гречину. Я була, була на відправі, коли ваш грек припхався на наші землі! І що він вам казав?! Що він вам казав — що всі ви раби господа бога! І брав з усіх мзду! З усіх брав! З мисливця — білкою, з ратая — мірою жита, з бортника — медом чи вощиною, з боярина — сріблом! І от ти, виходить, раб рабів! Бо твій боярин, він і раб бога, і князя, а князь раб бога, а ти їхній раб. Раб рабів і пес смердючий! Пес смердючий, що сам собі ошийок шукає! Ти у Київ збираєшся і думаєш там підвестись у своєму рабстві до gridнів?! Як станеш воєм, то вже ти не раб? Воїн, витязь свою землю, свою хату і рідню захищає, а вой княжий? Сьогодні він іде з князем проти степовиків, іде завтра проти суперника княжого у своїй землі! І грабує єдинокровців так само, як і клятих степовиків! Тільки раб з наказу ріже і грабує

однокровного чоловіка! Геть від святого місця із своїм рабським смородом! Геть із ладаном і свічами! Щоб тебе не обминули ні лихоманка, ні трясовиця, ні громовиця, яї ломовиця! Бодай під тобою пали всі твої коні! Нехай здригнеться твоя правиця! Нехай тобі каменем зависне твій хрест на шиї!!!

Вона замовкла, щоб перевести дух, бо її душила лють. І вона хапала відкритим ротом повітря. Піт рясно котився з її чола! Вона лівицею шарпонула за комір сорочки і роздерла її до пояса. Оголилась її довга шия. А навколо шиї обвилась товста сіра гадюка і голову вниз опустила. Розхитувала невеличкою трикутною голівкою між оголених важких грудей. Чарівниця, виставивши наготу, рушила на них.

І змія за її кроками погойдувалась межи важких набряклих грудей.

Чародійка розтулила уста, щоб, певно, ще якесь закляття проказати, як малий завищав, як заєць у пазурях рисі, і щосили пожбурнув намистину. І важка кам'яна намистина вдарила у відкритого рота чародійки. Хруснув білий зуб, і вона виплюнула його разом із кров'ю.

Дядько підхопив зброю, на другу руку — Півника, що був напівживий від хвилювання, і побіг з галявини.

Ступив на потаємну мисливську стежку, якої, певно, і чародійка не знала.

Малий був ледь живий і все цокотів зубами. Тому Півень вирішив вранці піти до паламаря, щоб він молитвою відвів чари від хлопця.

Поклав хлопчика в людській на кожусі і сам примостився поруч, щоб бути напохваті, якщо яка біда трапиться, і щоб вранці піти до паламаря. Та так заспався, що його збудив Півник.

Він зразу ж, на одному диханні, виклав дядькові.

— Я вже був у бабусі! Вона сказала мені, що на мені ніякого чародійства немає. Бо та намистина заговорена ще її дідом. Як він на греків ходив у Царгород. Греки тоді їх живим вогнем спалили. На ньому все шмаття згоріло, а намистина на мотузці лишилась ціла! Он як! Знаєш, якби ми пішли туди, я б її знайшов.

— Цур тобі Пек тобі! Збожеволів! Та вона нас так заклене, що ми десь у болоті втопнемо!

Півник замотав головою:

— Наді мною вона сили не має! Я її вже не боюсь. Я їй зуба вибив!

На це дядько нічого не зміг відповісти небожеві. Звичайно, вони більше до того озерця не ходили.

ЗБОРИ

Хоча ніхто з родичів за Півнем, крім ловчих здібностей, не визнавав ніяких достоїнств, і всі вважали його одрізаною скибкою, майже ізгоєм, саме на нього поклали всі турботи про збори Півника в далеку дорогу. Мати Півника в дорогу не опоряджала.

В неї було ще семеро старших, а ще одного вона чекала. А роботи пребагато.

Та й час косити сіно підходить.

І боярин злостився, що в нього за уроком до стольного граду забирають людей. Та ні хлопам, ні родині, тим пак княжому гінцеві не подав ніякого виду. Судомирович був не простою людиною. А з давніх християн. Та й до всього був три роки в Корсуні в грецьких попінів чи то як гість, чи то як учень, чи то як заложник.

А перед дорогою ще й сам перевірів, чи готові до мандрівки його люди. Навіть вірному ключнику не повірив на слово — скрізь сам зазирнув. А оглядати було що — шість возів під важкими дубовими болонками. Здоровенний віз-короб повен добірного вугілля для княжих зброярень. Один віз навантажили начинням — заступами, теслами, стругами, сокирами, кошиками, горщиками, клепаними казанами. На інших возах короби з житом, ячменем для коней, вівсом для кисіля, короби з сочевицею і бобами, діжка з борошном грубого помолу, глики конопляної олії, в'язанки вже проростаючого часнику, барило з баранячим лоєм. Ступа дерев'янна та ручні жорна з білого зернистого каменю. Були ще торби з лікарськими травами й барило питного меду.

Управитель слідом за боярином бігав і все списував ще раз на бересті гострим бронзовим писалом.

Дядько Півень грамоти не знав, але він ходив за своїм господарем та його управителем і робив собі карби на чотирьох грушевих цурпалках.

Малому Півень наказав стати неподалік і добре все запам'ятовувати, де що запаковано і скільки чого.

... Після ретельних і прискіпливих оглядин закликав Півня до себе боярин.

Півень зняв шапку за дверима і запхав за пояс, щоб не знімати шапку перед боярином у світлиці.

І ступив до світлиці простоволосий.

Боярин Судомирович це зрозумів і невдоволено насупив брови.

Він не підіймав очей від списаних аркушів берести і говорив поволі, часто перепиняючись:

— Ти, Півню, поки що єдина напіввільна людина. І тому будеш старший. Ти відповідатимеш за все. І за моїх коней, і за начиння, і за робітників-бранців. Якщо вправитесь з уроком, буде вдоволений городник, і над міру не буде в тебе втрати ні в конях, ні в людях, скину зразу з тебе дві гривни срібла. Бо якщо трапиться велика втрата, мені ще дві гривни будеш винен.

Дядькові зайшлося серце — вовчу пастку ставить йому боярин Судомирович, і отак без страху й сорому серед білого дня заганяє туди християнина. Півень мовчав.

— Можеш відмовитись. Тоді старшим поїде ключник. А ти лишишся в мене на косовиці відробляти свої гривни. Та будеш ще собак вчити.

Лють вибухла напругою в скронях Півневі.

І раптом спалахнуло в його голові — чарівницю малий вжучив намистиною з переляку, тобто дав їй здачі, коли вона його перелякала. "Треба згодитись! А коли й щось трапиться, то він втече — у Києві не вловлять! Там же тьма-тьмуца людей. Ой, зламаю твою пастку, боярине!" — засміявся подумки, просто розреготався Півень.

Серед боярського двору півколом, налазячи один на другий, поставили кінські упряжі.

Перед самою дорогою боярський ключник приніс дядькові здорового червоного півня у клітці. Це був найбільш задерикуватий півень. Бився і з птахами, і з собаками, і з худобою повсякчас, а співав тихо і хрипко.

Але в подорожі їм і такого крикуна вистачить, щоб не проспали мандрівці.

А сам дядько Півень взяв у дорогу великого кудлатого, полової масті собаку на ім'я Реп'ях. Його ніхто не жалував на конюшні — бо і видом був

незугарний — одне вухо висить, друге стирчить, хвіст кудлатий, бубликом завернутий. Реп'яха не брали на полювання, а лишали охороняти боярську садибу.

Але дядько Півень так захопився цим незугарним здоровим псом і принадив його до себе, що за якийсь час вже ніхто не міг ним, крім дядька Півня, керувати.

Зараз дядько Півень надяг собаці широку обручку з гострими шипами назовні — захист і проти чужих псів, і проти татей і вовків.

Надяг обручку і сказав собаці:

— Підемо до Києва.

І вже пес від нього нікуди не відступав.

Ті, хто був піший і мав у дорозі сидіти на боярським возі, в садибі стояли біля возів.

А дядько Півень та ще один старий холоп боярина на ім'я Талець, та другий холоп, молодший за Тальця, а на ім'я Будий, були верхи. Дядько мав найкращого коня. Вони були при повній зброї. Талець і Будий з довгими рогатинами, луками і великими ножами при поясі. І до того ж, кожен із подорожніх мав свою сокиру.

Найкраще упоряджений був дядько Півень. Рогатина, сокира, лук, стріли, ще й за поясом стирчав грушевий держак обушка, а добрий мисливський ніж, придатний для всякої роботи, погойдувався на поясі.

Нарешті настав час рушати.

Паламар, що був замість попа, вийшов із різьбленим дерев'яним хрестом і благословив усіх відбуваючих.

Тоді дядько Півень дзвінко і сильно хльоснув батогом.

Рипнули колеса возів.

І валка почала виповзати із боярської садиби.

Тупотіли копита на суглинистому шляху.

Боярська челядь, холопи і дворові люди — всі проводили робітників.

Найдовше за валкою йшли жінки полонених Ляха та Німця.

Управитель не радив боярину Судомировичу надсилати бранців на роботу до Києва.

— Хіба ти сам добре не знаєш, що Лях і Німець найгірші мої холопи? А хліб жеруть добре! Нехай ідуть і роблять урок великому князю. А щоб вони там не байдикували, оцей молодик піклуватиметься. Чи ти вважаєш, що я найкращих ділателів маю надсилати великому князю, а тут нехай усе занепадає?!

Та ключник-управитель мав одну пільгу серед усіх інших челядників часом говорити хазяїну щиру правду.

— Я боюся, що вони втечуть.

— Якщо десь вони загубляться в нетях, тоді в мене в сітях лишається Півень. А його я не віддам і за кількох холопів. Ти знаєш, що він зо мною угоду скріпив? Тепер він за ними стежитиме, щоб не втекли. А як втечуть

жінки їхні із синами-первістками в мене в рабстві лишаються! Підростуть будуть мені робичами.

Коли валка возів і вершників і кількох повідних коней прийшла до межі боярської землі, всі проводжаючі спинились.

І далі вже ніхто не йшов.

Коли вони посувались дорогою піщаною на узвишші, то сільські люди тільки де-де розігнулись від своєї праці, приклали руки до очей і провели поглядом ту валку, що плуганилась звивистою дорогою.

Вони вже минали село, огорожене валом і гостроверхим тином, і звертали праворуч, щоб заглибитись у ліс, як від кузні до шляху вибігла донька коваля. Підступила і подала Півнику намистину, ту самісіньку, якою він вибив зуба чарівниц!

Мандрівці повернулись до малих, подивились, але ніхто з них і не стишував ходи.

Валка йшла і йшла вперед.

Дядько Півень звівся в стременах, озирнувся на малого, ледь усміхнувся, та відвернувся, і більше не обертався.

Реп'ях, витягши шию, нюхтив — чим пахне від доньки коваля.

— Візьми. Це твій оберіг!

— А звідки в тебе?

— Бо чародійка наша родичка. Вона заклала на твого дядька і на тебе, щоб ви ніколи не вернулись сюди... Намистину я знайшла в потаємному лісі.

— То ти з нею ходиш туди? — Бовкнув Півник, хоча добре знав — про чародійство і чародійські місця не говорять і не питають. Бо за це чародії, волхви і ворожбити можуть наслати порчу.

— І я, і мій батько! Тільки ти не кажи дядькові! А чаклунка моя тітка.

— Ти не зрадила її?

— Чому?

— Ну, бо ти віддала мені намистину... Вона ж чародійка — знає все потаємне і тебе покарає!

— Дурне! Вона сильна, як і всі чародії, проти чужих. А мій батько добре на ворожбі знається. Його сила мене захистить. І я вже в собі починаю силу відчувати. Вона своє знає, а я своє знаю. І вона цього не знає! Он як! А про це вже ні вона, ні батько не знають.

Намистина лежала в дівчинки на долоні, насилена на тонкий шкіряний пасочок.

Півник узяв і одяг на шию. І намистина зразу ж лягла теплою ваговитістю поруч із натільним бронзовим хрестом і олов'яним змієвиком, що боронить людину від усякої недуги.

— А що сильніше — хрест, змієвик чи намистина?

— Думаю, що намистина найсильніша! — Відказала дівчинка. Бо ні оберегом, ні хрестом ти не вибив їй зуба. І до всього, намистина ціла-цілісінька лишилась.

Вони стояли один навпроти одного і мовчали.

А валка невпинно сунулася шляхом і все віддалялася від села.

І пес загарчав занепокоєно, ніби прикликаючи Півника наздоганяти валку.

Тоді Півник, ніби намагаючись запам'ятати дівчинку уважно, оглянув її усю від голови до ніг.

— А що тобі привезти з Києва?

— Ну, ти нічого з Києва мені не привезеш, бо ти не повернешся сюди. Бо тітка таке проти вас заклала і наворожила, що аж страшно, і головне — щоб ви додому ніколи не повернулись.

— А я не боюся твоєї тітки! Що тобі привезти?

Дівчинка подивилась на нього згори вниз і мовчки усміхнулась.

— Я тобі обіцяю таке, таке щось гарне... Навіть сам не знаю... Але таке, таке!

І зразу схопився з місця і чимдуж побіг за валкою. Реп'ях поруч.

Дівчинка прокричала йому вслід:

Ш Л Я Х

Пружиниста дорога, що йшла торфовищем, скінчилась, і велика валка виповзла до лісу.

Дорога звузилась і зазміїлась межі височеними стовбурами.

Сонце піднімалось вгору і там блакиттю набиралось небо, а тут ще була сутінь.

Коні бадьоро товкли лісову дорогу, але пісок поглинав тупіт копит. А колеса скрипіли, пищали, співали кожне своїм голосом і на свою силу.

Отако в сутіні зеленій межі товстеними стовбурами йшли цілісінький день до самого вечора.

Зупинились на відпочинок неподалік від дороги на великій галявині.

Дядько розпорядився, щоб вози колом розташувати — оборона з усіх боків.

Коней розпрягли і поставили посеред табору.

Старий Талець невдоволено зауважив Півневі.

— Нехай би коні попаслися. Трави тут добрі. То і ячмінь би заощадили. У Києві буде важка праця, чим годуватимеш? Де ячменя візьмеш?

Тут дядько Півень поклав правицю за спину, на сокиру, а ліву ногу виставив уперед і заговорив тим голосом, якого малий ніколи не чув. Так говорила прапрабаба, коли щось їй було ненависне.

Півень говорив тихо і дивився Тальцю в очі невідривне.

— Коней не пущу на пашу — таті можуть звести. І, крім того, Лях і Німець, вони не того тіста, що ти, вірний боярський раб. Вони полоненники. І вони спокуються втечею. А я не хочу, щоб вони тікали на моїх конях.

— Коні, вони поки що боярські... Чи ти їх у нього купив?.. — Говорив, глузливо всміхаючись, підстаркуватий боярський холоп.

— Ти помовч, поводитрю! Я з боярином уклав угоду, що відповідаю за все на будові і в дорозі. Але боярин не сказав мені й слова, що мені забороняється когось із вас покалічити за непослух. Це я на власний розсуд робитиму... — і він повернувся до полонеників і наказав: — Принесіть води та розбийте отой дубовий пень на паливо. І розпаліть багаття. А ти, Будий, звари кашу. Мусиш краще за нас все це вміти — адже в тебе батько скільки вже років боярам куховарить.

Потім дядько вийшов за вози, і Півник за ним. Дядько оглянув усі вози, зазирнув під колеса, перевірів осі й дишла.

Поступово Півень заспокоївся і зайшов назад межі вози.

Під начищеним лискучим казаном грало веселе полум'я, а над казаном схилився патлатий Будий і щось копирсав копісткою у паруючій вареві.

Вечеряли вже при зірках.

На ніч дядько розподілив три варти. Собі призначив другу. Визначив, де кому спати.

Старші холопи почали ремствувати — хіба не однаково, де кому лягати? Де хто вмостився, там і спить!

— Таті бродять по лісах! Княжі дружини посікли полки ворожі, а малі зграї розפורшились по лісах та пущах. Наша валка — золота здобич для татей.

Півник взяв клітку і покликав Реп'яха, щоб вмотитися біля тахнучого багаття.

Але дядько відтяг небожа в затінок воза.

— Отут спи! — Кинув попону зі свого коня. — Біля вогнища, навіть невеличкого, ти добра ціль для лучника. Він тебе бачить, а ти його — ні!

Малий прокинувся не від того, що півень Червень кричав, а від того, що дядько Півень заворушився, відчуваючи настання своєї черги.

Дядько поклав спати на своєму зігрітому місці першого стража Буда, а сам пішов по малому табору межі возами. Робив крок і надовго завмирав, уважно прислухався. А разом із ним прислухався і його небіж.

Хропли час від часу коні, подзвонювали вуздечками.

З лісу час від часу пливли сумні крики дрімлюги, та на тому боці ручая пугав пугач, і кілька разів пробрехала лисиця.

А далі знов тиша.

Дядько Півень підкинув жменю дубових скіпок у затахле багаття, і червоні зблиски освітили табір. Всі спали.

Навіть коні стояли заляклі, і лише часом ледь-ледь отрушували шкірою.

Малий перекинувся голічерва, і йому аж дух захопило від яскравості та незліченності зірок.

Він довго вдивлявся в них, і йому здалось, що одні були зелені, другі білі, треті блакитні, а ще були наче й рожеві. Одні світили яскраво, інші час від часу наче блимали. І від їх далекого-предалекого миготіння і від шепоту дядькової молитви, бо він молився, щоб не хотілося спати, малого наче заколисало, і він заснув.

Більше до самого ранку Півник не прокидався...

...По сніданню та годівлі коней рушили далі по звивистій лісовій дорозі, яку заливали часом холодні, пронизливі хвилі туману.

І знов рипіли-співали колеса, кожне на свій голос.

Сьогодні вже холопи не крокували поруч возів, а попримощувались на возах і куняли. Лише Німець і Лях не куняли, а сторожко придивлялись до всіх зворотів дороги.

Дядько взяв малого поперед себе на коня.

— Бачиш, як зирять? Запам'ятовують. Не забувають про волю, бач! Хоча вже й дітей тут наплодили.

А сам подумав: "Після княжого уроку можете тікати. Та і я вже не повернуся до цього павука, що на людей сіті плете!"

Реп'ях трюхав поруч коня, бувало, вибігав уперед, нюхтив повітря.

Півень Червень упродовж всього дня походжав по болонках і щось там у корі наче видзьобував.

Під вечір вибрали гарне місце для ночівлі — високий пагорб над заболоченим лугом.

Сонце лише котилося за далекий чорний ліс, як зварили кулешу.

І друга ніч минула спокійно, хоча Півень весь час був напоготові, і вартових змінював двічі.

Третій день вони посувались крізь темну похмуру пущу. Лише разів три крізь прориви в деревах на людей і коней впали згори золоті сонячні промені.

Четвертого дня дорога вийшла у світлий сосновий ліс.

Талець попередив дядька — далі будуть болота.

Тому задовго до вечора зупинились.

І почали все ретельно, в котрій уже раз, усе перевіряти.

І якось трапилось так, що півень Червень опинився далеко від своєї клітки. Він розгрібався під кущем шипшини і призивно кокотів, закликаючи до трапези своїх неіснуючих жінок. Реп'ях був при півневі. Реп'яха ніхто, звичайно, не вчив сторожувати курей, але він був поряд із півнем.

І тут раптом з-за високих дерев вилетів здоровенний яструб і каменем упав на півня.

Хлопчик з несамовитим криком кинувся через ручай на пагорб і встиг схопити яструба за крило і за горло. А в друге крило вчепився Реп'ях. А яструб одною лапою вп'явся в спину півня Червеня, а другою в чубок Реп'яха.

Дядько миттю підоспів на допомогу — дуже злякався, що яструб вдарить малого в очі.

Півень, звільнившись від нищівних пазурів яструба, кинувся до людських ніг, як до надійного захисту й притулку.

Реп'ях відійшов осторонь і заходився ретельно зализувати чубок.

А Півень, не дарма ж він такий хист мав до ловів, в одну мить сплутав яструбу його жовті пазуристі лапи і заходився прошивати махові пера.

Яструба посадовили в клітку.

А побитого і переляканого Червеня хлопчик взяв на руки. Птах сидів на руках принишкло, лише час від часу вивертав голову і дивився в небо.

У клітці шаленів яструб.

БОЛОТО

Через болото йшли обережно, неквапно. Весь час тримали наготові жердини і линви.

І дядько, і Будий спішилися. Тільки старий Талець їхав верхи, бо під ним був кінь, який двічі пройшов цю дорогу. Адже відомо, що те, чого не запам'ятає людина, тварина враз охоплює.

Дорога, скільки вони йшли через болото, коливалась під ногами. Місцями болотна руда вода заливала їхній шлях і здавалось, що ось розійдеться трясовина і поглине усю їхню валку.

На безкрайній болотній низовині то буяли очерети та купини осоки, то по хирявих вербичках зміїлись цупкі берізки.

Дорога на болоті петляла вужем. Але всі добре знали — можна йти лише цією крученою дорогою. До всього, та це й головне — кінь під Тальцем ішов спокійно і неквапно.

Ось стало видно вже й узвишся протилежного берега. Малий добре бачив велетенські присадкуваті сосни, що розстелили своє могутнє віття низько над землею.

І раптом упряжка попереднього воза шарпонулась, задні колеса опустились із шляху в трясовину.

Дядько Півень закричав переднім Тальцеві і Будому щоб вони вели вози до берега не гаючись. Іншим наказав витягати воза на шлях, що був укріплений, чи просто накладений мостками, плетеними із лоз.

Люди похапались за дишло, за збрую коней, за передні колеса воза і тягли на гатку, аж їм хребти тріщали і очі рогом лізли.

Останнім був віз із начинням, і біля нього Півник. Він тримав коней під вузду і не знав, що ж далі робити.

Люди тягли і не могли зрушити воза з місця.

І тут хлопчик побачив — йому звідсіль було добре видно — чому це сталося. Завалений на бік віз тримала міцна, як залізо, жердина! Вона встромиласть знизу межі спиці правого заднього колеса.

Люди метушились біля возу, підставляючи під передок свої плечі й слини. Підіймуть трохи воза, а з ним і гатку піднімають. І почала потроху гатка розхитуватись, розповзатись.

Тут Півник зрозумів, що досить людям ще раз підтягти воза, а потім відпустити, тоді все — кінець! Плетені мостини розповзуться, і коні й люди посунуться в трясовину.

Він не став ані кричати, ані пояснювати, а схопив сокиру, що стирчала між паками, і метнувся до задніх колес воза рубати жердину.

Якби малий почав кричати чи пояснювати, може б старші на нього й не звернули б уваги.

Та коли він став цюкати сокирою, старші опинились і вмить все зрозуміли.

— Тихо! — Загорлав дядько Півень. — Тримайте так, а я зараз!!!

Він схопив свою нову сокиру, оголив лезо і поліз через передок воза.

І зависаючи правою ногою в трясовину, заходився сікти сокирою по жердині.

Робітники напружились і щосили тримали воза, щоб він не порушився з гатки.

Ось, нарешті, жердина під сокирою трісла. Люди та коні потягли, і віз виліз на гатку...

З великою обережністю, прислухаючись до кожного кроку, дядько і небіж провели останній віз через порушену гатку.

Поки вони провели останній віз із начинням, на узвишші уже ставили вози табором, випрягали коней, розкладали багаття.

Дядько аж почорнів од злості, що така халепа сталася, що доведеться затриматись на ночівлю отут — біля болота, щоб завтра плести з верболозу мостини і лагодити ту чортову гатку.

II. ШЛЯХ ДО ГРАДУ

За болотами пішли соснові ліси.

Тепер ішли через світлий сосновий ліс, що перебивався великими галявинами.

Кілька разів оддалік бачили гостроверхі тини невеликих лісових сіл. Стали їм і люди траплятися.

Подорожники і повозники з кіньми та поклажею, пішці з торбами й коробами. І всі поспішали на південний схід, до славного стольного града.

Ось нарешті і вони дістались до Ірпеня.

І тут пригода сталася, тільки вже не з ними. На відмілину наскочила здоровенна лодія-берлина. На ній до Києва везли брили рожевого каменю. З цього каменю робили прясла та веретена, фігурки до гри в тавлеї, різні невеличкі обереги для дітей. Це Півник знав, але щоб отакі брили цього дорогого каменю вживати на будові?! Це було неймовірно!

П'ятеро гребців з берлини благали допомогти їм — швидше стягти лодію з мілини.

Дядько Півень, подумавши трохи, згодився. Тільки спочатку перевів через брід на правий берег усі вози, а тоді вже заходився рятувати човна.

Волочити спробували з мілини. Та гай-гай, нічого не виходило, бо швидка течія вже встигла намити навколо пісок.

Довелося чимало вантажу, між іншим, і каменів, перенести на берег.

Припрягати коней до берлини і стягувати на глибоке.

Берлина важко зарипіла, зашелестіла дном, голосно затріщала в основі щогли й поповзла по міліні на глибоке й темне плесо води.

Берлину човнярі підігнали до берега і добре прив'язали до велетенського дубового пенька.

Та й вирішили ночувати разом.

Човнярі були кияни, княжі люди. А плавали вони по Ірпеню та по інших річках на Правобережжі. Торгували каменем-шифером, смолою, воском та всяким крамом і деревом.

З Києва возили на продаж, на обмін глини білої київської горщики, кухлі, світильники, скляні обручки, перстеньки, малесенькі пляшечки, намисто скляне.

Торгували в селах, підіймаючись по Ірпеню та інших річках у глибині землі Древлянської.

Зараз у їхній берлині було два великих короби з хутром, глеки з медом тогорічним, великі балабушки пахучого воску.

Їм пощастило, що вони застрягли якраз на броді, коли дядько Півень з усіма холопами переправлялися через річку. Тому вони й були щедрі й пригощали хмільним медом боярських людей.

Півнику вони подарували свистульку-коника з дірочками на боці, щоб вигравати на ньому, як на справжній сопілці.

Дядько Півень пив обережно, щоб ні в якому разі не сп'яніти. Він добре пам'ятав, що відповідає за всю валку, за всіх і холопів, і коней.

Один весляр звідкілясь витяг бубон, другий сопілку, і пішло гульбище з музикою, танцями. І навприсядки, і з прискоком, і вихилясом.

Півнику так сподобалось, що він схопив свого дарованого коника і взявся підігравати веслярам. І нічого — виходило. Встигав за старшими, не збивався ані з мелодії, ані з ритму.

Півень бачив, як дядькові аж руки-ноги посіпуються, так він хоче танцювати, та дядько стримався. Він тільки з якоюсь натягнутою усмішкою споглядав веселощі.

Поклалися спати далеко за північ, а збудив малого дядько зовсім рано.

— Іди — полюй! Треба твого яструба добре годувати...

Поки люди поїли та попорали коней, поступово приходячи до тям від учорашнього хмелю, хлопчик куницею прослизнув межі кущами і з одного помаху пращі поклав під берегом куличка.

Крижані роси жалили ноги, а гостра осока рвала штани, коли він лугом біг до табору.

Ось-ось впливе сонце, бо небо вже зрожевилось. А над Ірпенем, над його зарослими берегами, над болотами й лугами варився, клубочився, лягав важкими пасмами туман.

Півник запхав кулика до клітки жовтоокому птаху, а сам заходився сьорбати вже холодну вівсяну кашу.

Сніданок закінчили.

Коні запряжені. Будий, Талець і дядько верхи, останні холопи на возах.

Веслярі стали до берлини-лодії. Розуті всі, із закасаними холошами ногавиць.

Посунули, попхали судно на глибоке.

Спочатку поволі, далі швидше. Веслярі, підстрибуючи, перевалились у берлину, сіли на лавки-бесідки, потягли до себе весла.

І пішла-пішла, понеслася лодія по швидкій воді.

І ось ще мить, і темна берлина наче розчинилась у пасмах рожевого туману.

Дядько Півень звів свій могутній тулуб над конем, ставши в стременах, лунко вистрілив нагаєм. І коняки зрушили рипучі вози.

Рипіли колеса, дишла, драбини возів, порипуючи та потріскуючи всіма своїми частинами.

Покотилися вози до наїждженої дороги, що вивела вже їх до прямого широкого шляху на Київ.

А по тому шляху все йшли та йшли люди, скакали верхівці, плуганилися валки возів і брели турми худоби.

Їхню валку випереджало чи кілька вершників, чи кілька возів з поклажею.

Тепер дорога йшла по горбах і спускалась в долину. І чим довше вони просувались цією дорогою, тим вищі ставали горби і глибші долини.

Усі позлазили з возів, а вершники спішилися — всі були насторожені щоб при спускові не перекинулись, не покотились вози.

А як нагору дерлися, то доводилось людям підштовхувати вози, щоб допомогти коням.

Ще одна ніч була на шляху до Києва.

Спинились осторонь шляху під глинистою горою на розлогому белебені. Як завжди, стали вози колом...

Малий прокинувся від гострого почуття небезпеки. Ясний місяць усе добре і без вогню багаття освітлював. Дядько Півень стоїть, наставлена вперед і вгору блискуча рогатина. А над возом височить кінська голова і над нею вершник. Вершник свого списа тримає вгору клюгом. І на шишаку шолома, і на спині іскриться блакитне сяйво місяця. Малий викотився з-під лахів і наштовхнувся на Реп'яха, що напружився і нюхтив, чим пахне від незнайомого нічного гостя.

Малий обережно, наче ласочка, проповз під возами, щоб подивитись — а чи немає там іще інших вершників.

Ні, тільки цей один.

Особливо увагу малого привернув кінь вершника. Весь у піні, у мокрих смугах. Піна спадала на землю шматами з вудил, з грудей, з паху. Круп і стегна були мокрі, наче дощем вимиті. Дядько і вершник певно вже давно перемовлялись. Зрештою, вони дійшли згоди, і Півень сказав.

— Злізь із коня і відійди далі від возів. І списа подай. Я тобі його зразу поверну.

Вершник невдоволено хекнув, але списа обернув і подав дядькові ратищем.

Вершник скочив на землю, але так захитався, що ледь встояв на розкарячених ногах.

Зросту був високого, при стегні погойдувався важкий меч, як він відступав від свого запіненого коня.

Дядько ж потяг один віз за дишло і створилась якраз така щілина, щоб через неї коня провести. Дядько покликав.

— Веди, Півнику, коня сюди. І швидше!

І зразу ж з-за воза з'явилися Півник і Реп'ях. Малий прихопив коня за мокру вуздечку, а кінь не пручався, а покірно пішов за малим межі вози.

А дядько Півень тим часом уже розпутував і сідлав свою кобилку.

— Що ти мені підсунув?! — Обурився вояк, коли малий підвів йому осідлану кобилку.

— Вона найсильніша і найвитриваліша серед усіх коней! Якби не була така потворна, то боярин би лишив її собі. Не пожалкуєш! Ще згадаєш мене добрим словом. А сідло твоє на неї зараз не час підганяти. Сам кажеш — нагальна справа...

— Та я тебе! — Засичав вершник, підбиваючи кобилку просто до воза.

Та не дарма дядько Півень прославився, що в чотирнадцять років від роду запоров рогатиною ведмедицю при двох ведмежатах.

Він підбив спис вершника знизу і вб'їк, а потім пригнув збоку і вниз.

Може, і погнув би вояк, врешті решт, дядька Півня, але хлопець висмикнув із сагайдака стрілу і, мов дарду, метнув, у вершника.

Стріла вдарила вояка у підборіддя.

На мить вояк ослабив руку і дядько щосили вдарив по ратищу рогатиною. І лезом-наконечником розколов його, ратище, повздовж.

Та й дядько його не зміг би дістати рогатиною, бо вояк вміло здав кобилу назад.

— Ну, холопе! Ти мене ще згадаєш!

— Я не холоп! Я боржник! Якщо я віддам борг боярину, тоді й ти віддаси мені борг. А зараз пріч звідсіля! Бо підніму холопів!

Та боярських людей не довелось будити. Вони всі попрокидались. Будий і Талець нап'яли луки, інші похапались за рогатища та сокири.

Вершник розвернув кобилу і мовчки помчав у темряву.

І услід йому, ніби отямившись і вибачаючись за затримку, прокричав Червень, та так чисто й голосно, як ніколи раніше.

Вони удвох із малим, Півень і небіж, довго порпалися біля коня. Витирали, розминали м'язи, знов витирали, геть стомились, поки хоч трохи обходили тварину.

До світанку їм лишалось спати не більше години, і все ж, уже засинаючи в дядька під важким плащем, малий спитав:

— Хто він?

— Якщо не бреше, то княжий гонець. Прийде час, визнаємо, чи не здурих він нас. Та хоч і здурих — який кінь, сам бачиш, та й сідло коштовне... А ти в нас заговорений... Не дарма прабаба всі заговори над тобою проказувала. Бо ти був такий кволий, як народився. Тому ото, що ти заговорений, ти й поцілив його в щелепу...

ДЕНЬ

По лазоревому небосхилу вітерець гнав крутобокі білі хмари. І на збитий широкий шлях хмари кидали м'яку тінь, а вітерець злегка охолоджував розпашілі обличчя.

Старий Талець сказав.

— Ось і прямий шлях до Києва. Просто до Києва.

Чужий кінь ішов сумирно на повіді, лише намагався відбитись хвостом від роїв мушви, що зависала хмарами над шляхом.

А назустріч робітникам посувались перехожі з кошиками, коробами та міхами на плечах, плуганилися убогі коли зі смердами, часом вихором пролітали вершники в чистому одязі при блискучій зброї.

І от горби тут біля Києва перетворились на справжні гори і на них де-де височіли могутні престарезні дуби. Коли гори розступалися, в долинах виднілися блакитні дзеркальця ставків та озерець.

І доріжок, стежок, стежин, наїжджених колій з усіх боків тепер сходилося до головного шляху.

А людей! Людей скрізь і усюди було повно!

З одного озерця ось тягло кілька чоловік сітку — то княжі холопи старались для княжого столу.

Оно купками бідні, обідрані жінки та діти тягли із лісу в'язанки хмизу.

На широкій зеленій леваді цілий косяк червоної масті кобил з лошатами. А сторожувало їх кілька верхових пастухів при повнім вояцькім обладунку. Та ще й здоровенні, більші за вовка собаки були при пастухах.

— Княжі матки при пастухах! — Пояснив бувалий Талець. — У нього таких косяків з молодняком навіть і ніхто не знає скільки. При біді й холопів зможе на коней посадовити, не те, що свою дружину...

Їх наздогнали і випередили три вози і так від них пахло медом, що не треба було гадати. Та на запитання Тальця, чи не цього року вже мед взяли, холоп посміявся.

— Та ні! Зарано! А це віск веземо — бо люди заборгували того року і тепер треба розплачуватись.

І ось вони виїхали на високу глинисту гору, і перед ними відкрились безмежні виднокруги. А там попереду, ген-ген у прозорій далині на блакитних горах, на горбах зміїлися білі пасма — стіни-заборола граду з гостроверхими вежами, наче воїни на чатах. А над стінами-заборолами зводились різні високі будівлі всередині міста-града.

Малий поводив очима від одного краю до другого краю міста. І не йняв віри, що таке може бути. Адже тин-паркан, що оточував їхнє село, був не більший, ніж відстань між двома бойовими вежами у київських стінах.

А Талець тим часом пояснив Півневі:

— Якщо просто їхати, то на Либеді треба за перевіз платити. А якщо бродом через Либідь, то треба добрий гак робити.

Дядько Півень розв'язав великий капшук і витяг м'які гроші — зимові сірі хутра білок. Талець здвигнув плечима: мовляв, тобі доручив боярин усі клопоти — ти і турбуйся.

Вони неквапно спустилися до Либеді.

І вгору проти течії, і вниз по Либеді пропливали лодії, вантажені паками, барилами, коробами та міхами шкіряними просмоленими.

Вони йшли на веслах, зі спущеними вітрилами і складеними щоглами. Бо саме тут було напнуто через річку линву для перевозу.

Закликали перевізника з того берега, і він разом із своєю дебелою чорноокою донькою перегнав два здоровенних човни, з'єднаних дерев'яним щитом. Вози затягли на перевіз, а коней уплав через ріку пустили.

Тільки коли гнали коней, дочка перевізника скрикнула раптом: "Ой!" і зразу ж себе вдарила по губах, та полохливо озирнулась на батька. Але батько був заклопотаний саме тим, що підкладав під колеса дерев'яні колодки.

Дівчина-перевізниця присіла навкарачки біля малого, щоб батькові не було видно.

— Хлопчику! Де ви цього рудого коня купили?

— То нашій кінь,.. — не дуже впевнено збрехав Півник.

— Не бреш, малий ловець, — вона подивилась на яструба, що зирив із клітки жовтим холодним оком. — На коні княже знамено — тризуб!

Малому стало соромно і він відхилився набік і проказав:

— Цього коня сьогодні вночі заміняв на боярську кобилу один вусатий чоловік. І лихий!..

— Хіба той вусатий злий?

— Бо він хотів дядька погнути! Якби не я, він би погнув дядька...

— А ти що?!

— А я його поцілив у лице...

— Та як ти посмів?! — Скинулась дівка. — Ти знаєш, цуценя, що це самого князя гонець?! То він був страшно змучений і тому не стер вас на порох!..

— Не здолає, бо я заговорений! — Похвалився Півник.

— Ой, стережіться, ой, начувайтесь, обшарпані деревляни! — Злостиво проказала крізь зуби. Та й пішла до батька, що вже вдруге кликав її.

Коли запрягали коней на тому березі, Півник усе виклав дядькові Півню.

Той спохмурнів і спитав:

— А вона нічого більше не говорила?

— Жодного слова.

Дядько став ще більше насуплений і наказав пильно доглядати гінцевого коня.

— Та ти сам ведеш коня?! Як же це я доглядатиму, дозиратиму, коли ти ось?!

— Не годиться мені все головою крутити, роздивляйтесь на всі боки. Зразу помітять, а як дитина непосидюща — ніхто не зверне уваги...

По схилах сугорбів, що поросли тут яблунями чи грушами, розкидались купками невеликі садиби з істобками, коморами, куріннями.

Ще один високий пагорб подолали і вже тепер на його шпилі затримались. Під ними виросла незлічена кількість будов: і величезні рублені та мазані хати, і двоповерхові зруби з опасанням, обнесені тинами та парканами, а далі вже за цими будівлями зводились дерев'янні мазані білою глиною зруби городень. В одному місці за гострими верхами дубових паль височіли гори болонків тесаних і стовбурів ще необчухраних, купи білого каменю, червоної глини. У кількох місцях стриміли наче щогли товстенні з перекладиною нагорі, а там підвішені коліщата. Через коліщата перекинуті товстенні линви, і тими линвами гурти робітників підтягали вгору і перекладали найтовстіші дубові стовбури.

По всіх пагорбах навколо міста летіла луна від ударів сокир, цюкання тесел, ударів молотів, рипіння коліщат на колодах, криків людей.

Півникові аж голова обертом пішла від такого камешіння та івалту на цій будові укріплень.

Реп'ях теж збентежився всією своєю собачою натурою, і тому тулився до воза і хвоста припустив.

І ось уже валка на узвишші. Тут якраз робітники сокирами-потесами та теслами на шість граней обчухували дубові болонки.

Дядько Півень, обсмикнувши одяг, скочив на землю. Малому було цікаво, що говоритиме з людьми його дядько, та наказ пильнувати коня треба виконувати.

А на рудого коня дійсно звернули увагу ті робітники, що розколювали клинами короткі, на зріст людини, болонки.

Люди ж робочі направили дядька до середини міста, туди, де мешкав городник.

А він мешкав у садибі під самим валом. Садиба невелика, але міцно поставлена. Парканом обнесена гостроверхим, ворота з кованими штабами. І хата в два поверхи, з гострим дахом високим.

Дядько застукав до воріт. І зразу ж рипнули двері, і на галерею виступив високий чоловік. Очі в нього глибоко запали під навислими бровами.

— Хто такий? — Гостро спитав високий і задер підборіддя з коротким стриженням волоссям.

— Я Півень. Я від боярина Судомировича. Привів його холопів на княжу роботу. Привіз дерево, вугіль, смолу, живицю, віск.

— Зайди на подвір'я.

А тоді спитав, спустившись з галереї крутими сходами:

— Скільки вас холопів?

— Холопів десять. Два полоненика. Ще я і мій небіж, — відповів дядько Півень і чомусь схопив Півника за руку і випхав перед себе.

Тим часом двері в підкліті на першій поверсі розчинилися і звідтіля визирнуло на дядька Півня і на Півника п'ять дитячих облич. Усі з великими карими очима, геть біляві, і всі п'ятеро — дівчатка.

Старша, що вже до отроковиці наблизилась, глянула уважно на дядькове заплетене в коси волосся, що звисало на груди, сказала щось молодшим, і всі весело захихикали. Бородатий невдоволено насупився.

— Чого так мало твій хазяїн, холопе, прислав людей?

— Я поки що не його холоп. Я боржник на три роки. Відроблю — і вільний.

— Слухай мене уважно, — суворо мовив до Півня городник. — У мене списано, скільки роботи мають зробити твої люди. Як скінчите — зразу ж відпущу.

— Господине, від боярина тобі гостинці. Куди накажеш скласти?

— Заводь коней у двір, — вже лагідніше озвався городник і обернувся кудись у сіни. — Ганно! Ходи відчини ворота.

І висока дебела чорноброва дівка відвела важкі стулки воріт.

Коли дядько переносив борошно, гречку, сочевицю та барильце з конопляною олією, городник стояв поруч і все списав у малесеньку книжечку з берестяних листочків. А писав бронзовим писалом, видавлюючи риси на бересті.

— Ще щось маєш?

— Та то... від мене... гостинець... Ви якщо... то мене... сірого... вибачайте.

Дядько витяг із рибальського начиння глек із медом. Городник розв'язав луб, відхилив покришку.

— Ого! Травневий! Що хочеш від мене?

— Щоб мене відпустили до церкви молитись...

— Он як? Ну йди, йди, влаштуйся. У покинутій хаті. Там за городнями, праворуч від воріт. Вона там одна, не схибиш. Ну, йди з Богом!

І знов їм довелось проїхати під склепінням брами, яка поки що не мала другого поверху і не називалась Золотими воротами.

Спинились перед довгим присадистим житлом із трьома віконцями-заволоками, вкритим грубим прогнилим лемехом.

В істобці було вогко, темно і стояв, висів важкий дух від прілої соломи, перекислих онуч та сировиці, смерділо мишиним духом.

Дядько Півень розпалив скіпку і вставив її в залізні вилки держака. Довго обдивлявся на всі боки.

— Ти і ти, беріть кошика і виносьте сміття. Ти, Будий, допоможеш Тальцеві піч відрихтувати. Останні зо мною пішли — вози звільнимо!.. Ну, рушили!

І з його окрику закипіла праця.

Під ніч у вичищене і підрихтоване житло перенесли всі лахи та начиння, що привезли із собою.

А вечеряли вже поночі за новим столом, збитим із грубих дерев'яних дошок і плах.

Дядько Півень сидів на покутному місці, поруч Талець і Будий. А навпроти себе посадовив Ляха і Німця, щоб весь час їх бачити. Малий же сидів біля дверей і бачив лице тих, кого не бачив дядько.

— Якщо я не почую і не побачу, то ти все побачиш та почуєш. Зрозумів? Затямив?

Малий ночував у хаті разом з усіма, а дядько з Будим на возі при конях.

Коли перед світанком заспівав півень Червень, знадвору почулося наче гарчання і скиглення Реп'яха, камешіння та іржання коней. Півникові привиділось крізь сон наче, що той воїн-гонець знов вимагає від дядька свіжого коня і знов змагаються на списках.

Та стомленого прибиранням сон так пов'язав міцно, що він не зміг ані очі розкліпити, ані рукою поворушити.

Малий прокинувся, бо дядько Півень торсав його за плече. Вигляд мав дядько дивний — сорочка була на ньому без рукавів, а під обома очима розпливались синці.

— Води принесеш. Підлогу підметеш, посуд помиєш, і головне, попораєш Строкату. Щоб як лялечка мені була! Чув?

Строката, перелякана і забрьохана, із сплутаною гривною і хвостом, спокійненько собі стояла при конов'язі.

При істобці лишився тільки Будий — він мав готувати обід. А малий, висьорбавши миску вже захололої затірки та проковтнувши кілька кавалків черствого хліба, кинувся виконувати дядькове завдання. А ще ж був півень Червень та яструб у клітці.

По воду малий спускався в глибокий яр до джерела. Коли виліз із яру і став перепочити, опустивши повне цебро на спориш, ось яке видовище його захопило. За широким ровом, який оперізував верх гори, на його крутих схилах валу зеленого в кількох місцях виднілися латки голої землі. Біля цих жовтих плям порпалися робочі люди. Одні висипали на схил кошиками глину, інші прибивали, ущільнювали схил, треті тягли повні корзини зеленого дерну на пружних коромислах. Ще одні брали ті зелені пласти і укладали ретельно по схилу, щоб ніде ні шва, ні щілини не було між ними. В трьох місцях вал було розкопано, а дерев'яні зруби, що були в землі, розібрано.

Коли вони під'їздили, то здавалось здалеку, що на смарагдових валах заміїлись білі стіни кам'яні. Тепер завдяки тому, що зруби городень розібрали, було видно, що вся ця біла "стіна" складена з дубових зрубів. У нижній частині зрубів-городень зберігались всілякі військові запаси каміння, діжки із смолою, відра, казани для смоли та окропу, дрова, пісок, драбини, бухти канатів, сокири, в'язки списів, дард і стріл. Бо коли років три тому під час колотнечі зруби підгоріли, їх так-сяк помазали глиною і лишили до кращих часів.

Та тільки випала перерва між битвами, князь великий київський наказав укріпити оборону. Він суворо загадав своїм городникам усі зруби, що попсувались у Велику Пожежу, відновити й укріпити.

І от у цих щербинах від розібраних городень сновигали незліченні люди. На високих кодолах зависали товстенні підйомники, а потім переносились до свого місця належного. Досвідчені, вправні теслярі вкладали болонки один до одного, а позначені вони були ще на землі, коли зруб клали і підганяли на землі. Як виводили на людський зріст зруб, розбирали болонки. Тільки лишали останній вінець, і на нього знов

нарощували болонки. І, позначивши, знов розбирали на болонки. І так зводили на сім-вісім людських зростів. А тоді за допомогою кодоли-підйомника ставили на своє місце. Перев'язували з поміччю пазів і клинів із сусідніми зрубами. Щоб горючі ворюжі стріли не підпалили городні, їх обмазували ретельно масною білою глиною.

А під валом робітники гострими стругами-скобелями та широкими теслами вирівнювали дубові порожні колоди, складені з двох половинок. Тими колодами-рурами відводили спусками з валів воду снігову та дощову до глибокого фортечного рову.

На сніданок яструбу малий з першого помаху праці двох горобців прибав. Оце так удача!

— Будий, Будий! Я одним каменем двох горобців зняв! От!..

— Теж диво! Розкудкудакався!.. От якби ти голуба зняв...

— Як можна голуба?! То ж людський птах!

— Ти тільки його поціль! Бідні кияни голубів не тримають, а багаті від втрати одного не збідніють. Бідаки у місті не живуть... — І Будий кивнув головою на багаті верхи будинків боярських та князівських палаців, що зводились над київськими валами та заборонами.

Малий сипонув жменю проса біля конов'язі і миттю злетілися горобці та зафуркотіли крильми, спадаючи згори, сизі голуби.

Свиснув камінець, і сизий здоровенний голуб завалився на крило.

Малий кинув його Будому під ноги.

— Го-го-го! — Аж затанцював Будий. — Колись нашими голубами княгиня Ольга спалила наші городи! А тепер ми всмажимо київських голубів!

Не дарма ж казали, що Будий походив із старого роду, який допомагав воювати князю Малу проти княгині Ольги. Люди казали, що воїнів їхнього роду майже всіх посікли варяги на капусту, а живих полонили і зробили рабами. І між собою поділили. Отак стали родичі Будого і сам Будий холопами. У словах Будого була пекуча зненависть до княгині Ольги, що Півник пригадав, як поважно про неї говорив дядько Півень: "Княгиня наймудріша серед жінок! І ніхто ніколи її не здурив — ні прості древляни, ні лестиві греки. Такої повік вже не буде! Навіть той піп, Гречин, що приїздив до боярина, це визнав."

Поки чистив Строкату, ще прилетіли голуби, і знов рука не схибила! Ще два голуби кинув до істобки Будому.

Вони закінчували обсмоктувати крильця, як до істобки нечутно вступив дядько Півень. Майже чорні синці обмальовували обидва ока. Погляд був просто скажений, але не кричав, говорив тихо:

— Голубів пожираєте? — Він схопив і підняв малого за вухо. — Ти що, не знаєш, — голубів не годиться чіпати! Та ще й людських?

— Та це я, — промимрив Будий. — Я малого пригостив.

— Він збив голуба, а ти його пригостив?! Ну добре. Першого разу вибачаю... Випери мою сорочку, а я посплю. Як оце отуди тінь впаде розбуди! — І він показав топорищем на тінь від конов'язі,

І завалився під кожуха на піл.

Малий прав сорочку в цебрі з попелом і гарячою водою, і сльози його душили горло. Від образи, що дядько його при холопові за вухо схопив.

Але ж, по-правді, і він не повинен був бити голубів. Тут не ліси деревлянські. Тут земля вже полянська і град стольний ще й до всього!!!

Вивісив сорочку на перетинку від конов'язі під пекуче сонце, і не встигла вона ще добре висохнути, як дядько Півень сів на полі. Сидів із заплющеними очима, загорнувшись у кожушину. Кілька разів глибоко дихнув і розплющив заплилі синцями очі.

Помацав сорочку — ще вогка.

— Плесни мені води! — Наказав малому.

Умиваючи лице та обмиваючи шию рухав своїми могутніми руками, і за кожним рухом під тонкою шкірою переливались, перекочувались бугристі м'язи.

Будий варив кашу і замішував тісто для коржів.

Малий сидів на порозі істобки і оббивав камінчики, щоб були округліші й краще лягали в шкіру пращі.

В цей час за міськими валами бовкнули дзвони, скликаючи віруючих до обідньої відправи.

Зразу ж опав гуркіт і галас на валах, і чулись лише окремі голоси.

Звичайно, до церкви підуть лише городники та майстри. А прості робітники — делателі обідатимуть та відпочиватимуть, щоб невдовзі стати до важкої праці.

З брами, яку пізніше надбудуть церквою і зватимуть Золотими воротами, виїхало шестеро їхніх возів і потяглись до істобки. За якийсь

час ще четверо робітників прийшло до становища їхнього. Перекаляні жовтою глиною, заступи на плечах, а на заступах висять великі кошики.

Ще кілька хвилин, і подвір'я перед істобкою ожило рухом, загомніло.

Дядько вдяг химерну безрукаву сорочку і кинувся оглядати вози і коней. Обмацав їхні ноги, перевірів, як на шиї пульсує кров.

Поки холопи не попорали коней і не засипали їм в шальки товченого ячменю, він не наказав Будому ставити на стіл кашу і гарячі коржі.

За столом, стоячи, дядько Півень почав читати "Отче наш..."

Але Лях і Німець мовчали. Тоді дядько Півень перервав молитву і виголосив.

— Мовчите? Значить, їстимете кашу і коржі. А товчене сало з часником іншим разом одержите. І солонину теж!

І повів далі молитву. Інші за ним повторювали. Навіть Німець голосно вимовляв, перекручував слова. Тільки Лях затято мовчав. І лишився, як і обіцяв дядько Півень, без товченого сала з часником і доброго шмата солонини.

Ось на валу біля брами сухо застукотіло било.

Холопи насуплено підвелися з-за столу, розбираючи свої шапки та брилі.

Зарипіли, заспівали колеса шести возів, цвѣохкали батоги і гупали важкі копита об вибиту землю.

Дядько Півень покидав подвір'я останній. Ішов і уважно придивлявся до коней та возів, мов чекав якоїсь напасті.

Увечері знов зібралися всі до істобки, і Будий всіх годував кашею крутою та коржами з конопляною олією. Рівно палала суха березова скіпка в залізних вилках, тільки час від часу обгорілий вуглик з дзвоном падав униз на залізне коритце — щоб пожежі не було.

Після вечері Півень зробив на свіжо обтесаному стовпові, що підпирав сволок, засічки сокирою, а на держаку сокири карби ножем поробив. Це він так "записав" виконану за день роботу.

Як і першої ночі, дядько і Будий були надворі, біля коней, а небіж спав разом з усіма в істобці.

Малий швидко заснув, але коли його поторсали із словами: "Ану перевір, чи спить вишкрябок?" він прокинувся і не спав більше.

— Та спить... — зашепотіли десь поруч у темряві.

— Лютує цей боярський пес... Карби карбує на стовпові. Треба порізати їх усі...

— У нього реза й на сокирі. Не тре... Дарма тільки роздрочиш псюгу... патлача...

— Бач, розпустив патли, коси заплів, як вояка князя Мала... А такий же раб, холоп, як і ми...

— Е, брате, — озвався хтось. — Він не такий, як і ми. Він лише боржник. Відробить своє і вільний птах — лети, куди хочеш!

— Ото він нашими шиями своє ярмо відкупає!

— Не кажіть, брате, — голос старого Тальця. — Ви самі бачили, як він сьогодні плінфу вантажив, на верхи тягав,

— Тю на нього, на навіженого! Пнеться перед городником та перед майстрами, може помітять та похвалять!

— Він не для похвальби пнеться...

Малий зачав підих — це говорив Лях.

— ...він пнеться, щоб його помітили і до себе взяли, щоб до них прирівнятися...

— Хе-хе! Далеко куцому до зайця...

— Ні! Цей виб'ється нагору. Де на своєму череві проповзе, де на ваших горбах виїде,.. — сказав Лях і замовчав. І більше ні слова.

Інш робітники ще за щось лаяли дядька, але останні слова, що чув крізь сон малий, були слова Будого:

— Набридло мені коржі пекти. Піду до городникової служниці, попрошу ковша закваски. І випечу добрий хліб житній.

Та наступного дня, ще на самім світанку приїхав верхи городник і загадав усім поспішати на Поділ та вантажити перепалений вапняк і возити до будови Софії.

І цілий день Півник був сам на господарстві.

Навіть кашу зварив.

Хоч була каша недосолена і вугілля в неї чимало налетіло, їли всі з насолодою і мовчки. Один тільки Будий невдоволено зауважив.

— Вугілля забагато в цьому вареві.

— А тебе ніхто не примушує їсти вугіль! — Гостро зауважив дядько Півень, кліпаючи запаленими червоними повіками. — Замочуй ячмінь на кашу. Грибів не жалій. Вранці сходи до городника. Його ключниця тобі дасть закваску на хліб. Завтра божий день — неділя. Праці не буде. Тільки коней поженете на Либідь випасати. Городник сказав, що нам дозволили випасати на лівому березі Либеді. А Лях і Німець підуть до городника на подвір'я і сидітимуть у нього в колодках...

Всі застигли, просто отетеріли.

Першим підняв голос Талець.

— Півню! Ти... ти що вигадуєш? У боярина вони в колодках не сиділи!

— У боярина добрі ловчі пси і воїни є, вірні холопи є. Пущі древлянські, болота чужого не приховують. А в мене пес та малий хлопчик. От і вся моя челядь. Як підуть бранці і сховаються в земляків та знайомих. Бо вони собі зажили приятелів за окаянного Святополка. І тоді мені всі дні з вами з рабського корита сьорбати і боярську руку лизати?! Не тому я вірно служу боярину, щоб завжди гнутись, а тому, що я боржник йому. Відроблю йому борг і тоді всі ви хоч в ірій летіть, як крила маєте. І пальцем не рушу, уста не отверзну! Ви мене зрозуміли?! — Гостро спитав у Ляха і Німця.

Ті закивали. Німець покійно, показуючи всім видом, що розуміє обставини і жорстокий наказ. А Лях хоч і кивав, та не стримався.

— Ти єсть жорстокий кат!

— Не гніви мене, Ляше! Не з охоти давлю тебе. То моїми руками боярин тебе держить!..

Малий прокинувся, бо відчув, що дядько Півень дивиться на нього. Він розкліпав повіки — дійсно, в розчинених дверях стояв дядько і пронизливо дивився на хлопчика.

Поки Будий варив кашу, дядько і небіж викупались у теплих, не скаламучених струменях Либеді. Роса пекла холодом ноги, а над плесом слався туман.

З кущів вербових, з тернових заростей на пагорбах солов'їна пісня біла, тьохкала, аж в голові наморочилось.

Десь із заростей болотних прорізався ніжний голос очеретянки, і здалеку несло настирливе теркотіння деркачика.

Дядько Півень утер тіло і лице довгим рушником, потім обтер тремтячого небожа.

— Спат-ти х-х-хочеться! — Цокотів зубами хлопчик.

А дядько мовчки натягував свіжу, вишивану червоним, сорочку.

Із комірчини, з-під рибальських снастей дядько витяг свої припаси — два глеки меду, голову воску і ще щось у м'якому липовому кошелі. Малий здогадався, що то хутро. Сам дядько не їв і малому не дозволив, а тільки воду пив, поки всі снідали. Потім він кивнув Ляхові й Німцеві, і вони вийшли з-за столу.

Залога при брамі здивовано вибасьчилася на дядька, що йшов позаду двох чужинців з рогатиною і сокирою за поясом, а за ним плуганився сонний хлопчик з великим берестяним коробом за плечима.

Лишивши полонених і зброю в городника, дядько і небіж крокували неквапно хідниками Верхнього Міста. Вулиці були рівні та вузькі, мощені дубовими колодами. Вздовж вулиць тяглися паркани соснові й березові, дубові та кленові.

Проте не на всіх подвір'ях чулось життя, не над усіма мовницями та істобками вились дими. Раз по раз розписані, оздоблені і різьбою, і фарбою будівлі мали закриті дошками віконниці, а перед ворітьми на стежці пробивався пухнастий спориш.

— Дядьку! Чого ці двори мертві? У Києві пошесть була?!

— Не пошесть, а лядський король Болеслав, як тікав із окаянним Святополком із Києва, забрав собі у полон не смердів простих, а тисячу київських бояр! Тепер вони далеко в полоні сидять!

— А де ж їх тут тисяча назбиралася? — Малий аж спинився і рота розкрив.

— Ну? Чого спинився? Ми до заутрені йдемо — там їх і побачиш.

Вони поминули велику площу, огорожену гострим паколлям. З-за гострих паколів визирали рожево-сірі та рожево-білі мури, виведені на людський зріст.

Дядько притишив кроки і не стримався.

— Оце сюди ми возили вчора вапняк! Його тепер гасять у ямах... Бачиш, як би білий дим клубочився? Ото, знай, там у ямах вапно гаситься. Як вапно ще не вигасилось і туди в яму щось живе кинути, то вапно його з'їсть, розчинить і сліду не лишиться.

— І від кісток нічого?!

— І від кісток! — Ствердив дядько...

Вони вийшли до брами Володимирового Міста якось несподівано. Звернули у завулок ліворуч — і зразу перед брамою мурованою з каменю і цегли плинфи, затинькованою і побіленою якоюсь, аж наче рожевою, крейдою. Та й розписаною дивними візерунками різного зілля понад самими стулками воріт.

Пройшли по дзвінких плахах підйомного моста і стали перед вартою.

Воротарі, при зброї і в лускатім броньовім обладунку спитали:

— Хто такі? Куди йдете?

— Я Півень, на ім'я Павло, із земель Вруцьких...

— Древляни?

— Ага. А це мій небіж, Півник. Ідемо на заутреню до собору Пресвятої Богоматері. А в коробі жертва попинам. На мене чарівниця закляття вчинила. Хочу в Богородиці захисту просити...

— А що сильна чародійка? — Спитав другий вартовий, певно, добріший, ніж перший.

— Молода і має багато сили чародійської. — Відказав дядько, хитаючи розпачливо головою.

— Мені б таку чародійку, щоб одну дівку приворожити. Чуєш, Степане, а пропусти цього смерда, нехай іде.

Перший, не говорячи нічого, показав рукою: "Ідіть".

А як вступили вони до Володимирового Міста, так здалось малому, що потрапили вони у ту казку, яку розповідав прапра-прадід, прабабин дядько, як вони ходили походом на Царгород проти греків.

У Володимировім Місті були не тільки високі кам'яні палаци, вибілені та розписані дивним узороччям, а були й такі кам'яні палаци, прикрашені наче самоцвітами, що переливались, іскрились, наче веселка на стіну впала.

І церков було на кожному розі.

А як вони вийшли на широкий майдан, де збирались купці з дорогим крамом, то побачив Півник чотирьох мідних коней, позеленілих від часу. І стояли вони на пагорбі над торжищем, наче живі. Такі вони були правдиві, що не здавалось, що вони зараз підуть, а здавалось, що вони вже йдуть, тільки цокоту не чути. Малий від захвату заплескав у долоні.

— Ти-х-хо! — Засичав дядько, шарпаючи його за рукав. Вже вони підступали до воріт, що в третій оборонній стіні міста, за якою була Київська гора з усіма князівськими палацами та церквою Богородиці.

Коли до них підступив попін.

Довговолосий, чорнобородий і дуже смаглявий попін ніс на руках здоровенну стерлядину.

Він розпитав родичів про їхні турботи.

Дядько Півень і небіж поспішили за ним. Дядько Півень у поклоні низько схилився і попрохав.

— Отче! Давай я тобі рибу понесу.

— Я сам, сам, — відтрутив його попин. — А що в коробі?

— Віск на свічки. Мед у глеках. І горностаєві та кун'ї шкурки. Це на церкву, бо в мене ні срібла, ні злата немає.

— А чого просиш?

— Щоб мене слухали холопи на будові храму, щоб коні були здорові, щоб городник був до мене ласкавий, щоб я боярину борг віддав, щоб Лях і Німець не втекли, щоб у мене був добрий кінь, і щоб мене князь на службу взяв...

Чорновидий попин уважно й наче співчуваючи, як ото дорослі, поблажливо слухав дитячі забаганки.

— Багатослів'я марне. Треба просити, щоб Богородиця вибачила тобі твої гріхи і допомгла тобі і захистила тебе по всі дні. Молитись треба щиро, з вірою і без сумніву, з повною покорою. Молитись треба завжди і за натхненням Святого Духа. Амінь!

Дядько витяг глек меду з короба і простягнув попинові.

— Дякую, сину мій! Я солодкого не вживаю. Неси все в храм і віддай отцеві Симеону. І щиро помолись, і тобі пощастить. Ідіть!

І піп перехрестив і підштовхнув на шлях, що вів до величного, могутнього храму.

Малий ступив до храму, високо звівши вгору очі і намагаючись роздивитись візерунки над вікнами неймовірної величини.

Але так сталось, чи корч з ним причинився, чи від хвилювання, що його нога на гладенькому камені спіткнулась, перечепилась, але він

ледь-ледь не впав, і тоді глянув униз. І побачив — обабіч чистої, метеної, мощеної брилами світлого каменю дороги сиділи й стояли страшні потвори. Люди без рук, люди без ніг, люди без очей, люди без вух, люди з обтятими носами, люди з виразками на покалічених кінцівках. Горбаті, сопливі, клишорукі, криві. Усі виставляли навмисне, на огляд, своє каліцтво, наче дорогу прикрасу.

Вони протягли до хідника свої увічні руки, хворими смажними вустами благали, молили, вимагали подаяння.

— Дядьку, хто вони?! — Скрикнув Півник, вчепившись у дядькову руку.

— Хіба не бачиш? Старці. — Байдуже відказав дядько Півень.

— А ти коли їх бачив?

— Бачу вперше, а чув багато.

— А я про це в своєму житті ніколи не чув, а бачу вперше! — Ледь не кричав Півник, з острахом придивляючись до чужого горя і вбогості. — А чого вони такі?! Чого вони тут сидять?! Хіба немає кому їх доглядати?! А де їхні родичі?! — Не заспокоювався Півник.

— Тихо! — Дядько Півень шарпонував за руку так, що ледь короб не злетів. — Мовчи! Ми перед храмом.

І почав хреститись. Півник за ним.

Дядько Півень спитав у служки при дверях, кому можна замовити молитву, і той відіслав їх у бічний прохід.

Вони йшли межі стовпів кольорових каменів. Небаченим ніколи ще розмаїттям виблискували мозаїчні візерунки.

Попин, що звався Симеон, був широкоплечий міцний чоловік, з довгим і м'яким, як у дівчини, волоссям, привітно зустрів Півня.

— Добре чиниш, сину мій, що прийшов до нашого храму. Особливо радісно, що ти з древлянських пущ. А там у вас ще пребагато поганства та волхвання. Добре, що тебе Господь сподобив, Всі твої побажання виповняться. Надійся! Молись! І наберись терпіння.

Малий і рота не розорив, але питання, як і перед тим, його мучили. А голоси гугняві, хрипкі, благання про милостиню забивали ангельський спів на хорах. Співали Давидові псалми.

Он і калугер у срібних ризах.

Він дивився і не бачив срібного гаптування на заморських оксамитах, що прикривали боярські та княжі тіла.

І ще його мучило — а чому цих страшних калічних людей пустили під двері найкрасивішого храму.

Півник примостився під стіну поруч дядька. Дядько ревно молився, а хлопчик все поривався назовні, до убогих.

Храм наповнився людьми вщерть. І все то були не прості, сірі, а все бояри, князі, гридні, дружинники.

На хори піднялась і вся родина великого князя.

Та малого хлопця це зараз не дуже цікавило, хоча він все запам'ятовував, сам того не усвідомлюючи.

І коли всередині, в храмі співали псалми, і вгорі, на хорах, і внизу, малий потиху відступаючи, рачкуючи полишив храм.

Підступив до убогих.

Хто з них молився, гугнявлячи ті самі псалми, що співали в храмі. Хто куняв, хто жував, перекочував беззубими яснами якусь поживу. Хто подалі від хідника, ті колупалися в лахах, нужі шукали.

Хлопчик підійшов до найближчого безногого чоловіка із засохлою, виламанною лівицею.

— Чого з тобою отаке сталося? — Спитав по довгій мовчанці хлопчик, бо було не сила стояти над людиною і мовчати.

— Бог покарав, — похмуро відповів чоловік, струшуючи могутніми плечима. — В бою на Леті з печенігами. Відступився бог від мене за мої гріхи і віддав під удари поган. Посікли мене шаблями, погнули стрілами.

Далі запитав у сусіда з обрізаним носом і з одним оком.

— А з тобою що, чоловіче, сталося?

— Бог покарав,

— Хіба може Бог обрізати вуха і носа, і око виколоти?! — Не вгавав малий.

— Дурню ти! Бог мене видав у руки грекам! Вони мене полонили і скалічили...

— І тебе Бог покарав? — Спитав горбатого клишорукого сусіда.

Той підняв гостре підборіддя межі кривими плечима. І з гордістю повідомив:

— Мене не покарав. Він покарав моїх батьків. А мене бог відзначив благодаттю. Бо хто мучається при житті, той по смерті потрапляє в царство небесне.

— А тебе за що Бог покарав? — Підступив Півник до чорнобородого широкоплечого красеня, що виклав на коліна безпалі культі рук.

Чорнобривий посміхнувся.

— Звідкіль я знаю? Арканом мені печеніги руки скрутили. Вночі я втік. Та руки попухли, потім загнили пальці. Тепер от! — Він підніс до Півникового лица культі. Солодкий сморід шпигонув хлопчикові в ніздрі.

Хлопчик ішов уздовж хідника і все питав, питав. А йому відповідали: "Бог покарав... Печеніги полонили... Бог покарав... Боярин мордував... Ляхи полонили... Бог покарав... Греки осліпили... Пошесть напала..."

Потім почали із храму виходити ліпші люди, і жебраки покинули всякі розмови.

А завели своє скиглення і прохання милостині.

Дядько Півень після служби вийшов, аж світився від щастя.

Півник таким його ні разу не бачив.

Він навіть його не вилаяв, що зник із храму до кінця служби.

Лише за першою брамою дядько надяг свого гостроверхого ковпака повстяного.

— Півнику, Півнику! Я відчуваю, я знаю, Богородиця мені допоможе!
— Він знов зняв шапку і широко перехрестився...

Віддаючи Півневі зброю та звільняючи із сараю бранців, городник сміявся.

— Ну й вигадав ти, Півню! З тебе вийшов би добрий воротар чи вартівник при порубі. Треба буде воєводі сказати!..

Коли вони всі — дядько, небіж та полоненики прийшли до істобки, хтось із холопів спитав глузливо:

— Ну, як там у городника? Прохолодно і проголодно було у стайні?

— Не було жарко... Жінка дати теплий білий хліб... Городник дати пити мед із хмелем...

Ну, а Лях затято мовчав.

Після обіду дядько з Будом, Тальцем і полонениками погнав коней пасти.

А Півник лишився в істобці прибирати.

Але весь час думав про калік-жебраків.

І страх хвилями напливав на нього, іцо він пішов до східного кута, де дядько повісив глиняного Бога із сяйвом навколо голови, і почав молитись, щоб Бог був ласкавий до тих калік-бідаків. Щоб ніколи Бог не покарав його, не відступився від нього і не зробив його жебраком.

Коли Півник помолився перед Богом, виліпленим на глиняній дощечці і розфарбованим яскравими фарбами, йому стало легше.

І він страшенно зрадів, бо зрозумів, що Бог його почув...

Веселий, щасливий, він побіг на полювання — треба годувати яструба. Щось починав яструб занепадати.

III. ХОДА

Та у вівторок, коли Півник знов лишився на цілий день в істобці і розмішував вівсяну кашу кленовою кописткою, Реп'ях загарчав. Це вже було щось надзвичайне.

Визирнув на подвір'я і вгледів дивного чоловіка, ви тільки собі уявіть — у шкіряних штанях. На палиці через плече він ніс цілу низку перепілок. За ним поспішали два собаки білі та строкате, чорне з білим, порося. Оце так диво.

Хлопчик вибіг до дороги й привітався з чоловіком. Той спинився і сперся на коротку дарду.

— Порося сподобалось?

— Авже. Такого не бачив.

Чомусь Півник відчув, що йому зовсім байдужий жовтоокий яструб. Хижак поступово підупадав і наближався до загибелі. Пір'я поламане на кінцях, без поліску. Годинами птах сидів непорушно, хворобливо наставивши пір'я. Без лету, без свіжої крові хижий птах гине. Це всім відомо,

— Давай заміняємось на порося.

— А що ти на обмін маєш? — як рівний у рівного спитав мисливець.

— Доброго яструба. Отакенного! Як орел! Ти ще такого не бачив.

— Хе-хе! Оце я і не бачив — розвеселився мисливець. Та коли Півник притяг клітку з крилатим бранцем, він тільки й вимовив:

— Ого.

І зразу ж погодився замінити на порося.

Без сумніву, мисливець був людиною щирою і віддав Півнику порося з повідцем, щоб не втекло, п'ять перепілок і ніжик з кістяною мережаною ручкою.

Коли ввечері пригнали коней, дядько зразу ж спитав:

— Де яструб?

А перед тим, скільки вже були днів у Києві, наче й не помічав птаха і те, як він занепадає.

Холонучи від страху, що вчинив без дядькового дозволу і не став справдовуватись, просто відповів:

— Зміняв на строкате порося.

— А це? — Кивнув дядько на ножа при очкурі.

— І це за яструба. І ще перепілок дав. Я тобі з кашею зварив.

На мить дядько насупився, та зразу ж махнув рукою.

— Шкода. Хотів на Подільському торжищі продати. Поспішив ти, Півнику. Ми добру монету втратили...

Порося виявилось навдивовиж веселе і, не дивлячись на своє свинське походження, охайне. І одну дивну здібність виявив хлопчик у поросяти — воно мало незгірший нюх, ніж Реп'ях.

Він це помітив при такому випадку.

Якось малий розмочував, за наказом дядька, шмат волячої шкіри для лагодження збруї.

Він поклав її у траву і наказав Реп'яху віднести до істобки. Так, заради забави. І пес поволочив шкіру не стежкою, а просто вгору, по схилу.

А порося припнув до ліщинового куща, коли спускався з цебром до джерела.

З повним вже цебром Півник піднявся до поросяти, відв'язав його і попрямував до стежки.

Та порося зарохкало, заметушилося і потягло хлопчика вгору по схилу. І п'ятачком нишпорило по траві, принюхувалось, наче шукало сліди Реп'яха. І таки повело до істобки точно по Реп'яхових слідах.

Тоді малий намочив ганчірку рештками житнього кисілю і потягав ганчірку подвір'ям, а потім закопав у пісок.

А рештки кисіля на пальці дав понюхати поросяті.

Порося кувікнуло і кинулося подвір'ям бігати і нюхтати землю, поки віднайшло місце схованки.

І порося він назвав Ходою. Як ото в старій загадці:

Хода ходить,

Виса висить.

Виса впала,

Хода з'їла!

З часом Півник зауважив, що Хода також, як і Реп'ях, виконує накази:
"Стій. Лежи. Візьми..."

Але часом на порося нападали такі веселощі, що воно ставало просто скажене, розбишакувало, як тільки могло.

Добре, якщо це траплялося біля істобки, або десь на вигоні...

Зовсім інше, коли це находило на порося в місті.

Городник на той час приставив дядька Півня на подвір'я будови Софійського собору.

Добрий гостроверхий паркан з усіх боків огороджував величезну будову.

А всередині огорожі і підневільні холопи, і вільні смерди, і запрошені майстри-мулярі від зорі до зорі невтомно зводили будову.

Хіба що трохи випадало їм подрімати після обіду, поки годували та перепрягали коней.

Отут зводились рожеві мури майбутнього найбільшого собору, а навколо них кипіла напружена праця багатьох сотень людей.

Таке ж полчище людей, що товклись біля мурів на підмостинах, підвозило все потрібне для будови. Це були і дошки для опалубок, і найрівніші, найкращі стовбури дубові, вистояні не один рік.

Вози дзвінкої рожевої, жовтої та червоної цегли-плинфи, що скоріше нагадувала короткі товсті дошки, дике каміння, брили пісковіку і темновишневого шиферу.

Звозили на подвір'я і перепалені брили вапняку, трощили їх молотами і скидали у воду в довгі глибокі ями. Шипіла, кипіла, вирувала біла вода, і над ямами клубочилась молочно-біла пара.

Ще привозили вози перепаленої битої цегли — її додавали до розчину вапна.

Не вся плинфа була привізена На північ від мурів майбутнього храму коні і люди місили глину для цегли. Холопи носили вироблену глину цеглярам, а ті вже заправляли глину в дерев'яні форми, вирівнювали дощечками-правилками, посипали білим висіяним піском. І швидким, відпрацьованим порухом перекидали форму на вирівняну землю. Таке справжнє цегляне поле розляглося за будовою. Цегла на землі підсихала, тверділа, і вже затверділу її закладали в гончарну піч. За печами були гончарні майстерні та складувні. Там робили посуд і глечики-голосники, щоб потім замурувати їх у стіни і щоб вони посилювали людський голос. І надсиляли його у найпотаємніші закопелки будови.

Складуви варили кольорове скло, виготовляли скло із золотом для майбутніх мозаїк, і просто непрозору кольорову пасту — смальту. Ще казали, що там складуви робили посуд і прикраси скляні — перстеньки та обручки.

Отож, городник поставив дядька Півня і ще двох холопів возити пісок до складувної майстерні.

Талець сидів з повередженою ногою і готував їжу. Тому хлопець мав змогу і до міста піти, і роздивлятися на все, що там діялось, скільки душа бажає.

Дядько брав його з собою. Пісок копали під горою за Боричевим Током. Там же, під горою, просівали зразу через решето білий, як сніг, пісок.

Щоразу вони проїздили повз мідних коней на Бабинім Торжку. Злетіли вони над старовинним торжищем!

А які візерунки виведені навколо вікон Ольжиного палацу! І смарагд та золото на сходах Володимирового.

В такі походи Півник часом і Ходу з собою на повідці тягав.

На подвір'ї Софійської будови, на західному краю, стояв великий тризрубний будинок. Там списували книги і малювали ікони.

Отож, дядько з малим привезли пісок для складувів.

На подвір'я Софії зразу ж за ними приїхали вершники і кілька піших погоничів придибало. Всі одягнені по-степовому.

Погоничі затягли на подвір'я будови в'ючних кошлатих верблюдів.

Як потім Півник довідався, вони привезли земляну червону фарбу з далекого степового Лівобережжя.

Від споглядання горбатих кошлатих велетнів Півнику дихання збило.

Малого найбільше вразили горби. Сідай між них — і сідла не треба! Шия вигнута, як у лебедя. Але ж товстенна і міцна!

Такому, як Півник, можна й у вигині шиї примоститись.

Він стояв і роздивлявся на степових дивних, химерних велетнів, аж рота розкривши.

Ну, й руку з повідцем послабив. І не звернув уваги, так захопився, що повідець висмикнувся із пальців.

І поспішив нестримний Хода вперед та вперед, бо його рожевий п'ятачок вловив чудовий кислий, такий смачний запах вівсяних висівок, намазаних на телячу шкіру. Бо кушніри готували дорогоцінний матеріал — харатею-пергамен для списування книжок.

Реп'ях, відтоді, як Півник придбав Ходу, повсякчас був поруч при поросяті. Хоч його і вивчив для полювання дядько Півень, та все ж він був із породи пастуших собак. Тепер йому було кого доглядати і берегти. Реп'ях застережливо гавконув і кинувся за Ходою. А неслухняний Хода побіг по вогкій плинфі. І добре сліди ратицями карбував по глині, за ним пес пострибав — теж сліди ставив.

Хлопчик, не тямлячи себе від жаху, мов уві сні, теж побіг по плинфі.

Знав, що чинить страшну шкоду, а про те — не міг спинитись. Стрибав і стрибав по плинфі. Гонитва тривала недовго, але Хода, Реп'ях і хлопчик позначили чимало цеглин.

Дядько Півень стояв перед митрополичим чоловіком і покірно опустил голову.

Йому протягував служка того чоловіка церковного дощечку з надряпанними по воскові знаками. Скільки плинф зіпсували слідами Хода, скільки Реп'ях, а скільки необачний небіж, і скільки плинф розваляла весела компанія. Усе було списано — до єдиного сліду.

— У тебе є гроші сплатити збитки?

— Немає. Я боярський боржник.

— Тоді, крім княжого уроку, ти ще відробиш два тижні!

— Спасибі за ласку. — Дядько низько, низько вклонився митрополичому чоловікові, і його служці. Набагато нижче, ніж треба їм кланятись.

А малий знав, що дядько так низько кланяється, щоб не було видно, як у нього побіліли стиснуті губи. І щоб цей посіпака, наглядач чортів, не примітив, як шаленою люттю наливається погляд Півня...

Дядько лише двічі оперіщив батогом небожа. Крізь стулені зуби процідив:

— Бігом додому! Та не трапляй мені на очі, поки не відійду... Прости мою гнівливість, Боже! — І він тричі широко перехрестився.

Малий тікав від будови храму, немов за ним гналися чи вовки, чи болотні духи. А повідець Ходи стискав із такою напругою, що нігті збіліли. Шкіра на плечах і спині, руках палала, мов обварена окропом.

В істобці малий допоміг Тальцю куховарити, помив посуд, наносив воду... І тільки тоді, коли побачив, що із Золотих воріт виїздять їхні коні, схопив торбу та й побіг на Оболонь. Туди мали вигнати коней Будий ще й четверо їхніх холопів.

Звичайно, Ходу він потяг за собою, і Реп'ях з ними подався.

Вечір западав швидко, і в тернинах на схилах пробували голоси солов'ї. Вже підходив кінець їхніх співів, все менше й менше чулося співаків у синіх густих сутінках.

Малий прив'язав до куща поросю і поліз до теплої, майже гарячої води. Він печерував. Все брав: і рибу, і раків, що траплялися і самі йшли в руки. Отож, коли пастухи пригнали коней, мав цілу купу риби і раків. Холопи зраділи, як малий приніс свою рибу, і посадовили до свого гурту. Дядька з них ніхто не жалів, що йому додалося роботи. І мало не лаяли. Тільки один митрополичий чоловік у всіх викликав злостивість. Тільки шукає, де б здерти шеляги й вивірки. Хіба не однаково, чи буде там поросячий знак, чи собачий, чи п'яти людські? Все одно плинфа піде у мур, заллють її вапном і хто її бачитиме? Півник теж так думав. Але він особисто вирішив, що таку покару наклав наглядач тому, що ця плинфа була призначена для храму. І дійсно, плинфа зі слідами Півникових п'ят і ратиць Ходиних потрапили в мури Софіївського собору. А плинфи із слідами Реп'яха відвезли до Золотих воріт і поклали в мур на другому поверсі над брамою, де незабаром мала підвестися надбрамна церква.

Що це — щира правда, можна було переконатися в Софіївському музеї, бо в експозиції протягом багатьох років були виставлені плинфи із слідами ратиць і дитячої ноги. А плинфи із слідами Реп'яха знайшли при розкопках Золотих воріт у 1980 році, коли готували реконструкцію цієї споруди.

БІЙКА НА ПАСОВИЦІ

Наближалось свято Купали, і по всіх церквах, мурованих на Горі, по дерев'яних — на Подолі, попи-греки і наші почали проповідувати проти поганських старих звичаїв. Застерігати проти хороводів і купальських вогнищ, проти бісівського співу, танцювання та стрибання через вогнища. Митрополит призначив на Купальську ніч всенощну службу в церквах і передав у наказ калугерам своїм, себто попам, щоб споглядали, хто з прихожан не з'явиться на молитву. Але прості люди, особливо на Подолі, на Копировім кінці, ще за день, потихеньку вийшли з

міста. І пішли у віддалені діброви до потаємних лісових ручаїв, річок та озерець. Дядько Півень був у розпачі, він хотів іти на всенощну до Десятиної церкви. Та не приведеш із собою всіх боярських холопів туди. Та й хто глядітиме-за кіньми і самою істобкою, за припасами, зрештою? Лишити холопів — без сумніву — подадуться на ігрища бісівські, а полонені можуть втекти. Тоді Півень мучаючись, і клянучи долю, попрохав огородника на Купальську ніч потримати у стайні під замком Ляха і Німця. Він також вирішив коней не гнати на пасовища, а тримати на конов'язі. А робітників-холопів городник йому порадив не утискати і не неволити, нехай буде Богу щира молитва одного Півня, ніж шамотіння дюжини байдужих холопів. Дядько цій пораді зрадів, бо в нього голова аж пухла від повсякчасних турбот. І, певно, зовсім забув про Півника, бо не взяв його із собою на всенощну відправу. Півник нагодував і півня і поросля, і Реп'яха, і взявся за коней. Вичісував їм гриви і хвости, вчищав кошлаті бабки. Це були лісові коні: товсті, із здоровенними тулубами, грубими короткими шиями і густим волосінням на ногах. По конях зразу впізнавали, що вони древляни.

А в княжих людей які ж гарні були коні! Високі, стрункі, тонконогі й зовсім без кошлатості. Казали, що князь тих коней зауповував і в угрів, і в греків царгородських, і навіть в підступних кровожерних печенігів. Що правда, після того, як князь Ярослав розбив окаянного Святополка, казали, що печеніги кудись зникли, розпорошились, подались геть, чи пошесть їх якась подушила. А деякі люди казали, і малий Півник це сам чув, бо він до всього прислухався, що печеніги просто розбрелись по степових околицях Київської землі. І час від часу пробігають по селах прикордонних і полюють на людей.

Півник чекав темряви, щоб непомітно зникнути з подвір'я. І ще він помітив, як кілька молодших холопів, потиху крадучись, пішли з двору. А Талець і Будий і ще старші розвели багаття на подвір'ї.

Малий з подиву уздрів, як звідкілясь з туману виплила городникова служниця. І тримала вона в руках глечик. В таких глеках настоювали хмільний мед.

Спадала темрява найкоротших літніх ночей, як до істобки ще підійшло кілька дівочих постатей. Талець нагрів бубон над вогнем, а Будий спробував струни гудка, хтось продував сопілку.

Півник озирнувся й тихо-тихо відступив межі коні . Вперше за всі дні поспішав сам без Ходи і Реп'яха. Хода, добре нагодований, спав під возом у сіні, а Реп'ях його охороняв.

Малий пішов у густих сутінках швидкою ходою непомітними, але добре йому відомими стежками. Тут, на Київських горбах, у глибоких долинах, неможливо заблукати. Тут нема жодного місця, яке було б схоже на друге. То в землі древлянській і в прип'ятських оболотах можна заблукати.

Півник одяг постолі, а в постолі на ноги навернув м'якенькі онучі ще й моху наклав, щоб не так ноги тупали об землю, хоч його хода і так була нечутна. За десять перелетів стріли він уже був на узвишші, в Липовім гаю. Звідси, з високого місця, було видно: на далеких верхах горбів запалювались вогнища.

Півник поспішав на південь до Либіді, тільки не до перевозу, а значно далі, вниз по течії. За вогнищами на пагорбах, почали світитись вогні і в долинах, глибоких ярах. Не від бігу, а від хвилювання в малого закалатало шалено серце. Було страшно, бо не знав, чи не причаїлись де княжі люди, щоб хапати тих, хто поганські ігрища водить. Було страшно, щоб не помітили парубки і дівчата його малолітнього, за таке зухвальство йому можуть бути великі неприємності. І ще йому хотілося подивитися, як дівки ворожать на воді, як скачуть через вогонь парубки і дівчата, як спалюють опудало Купали.

Малий поспішав через гай і на якийсь час дерева закривали вогні на найвищих пагорбах. Коли ж він знов вийшов на хвилясту рівнину, покриту невисокими чагарями, то побачив, що кількість далеких вогнів збільшилась. З'явилися на схилах і рухомі вогні. Одні з тих вогнів

крутилися на невеличкому просторі — то зникаючи, то з'являючись з-за чорних куп дерев. Другі вогні виникали на горбах і котилися униз із шаленою швидкістю. Ще здавалося, ніби за ними, по всьому схилу гори тягнуться червоні вогняні хвости. Спочатку малий не міг второпати, що це воно, аж раптом став і вдарив себе по лобі. Та тож вогнене колесо вогненної колесниці бога Сонця. Добре, що тут такі височенні гори і можна сонячні колеса пускати. Ось стежка пішла вгору серед густих чагарів. Коли Півник подряпався на гребінь горба, йому просто в вічі вдарили вогні. Він відскочив назад під захист тіні густого куща. Добре обдивився освітлену галявину і здивувався: посеред галявини, на гілках засохлого дуба палили в'язанки сухої берести. Ніде нікого. Малий нічого не зрозумів спочатку. І тому обминув освітлену галявину в кущах, далі по стежці прийшов вгору над урвищем і побачив багаття, біля якого теж нікого. А знизу світло від багаття проривалось крізь кленове верховіття червоними променями і сполохами золотих іскр. Іскри високо летіли вгору роями густих вогняних бджіл. Але далі якісь темні тіні по навскісному пагорбі над рікою скакали навколо трьох величезних вогнищ. Малий згадав розмову старших, що сперечалися між собою і гадали, чи попани цього разу випросять у князя стражу, щоб ганяти купальські ігрища. Певно, оті всі вогні, про всяк випадок, розпалили юнаки, щоб сплутати, а одночас і подратувати стражів. Але малий чув ще й таке. Говорили між собою поважні каменярі на Софіївському подвір'ї: "Не буде наш каган попівським забаганкам потурати — не посилатиме стражу проти купальських ігрищ". "Авжеж, погодився другий. — Після того, як препадлючий Анастасій покрав усі княжі скарби і подався до ляхів, каган став обачніший. Не всяке слово грецьке зразу чує... Бідна наша земля... На Бога мені не шкода останнього шеляга... Але ж наше золото й срібло, і хутра на церкву, пливуть до Царграда". "Тихше, — ще хтось почує! "— і каменярі рівно задовбали важкими теслами по рожевих шиферних плитах.

Півник по зірках побачив, якраз північ настала. Настав час ворожіння. Тепер треба перейти ще два пагорби і там, за тими долинками чарівне місце. Там, де вливається повноводий ручай до Либіді. Там, говорили між собою старші, ворожать, за поганським звичаєм, дівчата на вінках.

Потихеньку переказували, що в тому місці, хто ворожить, в того все збувається точнісінько! Чи погане, чи хороше — як наворожилось! Тому в це місце не всі відважувались прийти, а раптом горе наворожиш?!

Либідь круто звернула на захід. І було видно далеко всі пагорби в вогнях. Було видно, як оддалік на одній галявині водили волів і корів зі свічками на рогах. Он на тих водах з човнів пускали вінки зі свічками.

Півник подивився вниз на галявину, вона була рівна-рівнесенька до самої води, поросла шовковистою травою. З усіх боків її оточували велетенські тополі. Світло йшло знизу крізь віття і малому здавалося не таким яскравим, як інші багаття. Але сміх чувся лише дівочий. Висвистували весело кугички, гуділа сопеля, і раз по раз лупав бубон. Малий йшов стежкою обережно, тихо спускався униз до річки. Крізь кущі пробивалося червоне світло, все на галявині починало рухатися швидше й швидше. Коло танцівниць крутилося навколо яскравого багаття. Спалахи вогню то висвітлювали людські постаті з усіма подробицями, то робили їх чорними тінями. Чорні тіні змінювались білими посталями, червоне світло заливало червінню половину лиця, половину ховало в тіні. Під уквітчаним деревом клена шарпалося три освітлені постави. Одна метеляла головою і з неймовірною швидкістю видобувала свист із очеретяних з'єднаних свистульок-кугичок. Друга притупувала ногами, рвзгойдувалася, метеляла довжелезними косами і дула в довгу сопілку, брови в неї піднімались на лоба і очі заковувались догори, тільки білки відблискували червоним від вогню. Третя була геть дебела, і мала голову, так покриту наміткою, що й лиця не було видно. Вона щосили гатила калаталом у бубон, притоптувала ногою. І чим швидше відбивала вона калаталом по бубону, тим швидше неслися в танці танцівниці. Крутилося живе колесо людських тіл, розвивались їхні коси, мерехтіли намітки заміжних, бряжчало намисто на дівочих шиях, а на головах у них у всіх були вінки, а в довгому волоссі розвивалося зілля любистка і м'яти, і васильків, і довголистої трави ліпника.

Та трава збиралася дівчатами, щоб приворожити до себе хлопців, щоб знайти собі чоловіка.

Свист кугичок і калатання бубона досягло такої сили й швидкості, що малий затамував подих, і враз ланцюг живий луснув і розірвався, малий видихнув з полегкістю. Але рух ще більше посилювався, тільки тепер почалося стрибання через вогнища. Танцівниці схопили ляльку солом'яну всю в прикрасах, що стояла під деревом, і почали з нею стрибати через багаття. Вони передавали ляльку з рук до рук, і коли одна розбігалася і стрибала з лялькою через вогонь, інші починали ще сильніше ляскати в долоні і приспівувати: "Ой, грайте, грайте, в дудочку грайте, Купалу вславляйте! Купалу вславляйте!"

Малий і незчужся, як почав підспівувати: "Ой, грайте, грайте!.." притупувати ногою по кореню старезного похиленого клена. Він до нього прихилився, просто лежав на ньому животом, він притупував ногою і поводив плечима, як і танцівниці внизу. Він цього і не помічав, що він підспівує і пританцює, захоплений купальськими ігрищами.

Ось одна жінка в намітці і васильковому вінку наблизилась до вогню, схопилась за поділ сорочки, і пригнувшись, одним рухом стягла із себе сорочку і кинула її до вогню. На хвилю сорочка збила полум'я і стало темно. Коли за мить вогонь огорнув сорочку, нага жінка вже добігла до краю берега, і високо знявши руки, стрибнула в річку. Останні знову схопились за руки і знов навколо вогню закрутилось живе коло. Співали, гукали, а музики так вигравали, що піт їх зливав ручаями. Півникові було видно, що їхні сорочки на плечах, під пахвами, на стегнах потемніли і облипли по тілу. За першою молодницею до багаття стала друга. Але вона, роздягшись, свою сорочку лишила на землі, а до вогню кинула дитячу сорочечку. Півник добре знав, що це значить: перша молодиця сама хворіла, через те не могла понести, а в другій хворіла мала дитина. Разом із сорочками у купальському вогні спалювали жінки й хвороби.

Ось із-за пагорбів почало світлішати небо. Сходив місяць. Як вплив майже повний місяць — всі закликали в один голос!

Коло рухалося швидше, швидше! Враз жінка з бубоном викинула руку з калаталом і торкнулась плеча наймолодшої дівчини. Була вона

роки на три старша за Півника, може на рік старша за доньку коваля. Ось чому та, з бубоном, поводила головою, немов шукала когось. Вона стежила за дівчиною. Дівчина відпустила руки і вистрибнула в середину кола на яскраве світло. Тремтячими руками тягла з себе сорочку і заплуталась у рукавах. А коло танцюристок шалено крутилося, вже не маючи сили спинитись. І всі волали, аж у вухах лящало: "Купало, Купало, Купало!" Дівчина зняла з голови вінок, затисла його між коліньми, і одним рухом відкинула на землю сорочку. Тоді взяла вінок на голову, перескочила на край вогню, прослизнула між руками дівчат, стрибнула з берега у воду. Вінок спав з її голови і поплив на середину річки. Сама вона вилізла з води і вскочила до кола. Вилізли з води й молодичі і теж стали до танцю. І їхні великі, особливо першої, провислі груди метелялися з боку на бік, скакали вгору і вниз і ляскали по мокрому тілу. Місяць геть зовсім піднявся вгору. Тоді музика враз увірвалася. А танцюристки все неслися навколо вогнища. Троє жінок-музик пожбурнули свої інструменти, скинули одяг і вскочили до кола. Півник тепер бачив лише ту, що вибивала калаталом по бубону. Вона бігла у швидкому вертінні танцю і було дивно, як вона, гака дебела, швидко й зграбно рухається! Одні груди в неї були завбільшки з голову Півника кожна. Довжелезні, з чорними набряклыми сосцями. Могутні чресла, з глибокими ямками на крижах і тіло її так само блищало у світлі багаття, як і в тих, що вилізли з річки.

Коло ще разів три пронеслося навкруги багаття і розпалося. Він дивився в її лице з ледь вирлатими очима, із роздутими ніздрями кирпатого носа.

Рвонувся назад за дерево.

Оступився. Завалився навznak і, боляче вдарившись об коріння головою, покотився на галявину вниз.

Товстуха щосили заволатала.

— Тихо! Мовчіть! Пропаде ворожіння. На мені все зависає! Цур! Цур!
Цур!

Всі залякли нерухомо. Навіть декотрі з розкритими ротами. І в очах у всіх був розпач — пропало ворожіння!!!

Малий лежав голічерва і не ворухився — все тіло його затерпло.

— Слухайте мене! — В голосі товстухи відчувалась така сила, що всі зразу ж мовчки підступили до неї. — Ти, ти й ти! — Вона тицьнула на наймолодших дівчат. — Тримайте його руки, ноги, голову! А ти, — вона взяла за руку наймолодшу купальницю, — закрій йому очі.

Півник занімів від страху і не пручався.

Коли над ним схилились нагі тіла, коли до його обличчя наблизились тремтливі перса, мокрі гарячі долоні легко лягли на його повіки.

Потім важка гаряча рука лягла йому на серце. І між чужими пальцями він відчув, як вістря ножа дотикає його крізь сорочку. Потім руку відняли і вістря ножа провели по сорочці хрест на хрест. І зразу ж на сорочку злилась хмільна медова рідина.

Гучний голос сповістив:

— Кров пролилась! Тіло кидайте у воду.

І Півника піднесли вгору і бігцем, бігцем понесли до води.

Щосили розгойдали. Кинули у річку.

Тепла вода із страшним шумом зійшлась над його головою.

Він зрадив — живий! Його не закололи!

Незважаючи на одяг, що облипав його тіло і заважав рухатись, поплив навпростець на правий берег Либеді.

Та його наввимашки наздогнала молодиця.

— Не тікай! Вертай до берега.

А з берега танцівниці стрибали у вінках. Вінки злітали з їхніх голів.

Тоді вилазили на берег і бігли по березі до звороту ріки, стежачи за своїми вінками. Вгадували свою долю.

Далі звороту ніхто не ходив.

Від звороту поверталися до багаття, і знов водили танок під кугички та сопелю.

Товстуха, тільки почула музику, зразу ж розібрала донага хлопця, він і писнути не встиг та й не посмів.

— Пішли до багаття. Поведемо танок! І товстуха врізалась у коло там, де була наймолодша дівчина.

За лівицю його тримала найтовстіша, найгрудастіша жінка, а за правицю наймолодша дівчина.

Спочатку він не біг, а його просто тягли, несли за руки, а потім звуки кугичок та сопелі почали пробиватись крізь шум до його слуху. І наповнили його тіло полегкістю і радістю. Від цього й сила, й прудкість у ногах з'явилися. І він вже гнав і гнав з усіма по колу, щосили б'ючи п'ятами.

Дебела вирвала його із ланцюга танцюристок і помчала до вогню.

Вони вдвох просто перелетіли через тахнуче вогнище.

Коло знов розпалось.

Його хапали за руки інші і стрибали з ним через вогонь.

Коли він почав стомлюватись, звідкілясь з'явилась товстуха кирпата, вирлата. Вона тягла великий оберемок свіжостятого очерету.

Пожбурнула його на яскраве полум'я.

Світло згасло.

Зашипіло й затріскотіло мокре бадилля на жаринах.

Над багаттям заклубочився густий білий дим. І покрив усю галявину.

Тоді товстуха схопила свій і хлопчиків одяг і під покривом диму подалась у кущі. Хлопчик за нею.

Межи темного гілля попереду викручуються, хилитаються пишні білі стегна.

Ось тільки руки простягни і торкнись.

Він не втримався — простягнув руку і торкнувся.

І вона стала і поволі повернулась до нього, просто віддаючи себе всю на огляд і на дотик!

Він гладив і гладив її великий шовковистий живіт, торсав величезні, неймовірні груди, м'яв пальцями набряклі, тверді сосці.

Та ось вона відкинулась назад, відхилилась і стегнами, і животом, і рука Півника зависла в повітрі.

Знов він біг за нею по добре витоптаний стежці.

Ось вони з розгону вискочили на галявину, залиту сріблом місячного світла. Старезна засихаюча липа така чорна, наче обгоріла від блискавки.

Жінка стала під липою, а Півник з розгону налетів на неї, занурився лицем межи пишних гарячих грудей.

Вона впустила на сріблясту траву його мокрий одяг і показала рукою: "Вдягайся!".

Він розбирав, розправляв свій одяг, а вона стояла в якихось двох кроках, не більше, від нього і поволі обертала намітку.

Півник відчув, як від неї, від її мокрого важкого волосся тягне димом багаття і тонким ароматом любистку і ще якогось зілля.

З усіх горбів і ярів над Либіддю долинали несамовиті пісні та шалена музика.

Десь за горбами, на сході пропіяв далекий півень.

Малий подивився на зорі — і здивувався — вони тільки-тільки зрушились. А йому здавалось, що проминула вся ніч і вже ось-ось настане світанок.

Жінка широко розчепірила пальці і притисши до ключиць навхрест складені руки з силою натискала на своє тіло, огладила всю по набряклих важких персах, по животу, по рвзлогих стегнах, пружно зігнулась, пройшлась, втискаючи пальці в тіло по колінах і гомілках.

Рвучко розправилась, і велетенські перса загойдались, заметелялись з боку на бік.

Заметеляла головою.

З усіх пагорбів і мисів ріки долинали шалені ритми танців і нестримні, запальні голоси співачок.

Десь за пагорбами пропіяв ще раз півень.

І оголена товстуха схопилась за одіж і миттю накинула сорочку і вправними рухами доправила намітку, підперезала сорочку крайкою.

Жінка вже вдяглася, а малий обмотував ще онучі і натягав постоли.

Коли він підвів голову, щоб ще раз подивитись на цю зграбну товстуху, біля дерева нікого не було.

Півник розчаровано похитав головою, а йому ж так кортіло спитати, хто вона і звідки вона.

Тут він, обгортаючи крайку, з жалем згадав свого ножа. І лезо добре, і ручка поцяцькована.

Хоча добре, що ножа тільки забрали, а могли ж і втопити. І хто б там почав допитуватись — хто втопив? Сам поліз у воду на Купала, от і захлинувся.

Він уже збирався полишити галявину і озирнувся на остаток. Високо на стовбурі, йому треба підстрибнути щосили, або подертись, встромлено його ніж, а на ніж завішено вінок із волошків.

От яка добра та кирпата товста молодиця — приворожила йому якусь синьооку. І хитро як наворожила — він і не прохав. Адже йому такого ще й не належить, він ще малий, щоб заклинати й ворожити на якусь дівку. А ця чарівниця-товстуха своєю зграбною рукою потнула ножа в суху липу.

З розгону підстрибнувши. Півник видер ножа, і вінок сам насунувся йому на руку.

Та на руці він його нести не став, а натяг на голову.

І тут він зрозумів — ця добра товста молодиця була й хитрюща — вона вивела його з ігрищ і не дала йому додивитись найголовнішого — коли на передденні будуть топити Марену і сплять Купалу. І водночас вона зробила його учасником потаємного, найпотаємнішого ворожіння на плідність. Саме про це ворожіння він, ще зовсім безштаньком, чув, як говорили молодичі, озираючись, щоб не було де дітлахів старших. А на нього, безштанька, вони і уваги не звертали.

Він зрозумів, що коли він голий з голими купальницями стрибав через багаття, що він був уособленням Ярила, що розпалює хіть, ярість і опліднює все живе.

А цим вінком і ножем товстуха ніби говорила: "Ось тобі щаслива ворожба! Тобі випало, більш ніж кому, тобі дозволили більш, ніж кому! Отож іди і мовчи, як належить дитині! Як мовчить вінок, як мовчить ніж, як мовчить сухий стовбур!"

Він поспішив додому швидко й радісно.

Перебігав з пагорба в долину, і з долини знов на пагорб.

І ще Півник вирішив мертво про все мовчати.

І тоді той, міський Бог, зроблений на глиняній дощечці, з сяйвом навколо голови, нічого не знатиме.

Ні, він його не обдурюватиме, богів дурити не можна. Просто він мовчатиме, бо той Бог міський. Він там всим розпоряджається. Він новий Бог. А старі боги живуть і в деревах, і в камені, і в джерелах, і в блискавках...

А позаду ніч купальська сяяла вогнями, вибухала співом. Та поволі все затихало, бо він віддалявся від річки і наближався до осель.

Та коли вже до пагорба лишалось зовсім трохи, він побачив кінські тіні, що рухались безшумно через белебень до невеличкого гайка. Впізнав коней. Їхні коні. Але не йдуть, а пливуть без звуку. І копита не б'ють об затверділу, як камінь глинисту стежку!

Не іржуть і не порскають.

Він припав під кучу.

Уважно придивившись, побачив на спині в Гнідої, а саме це була вона, розпластану людську постать.

А з гайка пропищала дрімлюга.

І, лежачи на Гнідїй, тїнь теж відповіла голосом дрімлюги.

Отже, це татї. І вони зводили п'ятьох їхніх коней.

Малий натяг через голову вінок на шию і потиху попрямував від куща до куща. Униз.

Щоб наблизитись непоміченим до гаю. Це йому вдалося. Чутке вухо хлопчика вловило слова суперечки двох:

— Чого ти один прийшов?.. Ви що, з ним подуріли?... Трьох коней було мало?.. Що він там робить?..

— Тих-х-хо! — Шипів певно той, що приїхав, лежачи на Гнідій. — Там ще добрих дві кобили. Він їх ось-ось приведе!..

— Ану швидше відправляйся до нього і давай назад. Час уже до схованки. Ось-ось почнуть з ігрищ вертатись і нас побачать!

І схопив, певно, за горлянку того татя, що пригнав коней, бо він захрипів.

— Зараз я,.. та зараз же...

І зразу ж від купини дерев відділилась тінь і побігла підтюпцем через відкрите місце і вмить щезла за пагорбом.

Півник тихо-тихо, обережно-обережно посувався між кущами вперед і молив подумки нового Бога і всіх старих богів, щоб вони розчистили його шлях до коней від сухих гілок.

О диво, справжнє диво, певно, хтось почув його моління, благання, бо жодна суха гілка не трісла під його постоломи, поки він переходив до гаю.

Один чоловік при оголенім мечі, бо лезо зблисло, мов блакитна вода в чорнім мороці, перед Гнідою присівши, обмацував їй бабки.

Дві інші кобили теж були в путах.

Ще дві інші були прив'язані до груші-дички і тупцювали стривожено, та тупотіння їхнього не було чути. На мордах хлопчик чи розгледів, чи, скоріше, вгадав, — були затягнуті закрутки.

Малому стислося серце від уяви, який то біль терплять коні.

Копита у всіх добре були завинуті ганчірками. Все було так, як розповідали старі холопи на боярській кухні. Тільки от зброя в татя була не обушок, не ніж, не сокира, а дорогоцінна, яку може придбати тільки дружинник чи багатий купець.

Хлопчик припадав до землі, часом повз навкарачках, і все до груші-дички, до прив'язаних коней.

Йому вдалося з першого поруху відв'язати вуздечку однієї кобили, і навкарачках поліз, поліз, тягнучи за собою повід.

Він затяг її за куці. Помацав путові суглоби — не боркана.

Тоді зразу ж вхопився за закрутку, щоб звільнити її дихання. Спочатку ніяк не піддавалася закрутка — так була линва перекручена. Та все ж, з рештою-решт, пішла, і морда звільнилась.

І кобила, задерши вишкірену пащу, щосили заіржала, аж луна лупонула горбами.

Хлопчик, мов вивірка, скочив на кобилу і вдарив її п'ятами.

Поруч виросла тінь з піднятим лискучим мечем. Меч свиснув тої миті, коли кобила робила перший стрибок.

Клинок свиснув і торкнув по вінку і по шиї кобилі.

Кобила, збрикуючи, здиблюючись, геть очманіло понесла малого вгору до белебеня перед Золотими воротами.

Малий вчепився руками, і зубами прихопив густу гриву.

З рани прискала кров і бризкала малому на лице, на праву руку і ногу.

Він припав, приліпився до кобили, молив усіх богів і духів не скидати його з обісілої кобили.

І тому він не бачив, як на просаді між кущами з'явилось двоє. Один вже зготувався — розкручує над головою обушок.

Вони не боялися наляканої кобили. Але вони не бачили, що вона зранена в шию.

Один свиснув зненацька.

Кобила ніби затрималась.

І тої ж миті другий опустил гирьку обушка на голову хлопцеві.

Та цієї чарівної ночі удача була з Півником. Гранчаста гирька розсікла вінок і понеслась далі вниз, розриваючи сорочку на малому і зриваючи з хлоп'ячої спини довгу смугу шкіри.

Від болю малий заверещав наче спійманий заєць. Кобила підпала на передні і щосили підкинулась задніми. І закрутила, понесла хто зна куди через чагарі, через бур'яни, по схилах, по дорозі. Та все з вибриком, з гоготінням.

Малий нічого не тямив, в голові гули джмелі, а з рота накочувалась солона кров — то він гривою порізав собі губи.

Головне не впасти. Куди б не занесла його обісіла кобила — вона віднесе його подалі від татів-душогубців!

Кобила не підвела. Попетлявши та покрутивши схилами й белебеньями, вона принесла Півника до істобки.

І впала біля конов'язі.

Саме тоді — як роз'юшений до краю дядько Півень схопив Тальця і закручував на шиї аркан, хотів завісити на стовпі конов'язі.

А інші холопи всі були п'яні.

Хто де попадав, там і лежав. Від них смерділо перегаром хмільним, і ніхто з них геть нічого не тямив. Власне, вони спали п'яним небуттям і ніякими зусиллями їх не можна було розбудити.

Ось валявся Будий і чиясь служниця.

Багаття було чимале, і хоч воно вже й тахло, проте все добре освітлювало навколо.

Півень кинув Тальця, і той завалився на землю снопом.

Схопив скривавленого хлопчика.

— Ти живий?

Малий витер з лиця кров і закліпав повіками, щоб хоч щось нормально бачити.

— Зовсім живий! Це кінська кров... Вони там у кленовім гаю... Їх троє... Один з мечем...

— Можеш на коні сидіти?!

— І можу сидіти, і можу й ускач гнати!

— Зніми сорочку! Вдягни свитку! Шапку!

Сам кинувся до стріхи і вихопив з-під стріхи рогатину, А з істобки виніс лук, стріли та сокиру.

Скочив охляп на Строкату. Міцна кобила — та дуже примітна. Її не наважились звести.

Під'їхав до Будого і осатаніло оперіщив його. І чийсь служниці перепало.

Будий важко застогнав і відкрив очі.

— Скотина, пес! Кобилу доглянь! Чи не бачиш — конає бідолашна? І Тальця печи вогнем, водою одливай, поки не отямиться.

Реп'ях ще де взявся, крутився під ногами. Чогось скиглив чи брехав жалісливо.

— У! — Замахнувся нагаєм на здоровенного собаку. Собака впав, перекинувся на спину і задер лапи. Малий теж скочив охляп і вони вдвох поскакали через пагорби і белебень до кленового гаю.

Настав переддень.

Клубочився теплий туман над купальськими водами. Тахли, покривались попелом яскраві багаття. Попід берегами в очеретах попритискалися заблудлі купальські вінки.

Деякі навіть з обгорілими свічками. Чаділи на пагорбах рештки вогнищ.

Де-де серед заростей пробігали крадькома людські постаті,

Дядько спльовував і хрестився.

— У, сім'я поганське! Сосуди гріховні! Через вас ці йолопи повпивалися! Все, все через хміль, блуд і поганство! О Боже! Дай в мої руки хоч одного татя!!! Молю Тебе!!!

Біля кленового гаю було добре видно на пом'ятих травах бризки почорнілої крові.

Дядько дав повід Строкатої, а сам спішився і обдивлявся все ретельно, навіть обнюхував, мов мисливський пес.

Залізши на Строкату, довго сидів мовчки.

Сидів, голову похнюпив.

Цмокнув, рушив, направив Строкату до річки. Підняв стріли й лука високо, коли кобила зайшла у воду. Дядько не знав цього місця — думав — коні попливуть. Та виявилось, що тут було місце потаємного броду. Вони тому швидко перейшли на той берег. І дядько Півень показав, що він не тільки був ловцем відчайдушним, а міг слід і по людині гнати, і по звірові.

Вони доїхали до того місця, де таті розійшлися двома стежками.

Ліворуч з трьома кіньми, праворуч — один вершник. Дядько уважно роздивився мокрі ганчірки з кінських копит. Їх тут, за непотребом, викинули. Він їх віддав Півникові.

Вивчав сліди, щось мимрив під носа:

— Це Соловая. Вона його скине. Вона ненавидить вершників... А він і не найкращий вершник... Бач, ось як ідуть сліди... Він погано нею управляє. Скине!.. — Пророкував і радів із свого пророцтва Півень.

Вони ще проїхали по заболоченій лісистій долині з версту і почули з-за густих очеретів кінське слабе іржання.

Межи шуворами Соловая кобила загрузла задніми ногами, а передні закинула на купину. Силувалась, пружилась, намагалась, аж стогнала, витягти задні ноги із трясовини.

Дядько спішився і спробував дістатись до кобили. Та зразу ж заколивалась, заворушилась зелена тонка покрівля трясовини. Захлюпала руда смердюча вода крізь віконце в зеленім покривалі.

Дядько бачив, що трясовина не відпустить свою жертву, свою здобич.

Він вибрав найгострішу стрілу і наклав на тятиву. Напнув тугого лука. Не зміг пустити стрілу. Заклав назад у сагайдак.

Відв'язав від пояса аркан. Одним кінцем обв'язав Строкату по грудях, а аркан, тобто петлю, спромігся накинути на шию Соловій.

Здав Строкату назад, і вона потягла линву.

І витягла Солову з трясовини, водночас ледь її не задушивши. Ще б мить, і Солова вдавилася би у аркані. Та дядько Півень не пожалів аркану

— розтяв гострим клюгом рогатини. Кобила ледь підвелася. Тремтіла всім єством. З неї стікала руда болотна жижа.

Але дядькові було байдуже. Він обіймав її за шию, огладжував по щоках. Ледь що не цілував.

Вони поїхали далі по слідах межі верболозами. За тим, що був з трьома кіньми.

На зручній, непримітній галявинці дядько заляв і вирішив вертати назад.

— Тут їх хтось чекав. Ще один. От дивись — сліди.

Потім вони заїхали в ручай. І невідомо куди пішли — вниз по течії чи вгору? Он там на пісочку на тім боці слідів немає... А там іще озера...

Вони повернули, і на зворотньому шляху забрали Соловую.

Вона нікуди не йшла. І траву не скубла, а стояла, понуривши голову.

Нараз дядько спинився і схопив Півника за плече.

Півник закуняв, сидячи охляп на кобилі. Хоч як не пекла рана на спині, а проте спати хотілось смертельно, ніякий біль не розвіював сон.

— Ти їх запам'ятав?!

— Ні... Тільки здається, той,.. що з обушком... схожий на тих, що тоді... верблюдів привели...

— Печеніг?!

— Хто зна... Мені так здалось...

— А де ти, де ти був? Від півночі де ти шлявся?

Малий ворухив спухлими порізнаними губами, але ні слова не відповідав.

Що там говорити — саме він відповідав за зведених коней. Раз не було при істобці дядька, значить, він повинен був за всім доглядати. Зведені коні були ціною дядькової свободи. Хоч боярин про це ще не знав, але згідно угоди-ряду від цієї купальської ночі дядько Півень ставав холопом боярина Судомировича. Ставав ще одним рабом із його нечисленної челяді.

Та всі ці думки коливалися в стомленій, сонній голові хлопця наче густа болотна жижа. Йому хотілося спати.

Дядько поторсав небожа за плече. Застогнав малий, але очей не мав сили розквітати.

— Скажи мені, коли ти пішов з істобки, там нікого з чужих не було?

— Нікого... — відповів хлопчик, облизуючи запечені вуста. Він і не думав сказати, що бачив, як прийшла городникова служниця з глеком. Яка ж вона чужа? Кожен день бачились у всяких справах. І його до неї посилали не один раз по всякі дрібнички господарські.

— А та, що з Будим обіймалася, коли вона прийшла? Коли? Ти бачив?

Хлопець щось мимрив недоладне і обм'як, мов куль.

Щоб малий не впав під копита, Півень взяв його до себе на Строкату.

Так вони й притюпали на трьох конях до істобки.

Дядька мучила страшна спрага. Просто палило всього. Тому він почав шукати, чого б напиться. Води ніде не було, а різанку з водою хтось, певно по п'ятиці, перекинув.

Побачив у закутку під полом глечик зеленої поливи. У великім глечику наче ще лишилось меду.

Одним духом дядько допив глечик.

Дивився на глечик і ніяк не міг зрозуміти, чи це глечик боярський, чи ні.

Хотів спитати малого, але той міцно спав.

В голові в дядька після гонитви, після всього, що трапилось, гуло і дзвеніло.

Він пошукав очима Будого. Немає Будого. І ще когось немає... Ага, тієї дівки, що спала, обнявши Будого! Ну, прийде Будий...

Сон незборним тягарем почав натискати на повіки юнакові, і він так-сяк пройшовши по хаті, дістався до полу і впав на голі дошки.

Коли після полудня Півень збудився від важкого мороку, він вже знав — у мед підсипано зілля.

І став від того дня Півень тихий, сонний. Майже не говорив.

Похнюплений. Все собі під ноги заглядає. З людьми не хотів розмовляти.

Одного разу, коли нікого поруч не було, хлопчик почав просити, благати, щоб піти до ворожки хорошої, щоб вона відворожила, зняла з нього порчу.

Дядько поволі-поволі обкрутився на всі боки, з-під-лоба позирнув туди-сюди і посміхнувся до небожа, хитро і впевнено.

— Малий! Ти не бійся! Боярин не одержить нового раба.

— А тоді вони мене схоплять! Я пропаду!

— Ти хіба мені син? Якщо раптом я втечу, ти тікай на Поділ до човнярів. Вони тебе після жнив довезуть до Вручого, а там на ярмарку бувають люди з нашого краю. От ти з ними й дістанешся додому.

— А коли тікатимеш?

— Е! Дурне питаєш! Коли добудусь свого, те лише Бог відає!

— Ти про кобил кажеш?

Дядько махнув рукою і зразу ж зробився похмурий і сонний...

Холопи зітхнули з полегшенням. І спочатку обережно, а потім відверто почали справляти ледаря. Бувало, що дехто зовсім на роботу не виходив. Вони колупалися з возами, немов їх лагодили, чи вдавали, що лікують коней, чи свої болячки, бо, мовляв, таті на коней і на людей порчу і слабкість наслали.

Городник з прикрістю спостерігав за Півнем. Вирішив дати якусь іншу роботу Півневі, щоб він якось оклигав.

І він відіслав його з робітниками на Рось.

Робітники з волячими упряжками направлялись на Рось. Там в одному місці обвалився берег і оголилось ціле кладовище морених дубових стовбурів. Хтось із княжих людей, чи тіун, чи ще хто, наказав пошвидше вивезти їх з Росі.

А що в тих місцях ніби з'являлись час від часу розбійники, то дали робітникам охорону. І робітників охоронити, і розвідати, що там справді діється. Що то за таті там об'явились?

А Півень був замість одного найманця, що на ловах плече повередив. Тепер хворів. А з других десятків ніхто не хотів на його місце йти.

От тоді городник і попрохав свого знайомого десятника взяти Півня.

Коли дядько Півень при новому уборі — рогатині, лукові, стрілах, сокирі та обушкові, у своїй старосвітській одежині, у клобуці з вовчою опушкою, на строкатій кобилі з'явився біля княжих конюшень, там ледь з коней всі не попадали.

А Півень сидів смиренно на Строкатій, і наче це не з нього реготали і вояки, і конюхи, і служки.

Десятник поблажливо всміхнувся. Він не реготав, але й не поставив строкату кобилу серед рудих скакунів. Наказав їхати при возі з обладунками та начинням. Наказав добре сторожити, бути пильним, бо не всі печеніги ще вигнані зі степу.

Наказ десятника Півень виконав якнайкраще.

Коли через дванадцять днів загін вертав до Києва, дядько вже возсідав на степовому тонкононому румакові і тягнув за повід Строкату. А на ній в дерев'янім сідлі возсідав полонений печеніг.

Півень, як і попередньо, був сумний, похнюплений, і дивився кудись межи вуха скакунові. А на Строкатій возсідав, випнувши груди, смаглявий печеніг. Був він скручений по руках і по ногах. Ликом. На глум, звичайно. Звичайним ликом з молодії липи. Ликом, з якого деревляни личаки плетуть, в'язаний, борканий, а всміхався згорда, зиркав зневажливо. Наче не його вловили і ледь не замордували, а наче це він тягнув на повіді похнюпленого і остовпілого Півня. Зброю печеніга дядько Півень приторочив до післища, і вона метелялась біля його ніг.

Коли Півень хотів отако заїхати на тіунове подвір'я, десятник спинив його.

— Ти тут не потрібен. Давай сюди повід і ходи з богом! — Він протяг руку до Строкатої.

Але дядько прихопив його руку і відтрутив. Десятник підвів здивовано брови — він не чекав такої міці в руках Півня.

— Не тягни руки. Кобила моя. А бранець мені не потрібен. Не збираюсь його годувати. Берить його собі. І лика мені не шкода. Тих, хто в мене коней покрав, я завішу на верболозі!

— Тю на тебе! Ти якийсь наврочений!

Дядько розтяв лико на ногах бранця і легко зняв його із сідла і поставив на землю.

Півнику дядько розповів лише стільки:

— У них у степу посуха. І мор почався. Одні пішли у Лукомор'я. Другі подались служити ляхам. Та, певно, збились із шляху. На них наш полк наскочив. Вони розбіглися. В чагарях і гаях поховались. Гайок, де мій схоронився, дружинники і моя десятка, і ті, з городка, із залогі, разів три проїхали і туди, і сюди. А я зразу побачив, що він там. Просто я чекав,

щоб вони пішли всі. Тоді я зможу його взяти. А він сильний головою. Коня поклав у заростях очерету, а сам з води вийшов і виліз на вербу. Як залюга рушила з гаю, я заліпив йому ззаду в хребет тупою стрілою. Він з дерева злетів і лежить. Очі закотив. Я не підходжу. Він белькотати почав. Кінь його з очерету виходить і до нього. Кінь навчений і заворожений. Став його кінь на коліна і чекає, коли той на нього залізе. Він ще до тям не прийшов, а я до нього. Підсадив його в сідло і в одну мить стриножив румака...

— А де триногу взяв, пута їхні?

— Ач який ти цікавий, небоже! При сідлі у чортового хіновина була! Он як! А румакові цьому ціни немає! Знаєш, скільки він вартий?

— Дядьку! Продай його, або заміняй на робочих кобил. Тоді ти викупишся з боярського закупу. Ну за тих, покрадених кобил!

— А от ти мене, хлопче, не вчи, що робити, краще на бісівські ігрища не бігай. Краще треба було глядіти боярських кобил. З тієї ночі я мав у рабстві гинути!.. Мовчиш?.. Вінок твій розбитий обушком. По твоїх слідах і загублених волошках я липу знайшов. А липа бісівська. В неї чотири кабанячі скилиці вживлено! Там знак від твого ножа! А за кору від твого вінка пелюстки зачепились. І сліди твоїх ніг і якоїсь товстої бісівської жінки. Ось і оберіг їй уломився. Мосянжовий. Ключик... Ну добре, ти заговорений. Ти завжди порятуєшся! А мені як? Твої пригоди мені вже на голову падають. Посидь тихо, поки я татей знайду слід та удавлю їх!

Малому аж шкіра пуп'янками пішла на руках. Це не була пуста похвальба чи погроза — дядько знайде слід і вдавить татей. Він не мав жодного сумніву щодо дядькових слів. І був переконаний, що дядько найближчим часом це зробить.

Але минав день, другий, третій. А дядько нікуди не зникав і все працював на подвір'ї Софії чи біля Золотих Воріт. А то разом з усіма

холопами розбивав вапняк для печей і трощив грудки перепаленої глини-цем'янки.

Коня вдень стеріг і доглядав Півник. Вночі Півень сам був біля коня.

І вдень, і вночі дядько і небіж привчали коня до мови. А все останнє кінь знав — він умів і сидіти на задніх, як собака, і лягав, і перекидався голічерва, і міг довго тупцювати на задніх ногах.

Тільки одне було, погано — румак не любив Реп'яха. Хлопчик чекав, що от кудись подасться дядько, влаштує засідку і жорстоко повбиває татів.

Але дядько, здавалось, і забув про свою обіцянку. А тим часом наблизилась ярмарочна п'ятниця. І великий каган, володар найвищого стола в містах Русі, дозволив на ярмарку веселі ігрища.

ІГРИЩА

У цей день на Бабинім Торжку були ігрища з дозволу великого князя київського Ярослава.

Казали, що на кінські змагання приїде сам князь. Адже князь завжди їздив верхи. І пішого його майже ніхто не бачив. Навіть до Десятинної церкви він приїздив верхи, спішувався перед баштою і підіймався гвинтовими сходами на хори. Він не любив, щоб споглядали, як він кульгає, підіймаючись по мозаїчних сходах.

Тому він підіймався сам, а тоді вже за ним всі останні заходили на хори.

Змагання були і на Бабинім Торжку, і на Подолі біля Іллінської церкви.

На базарнім майдані рухались тлуми людей. І не стільки тут було охочих помірятись силою та вправністю, як просто глядачів. Вони важко працювали всі дні. А тепер їх чекали розвага, буйне видовисько, і це було справжнє свято їхньої душі. Бо їм важка, безкінечна праця відбирала всі сили, всю наснагу, що їх можна витратити на змагання.

Отож, було на Бабинім Торжку сила-силенна людей. А там, де збирається багато людей, зразу ж з'являються всякі торговці та потішники. В коробах вони тягали всілякі дешеві наїдки, ласощі, а також різні дрібнички та дешеві прикраси. Дуділи в дуди та вибринькували на гусях, співали та верещали скоморохи. А от дорогого краму, чи чогось великого, ба й скотини, в цей день не випадало продавати.

Перші змагались стрільці.

На чисто виметених дубових плахах провели рису за сто кроків від Подільської брами.

Біля брами поставили три стовпи і насадили білі дошки, якби абрис людських тіл.

Після того, як у церквах закінчилась вранішня відправа, вийшов базарний староста із двома помічниками. Один з бубоном, другий із сурмою. Засурмив сурмач, закалатав у бубон другий. Як вони скінчили, староста оголосив початок.

Лучників зібралось чимало. Серед них була чи не половина стражників, що у будні дні стояли при міських брамах.

Також було чимало мисливців, що з дозволу тиуна, за певну мзду мали право на полювання в княжих лісах.

Були стрільці з найманців — печенігів, хазар, з ясів. Були й біляві світлоокі чудини. Були рудуваті низькорослі ятвяги.

Заможні були й крамарі, що полюбляли стрільбу і лови. Кожному дозволялось стріляти трьома стрілами. Сперечались, кому першому стріляти. Вже й до лайки дійшло. Тоді втрутився базарний староста. Певно, що він багатьох із стрільців знав з попередніх змагань. Він відібрав тих, кого вважав найслабшими і поставив до риси.

Кожному три стріли. Тільки першим пільга — одна пробна стріла.

Сурмач закинув на перев'язі за спину сурму, взяв довгого ліщинового бича, а з-за халяви витяг гострого ножа.

У всіх трьох лучників стріли вп'ялися в ціль. У двох в дошки, де ширше, як би в груди, і тільки в одного одна стріла ніби в голову.

Лучники накладали на тятиву стріли, підтягали двома пальцями правиці до вуха, підрівнювали напромак стріли і розгинали пальці.

Дзижчали, бринькали тятиви і стріли зі свистом мчали до цілі.

З першої трійки найкраще стріляв той, хто мандрував по княжих землях і полював на всяке дрібне птаство.

Сурмач без жартів і зневаги закарбував стріли трьох перших стрільців і викликав наступних.

І з кожною трійкою нових стрільців стріли лягали все купніше і все вище. В "груди" цілям вже ніхто й не посилав стріл.

Стріляли печеніги з невеликих, майже зовсім рогових луків. Чудини — із довгих набірних дерев'яних луків.

Півник був при румакові. А румака дядько поставив під паколля боярської садиби. Хлопчик возсідав у карбованім дерев'янім сідлі. Однією рукою він стискував повід, а другою вхопився за верх пакола.

І коли почали силитись у натовпі крики, гамір, сміх, і до всього засурмила сурма і вдарили по бубону, малий відчув, що шкіра в коня стала гарячіша, а дихання зробилося рідшим і глибшим.

Згори Півникові було добре видно лучників при білій смузі.

Чи з-за малого зросту, чи того, що він стояв ніби осторонь, і його не примітив зразу сурмач, але Півневі підійшло стріляти з найкращими стрільцями.

І коли сурмач призначив стати до риси ще трьом, то один з них, білобровий червонолиций варяг сказав намалювати людську личину на його цілі. На товстій м'язистій шиї мав кручену срібну гривну — нагороду князя.

Один з отроків швидко видерся на стовпа і вугіллям намалював "лице".

Варягові стріли попали одна в око, друга в носа, а третя — межі очі.

Його суперники теж непогано стріляли, але все ж у нього стріли лягли купніше.

Після варяга став ще один з ярославових воїнів — тіверець. Зарослий чорним пухнастим волоссям і по грудях і по руках чоловік. Лук у нього був чи не найменший з усіх стрільців. І не стільки було в ньому дерева, як пластин з рогів сайгака та варених турячих сухожиль.

Тіверець теж попрохав намалювати личину. І бив так точно, що всі три стріли вп'ялися в праве око.

Натовп захоплено кричав, славив тіверця, бо так, як він, ще сьогодні ніхто не стріляв.

Дійшла, зрештою, черга до Півня.

Поряд з ним стояв чубатий стрілець, один з молодших княжих воїнів. Казали люди, це малий власними вухами чув, що це один з охоронців самого кагана Ярослава. Хтось сказав, що мечник він найвправніший. І він попрохав намалювати ціль.

А дядькові Півневі дісталась варягова ціль.

Дядько Півень нап'яв свого великого товстенного лука. Був він весь ретельно обвитий тонкою шовковистою смужкою берести, щоб волога не послабляла дерева. Лук у дядька був такий великий, ніби його зробили не для стрільця, а щоб на самостріл насторожувати проти лісового звіра.

Лук найбільший, а зросту Півень серед стрільців найменшого.

Наклав Півень на тятиву кленову легку стрілу з каленим тонким наконечником. Як напинав тятиву, було чути, як тріскотить, рипить дерев'яна кибить луку.

У натовпі голосно засміялись.

Та Півень лише закусив нижню губу рівними білими зубами. Але... Але ікла в нього виходили за межі інших зубів. І це зразу кидалося в очі людям. Один чи двоє глядачів помітили дядькові ікла і з острахом замовкли.

Дядько видихнув, завмер і зразу ж пустив тятиву. Удар стріли був такої сили, що вона пройшла крізь дошку і виткнулась вістрям на звороті майже на два пальці.

Сіверянин легко нап'яв лука, відпустив тятиву і легко, без шуму стріла вп'ялася в око цілі.

Другу стрілу дядько Півень довго не пускав. Все не міг вирівняти дихання. Друга стріла вдарила збоку в наконечник першої. І перша дрібно-дрібно затремтіла опереним древком.

Натовп захоплено заревів, заплескав у долоні. Сіверянин і другий стрілець одночасно відпустили тятиви. У сіверянина стріла вп'ялася в те саме око, у другого — в інше око "личини".

Настав час третьої стріли.

Сіверянин легко нап'яв лука і його стріла впала в купу до перших двох.

Третій стрілець ледь схибив — стріла відійшла набік трохи.

Дядько набрав повні легені повітря, натяг тятиву, видихнув спокійно і зразу ж випустив стрілу, не давши остаточно вирівнятись диханню. Калена стріла дзвінко вп'ялася в кінець мальованого носа.

Натовп розчаровано загоготів, почулося голосне кепкування. Хоча за хвилю перед тим йому кричали славу, ляскали в долоні.

Хтось крикнув, що в нього не лук, а самостріл, що йому нема чого змагатись, хай би краще овес від кабанів стеріг.

Але дядькові стріли, а це всі бачили, найсильніше били по цілі. Всі три стріли пройшли крізь дошку вістря.

Більше охочих лучників не було. І сурмач задудів кінець стрільби. І показав свій довгий бич з позначками-карбами. І отроки, що міряли відстані між стрілами і карбували на своїх бичах, показали свої рези.

І все сходилось. Ніяких суперечок не було. Найкращим лучником виявився тіверець. Потім сіверянин. Потім варяг. А дядько Півень був четвертим.

Староста привітав стрільців і пересипав у шапку все, що поставив кожний із стрільців під заставу. Хто резану, хто ногату, хто намистину, хто перстень, хто сережку, хто навіть литу пряжку.

Переможець одержував всю заставу.

Тіверець подякував старості і закликав лучників до заїзду випити доброго грецького вина.

Стрільці прокричали йому славу і понесли до заїзду на руках.

Вже над головами своїх носіїв тіверець закликав дядька в заїзд. Але дядько Півень мовчки показав: "ні!" і лишився змагатись у боротьбі.

БОРОТЬБА

У боротьбі дядько подолав лише чотирьох городян, що були трохи важчі за нього. Він їх усіх кинув на землю.

Але коли проти нього став варяг, нічого дядько Півень не міг удіяти. Варяг схопив дядька за пояс і легко перекинув через стегно. Дядько сильно вдарився лицем об землю. Кров зачуріла в нього з носа і з губи. Він не міг ніяк спинити кров, йому довелося спуститись вниз через Подільську Брану до джерела-водограю і там змивати крижаною водою розтовченого носа.

Він повернувся на торжище тоді, коли молодий купчина притис варяга спиною до землі. І всіх інших поклав чорновидий киянин. За свою перемогу він не взяв ані шеляга. А ще й пригостив братію барилом меду.

Півня цей молодий купчина запримітив зразу і сам підніс йому чашу меду.

— Це в тебе кобил звели таті? — Спитав ласкаво.

— У мого боярина. — Насупився дядько Півень.

— Що — ти робичич?

— Ні, боржник. На коня позичив повідного. А кінь здох.

— І то все?!! — Здивувався купець. — Слухай! Плачу за тебе борг! А ти йди до мене служити охоронцем. Кінь, кожух і кулеша мої. І ще плата — дюжина різан. Різана в місяць! Зрозумів?

— Зрозумів, мій господине. Дякую за ласку, та мені треба боярину тих кобил повернути. У мене ряд складений з боярином.

— Як знаєш! Я завжди тебе візьму до себе. Приходь, коли схочеш!

НАВКУЛАЧНІ БІЙЦІ

Між боротьбою та навкулачними боями була перерва, бо радились між собою староста, його помічники та мечник Верхнього Міста, чи зводити тільки за вагою та зростом, чи як завжди — хто кого побажає, той і викликає.

Поки йшла рада, дядько Півень протиснувся через натовп до малого.

Печенізький румак зразу звів вгору свою лебедину шию і нашорошив вуха. Його опуклі карі очі дивились уважно і напружено.

Хлопчикові аж тепло стало всередині — от яку здобич взяв дядько на Росі.

Дядько огладив коня, пригостив білим пшеничним коржем.

— Зараз ось почнуть навкулачні бої, і я почну перший.

— Ти стомився. Тебе он як вдарив варяг об землю. Ти пропадеш!

— Нічого! Я помолився Богородиці. Вона мене не видасть. Битимусь!

— А як же застава? Що поставиш супроти?

— Ой боже! Що ж мені ставити? — Півень в розпачі схопився за голову. О! Я поставлю лук і стріли печеніга.

— А хіба речі ставлять? Я все бачу, що ставлять гроші або прикраси...

Дядько послав малого до істобки по лук і стріли. Хлопчик скочив на землю і щосили потяг румака за вузду.

— Не поспішай! Я ще раз піду до храму і помолюсь...

За брамою Володимирового міста Півник видряпавсь у сідло і погнав скакуна до Золотих Воріт. А там стражники не перепиняли його, бо вже запізнали його і пам'ятали.

Ось він в істобці.

Схопив сагайдак, лук та помчав, не міг утерпіти, до Бабиного Торжка.

Але як повернувся з конем на своє місце під паркан, то навкулачні бійці, добрі молодці, вже гамселили один одного, що було сили.

А що далі — на таці срібла ставало все більше.

Коли з храму прийшов дядько, застава вже була в три монети від голови.

Півень вихопив у хлопчика зброю і кинувся до рядів, де сиділи лихварі та міняли.

По його роз'юшеному і збудженому вигляді вони без напруги зрозуміли, що йому конче потрібні гроші. І не давали за добру зброю більше трьох монет. А зброя була найкращої саркельської роботи. Та дядько і цим трьом потертим кружальцям металу був страшенно радий.

Півень ступив у коло, де змагались бійці. Якраз під валом, де не була земля мощена колодами. Якщо на мощений хідник збити людину, то з неї може й душа вилетіти.

Ой як добре, що дядько встиг із своїми трьома монетами. Ще б трохи, і довелося б шаблю продавати.

Півень по одній поклав по монеті на тацю базарного старости. Натяг на тім'я свого клобука, відкасавав рукава та тугіше підтягнув пояса.

Проти нього був один із гончарів, чоловік, що, певно, любляв кулачні бої, бо носа мав стовченого, звернутого набік. Вищий на голову за Півня, у плечах не такий широкий, та руки м'язисті, довгі, а кулаки просто, як молоти.

Гончар перший пішов на дядька, розвернувся, замахнувся на всю силу правиці.

Півень назустріч йому зробив два маленьких кроки швидких, прихилив голову. І рука гончарева збила тільки шапку з голови Півня. Водночас дядько вдарив гончара в підборіддя. Гончар похитнувся.

Дядько додав йому лівицею під бока, потім правицею знов у підборіддя.

Гончар сів на землю. Очманіло крутив головою.

Півень стояв над ним і чекав, поки гончар підведеться. Не підводився. Дядько взяв його під пахви і поволік під схил валу та й посадовив там.

Дядько частину грошей згріб з таці і сказав, що другу половину ставить у заставу.

Проти нього вийшов один з княжих конюхів. Поклав одну важку монету проти дядькової купи.

Не попер необачно на Півня, як то зробив гончар. Але все ходив навколо дядька і все перед себе лівою розмахував. Це щоб дядько на його довгу руку наштовхнувся. А за тим щоб врізати правицею чи в груди, чи в лице.

Дядько метнувся вперед. І конюх певно подумав, що він його вдарить. Розмахнувся на повну силу правою. Та Півень відскочив набік і знизу, з усієї сили вдарив конюха по щелепі. Конюх опустив руки, навіть пальці розтис.

— Хто інший вийде? — Спитав дядько.

Та конюх хрипко видобув із себе.

— Я ставлю ще одну монету.

Похитуючись, підійшов до таці і кинув на неї важку срібну монету.

І цього разу він кинувся вперед, прикривши себе напівзігнутими руками. Кружив навколо Півня і намагався застигнути його зненацька і щосили вдарити.

Та дядько був прудкіший. Підловив конюха, коли той широко розмахнувся. З щосили вдарив конюха в підребер'я. Удар завалив конюха на коліна. Нахилився вперед і, щоб не впасти обличчям на землю, обперся обома кулаками. На нього напала гикавка. Та все ж він якось звівся і зігнувшись, тримаючись за боки, пішов з кола.

Ті княжі конюхи, що були з кулачним бійцем, загорлали.

— Він ударив його нижче пояса!

— Проти правил, проти правил!!!

Півень бігцем до старости.

— Заверни його! Нехай він задер сорочку! Тоді всі побачать! Я не бив нижче пояса!

А конюхи закричали, що це ганьба, заголювати при всіх людину!

Роз'юшений Півень підскочив до конюхів і заволав:

— Нехай подивиться один лише староста!!!

Але конюхи не схотіли нічого такого робити і відвели свого товариша до конюшень.

Виступив варяг, знімаючи із шиї гривну і обережно кладучи на тацю.

— Б'ємося до крові... До третьої крові.

А дядько Півень, згаряча забувши, що йому потовкли носа і розбили губу, погодився і висипав проти гривни всі свої монети.

Вони стояли один проти одного. Найнижчий стрілець і найбільший богатир із княжих найманців. Один роз'юшений, необачний у своїй затятості. А другий спокійний, впевнений у тому, що поставив надійну пастку супротивникові.

Люди замовкли, бо Півнева перемога над іншими бійцями здавалась їм чимось неймовірним, якоюсь чаклунською справою.

Дядьковій прудкості, вправності і відвазі не співчували.

Так само, як не співчували вони і чужинцеві.

Бійці кружляли один навколо одного.

Тільки варяг кидався на дядька Півня, як той блискавично відскакував назад, як лісовий кіт.

Тільки Півень кидався на варяга, як варяг миттю виставляв руку. Дядькові удари не досягали ні голови, ні тулуба варяга. Всі удари попадали по руках варяга.

А ще до всього дядько так ударив по лівій варягу, що розбив собі в кров пальці.

Сурмач задудів і оповістив всіх охочих до забав.

— Перша кров! Перша кров! Усі бачили?!

І зробив різу на своєму посохові.

Дядько від подібної халепи так роз'юшився, що не встиг варяг і мигнути, як він підскочив угору і заліпив кулаком по губах. Бризнула кров на льняну сорочку. Сурмач засурмив і поставив різу на стороні варяга.

— Перша кров! У варяга перша кров!

Тепер варяг не розмахував рукою, а намагався вдарити знизу вгору. І таки зачепив. Розбита губа закровила.

— Друга кров!!! — Загорлали в натовпі.

Півень підстрибнув і вдарив варяга кулаком, наче ножем утяв.

Червона, обпечена сонцем шкіра на вилиці трісла і кров бризнула на плече.

Поки дядько Півень відходив назад, варяг раптом ожив. Наче запалився якимось вогнем. Наздогнав Півня на відступі і зачепив по носові. Розбитий в боротьбі ніс не витримав і легкого удару. Кров полилась на груди.

— Третя кров! — Заволав сурмач. — Варяг переміг!

Але поки він встиг засурмити в сурму, Півень розмахнувся, як усі, на повну відкриту руку і вгатив варяга кулаком у черево.

Варяг зігнувся навпіл, затискаючи пальцями своє черево. Він, напівзігнутий, підчапав до таці і зішкріб із неї все собі в капшук.

А дядькові Півневі знов довелось іти через Подільську Браму до водограю і обмивати своє спотворене, розпухле лице.

Малий не пішов за ним. Він сидів на румакові і тримався за пакіл дубовий.

Хлопчик знав, що дядько відмиється і причапає знов на Бабин Торжок.

Ще буде змагання коней.

Що ж дядько поставить в заставу на кінських змаганнях?

Лишилась тільки печенізька шабля.

СРІБЛО ТА ЗЛАТО

Всі судна, що творились тут на березі Глибочиці, мали в своїй основі довбанки-моноксили. На них потім нарощували дошки.

А цей човен був набірний. Основа всього — рівний, як струна, дубовий киль — він хребет і опора всіх інших частин човна. Вгору від киля відходили ребра-шпангоути, плавко вигнуті, мов роги велетенських луків, і утримували напружені тонкі й предовгі дубові дошки. А корма і ніс однакової висоти зводились круто вгору і увінчувались фігурним різьбленням.

Малий спинився на половині гори і милувався спогляданням цього розбійницького човна.

"Завдовжки буде вісім з половиною косих сажнів. А завширшки — півтори сажні — подумав Півник.

Коли він виміряв довжину човна кроками і все ствердилось, він аж запишався, що так точно визначив!

І не зчувся, як над ним виріс високий чоловік у шкіряній безрукавці, стягнутій широким пасом.

— Ну що, горобчику, подобається тобі цей човен?

— Я не Горобчик, я — Півник... Красивішого човна я не бачив. Просто казка!

— Варязький дракар! А збудували ми його удвох з новгородцем Сидором. Бо варяги наші ні чорта не вміють робити, тільки мечами січуться та вряди-годи веремію здіймають.

— А ти, господине, хіба не варяг? Ти так чудно вимовляєш слова.

— Я зі східного берега Бурштинового моря. Всі мої родичі — тільки рибалки. Але я дуже неспокійний, гарячий, — поволі і ніби трохи сонно говорив високий чоловік. — Закортіло мені побачити світу, і втік я із варязькими купцями. І відтоді весь час із варягами на воді. Навчився в них човни будувати. Більше, ніж десять років витратив, а навчився.

— А коли ж ти, господине, воював?

— Ти на ці позначки, горобчику, дивишся? — Він торкнувся пальцями свого потаврованого обличчя. — Це не з бою. В бій мене варяги не дуже брали берегли. Бо їм була потрібна не моя сила й відвага, а моє вміння...

— А хіба так буває, щоб не варяг творив краще від варягів їхні човни?

— Он як? Ти, видать, з головою, якщо допитуєшся! Буває! Хіба не твій вуй виграв кінські змагання? Чи не так?

— Так... Одначе кінь печенізький!

— А хто цього румака печенізького натравив на вороного угорця?

— Дядько,.. — протягнув хдопчик і подумки додав: "Якби він не дав болотного зілля печенігу, хіба б він отак оскаженів? "А перед очима враз постала веремія на Бабинім Торжку. Курява, збита кінськими копитами і людськими ногами, маячня яскравого вбрання, галас і шалена музика.

Хазяїн вороного угорця поставив на кін три златника Володимира. Запала тиша.

І тоді дядько Півень потяг за вузду печенізького жеребця. І малий на ньому верхи.

— Дядьку, що ти робиш? — Зашепотів хлопчик, не здогадуючись зістрібнути на землю. — Постав шаблю! Постав шаблю!!! — Шепотів йому згори хлопчик.

— Цить! Чим зітну голови татям? — Процідив крізь стиснуті зуби.

Притяг коня під самий палац, де на галереї сидів князь із родичами і старшою дружиною.

Півникові з висоти коня було найближче до князя. Великий князь щось говорив впівоберта до якогось літнього воїна.

Ось він повернув суворе худе лице і, звівши праву густу брову, уважно глянув на хлопчика. І на якусь мить наче здивувався і ледь всміхнувся. Ще мить, і знову риси худого лица набрали владного виразу та незворушності. Тільки очі пильно і зацікавлено стежили за низькою поставою дядька Півня.

Базарний же староста вислухав недоладну дядькову промову і голосно спитав хазяїна вороного, чи згоден він вважати самого полового заставою?

Стрункий високий воїн здивовано зиркнув на дядька Півня, на полового огиря. Затримався поглядом на синцях і спухлій брові дядька.

— А, це ти, болотна личино?! Давай сюди печеніга та йди по гриби!

— Я на твоєму вороному поїду по опеньки! — Злостиво просичав дядько.

— Як так, то зводимо!

Дядько скинув Півника на землю і зразу ж щосили скрикнув і протяг жеребця палицею.

Воїн оперіщив свого жеребця нагаєм.

За мить жеребці важко зітнулись грудьми, заіржали, розвіяли вихорами свої гриви і товкли, гризли, копали один одного.

Ось вороний відскочив від полового і побіг по колу межі розставленими возами.

Половий за ним, ставав дибки, намагався столочити передніми.

Воїн навперейми вороному. Та збитий з ніг власним конем шкереберть полетів під воза.

Дядько Півень хотів перейняти свого обісілого печеніга, та й собі опинився на землі.

— Біда! Помагайте, люди добрі! — Заволав дядько Півень.

І йому з линвами й кийками зразу ж кинулись допомагати. Спочатку відігнали печеніга від вороного, а потім і спутали коней.

Щоб огир вгамувався, дядько посадовив на нього Півника, хоча Півник аж трусився від пережитого страху.

Бо він не ховався за вози. А стояв, притисшись спиною до муру княжого палацу. Кілька разів скажені тварюки вдарялись об мур поруч малого, тільки дивом не розтовкли його на мокро.

Бо кінь все ще вихав, хлопчик не почув, що сказав староста Півневі, тільки бачив, як дядько попрямував за княжим слугою на галерею.

— Князю, вітаю тебе і зичу здоровія многая літа!.. Мене звати Півнем і родом я з Нижньої Рудниці. А ім'я моє Павло.

— Звідки в тебе цей огир? — Спитав старий із золотою гривною на шії.

— І його, і його господаря я захопив на Росі. Печеніга віддав княжим людям, а огиря взяв собі.

— То це, значить, ти полонив печенізького витязя? — Подав голос великий князь.

— Так, мій князю! Я його тупою стрілою із дуба зсадив.

— Молодець!.. Іване, — Кивнув головою назад великий князь. — Дай йому ногату за печеніга, за витязя! — А тоді обернувся до воїна із золотою гривною. — І з Петра взяти в казну гривну! Щоб, не розвідавши досконало, не поспішав, чи треба нагороджувати воїв срібною гривною, коли можна нагородити шелягом! Вчіться господарювати! А ти, молодцю, старайся! — Великий князь махнув рукою, відпускаючи дядька Півня.

— Князю! Я дуже хочу тобі служити!

— Ти хіба не служиш?

— Я привів урок людей робити. До городніх робіт.

— Скінчиш урок — відпускай людей — і на Берестове до конярень!

— Дякую, князю, дякую, князю! — І кланяючись низько, відступив боком, боячись обернутись спиною до великого князя...

Дядько Півень підхопив під вузду огиря і повів, повів швидко на Поділ.

Там у тісній золотарській майстерні йому пробрили дірочки в золотнику і в ногаті.

Просто тут, у майстерні, привісив до натільного хреста княжу ногату.

На розі біля найстаршої київської церкви святого Іллі він полишив малого на коні, накинувши повід на гостре пакілля чийогось тину,

Довго не було дядька. Повертався, випнувши груди, і призивно протяг до небожа правицю.

— Іди і подивись, як наш золотник сяє на іконі самого святого Іллі!

Споглядаючи велику ікону з великим багряним сонцем, до якого на червоній колісниці мчав володар грому Ілія, малий так і не второпав, де висить дарований церкві золотник. Бо весь низ ікони було обвішано дорогим намистом та золотими та срібними монетами, карбованими у всіх краях і язиках...

— Бачив?! — Піднісши вгору правицю, завзято виголосив Півень. — То ж бо й воно!

І так само швидко покрокував, ведучи коня за вузду.

— Куди ми?

— Тьху на тебе! Наврочиш мені все діло своїми "кудиками"! — Злостився Півень на малого.

Десь неподалік вдарили в бубон і засвистіли кугички. Опинились просто в широко розчиненій брамі заїзду. Під стіною заїзду з'юрмився натовп. Вибухав реготом, вигуками, плесканням в долоні.

— Дядьку, можна я подивлюсь?

— Іди та не барись! Бо мені... — не доказав дядько.

Малий і не озирнувся туди, куди дивився дядько Півень. Хлопчина з великою напругою продерся крізь тісне коло людей і ледь не викотився на майданчик, де відбувалося дійство.

Дівка з розфарбованим лицем щосили дмухала в кугички, а літній здоровань похмуро товк билом у бубон і щосили тупав ногою.

Під голосну музику танцювало двоє — коза та хлопчик. Тільки коза підстрибувала на задніх ногах, а хлопчик, вдягши на руки постолі, танцював догори ногами.

"От би мені так із Ходою навчитись!" — Із заздрістю подумав хлопчик.

І тут його штовхнули, і він, щоб утриматись, прихопив когось за плахту.

— Ану не шарпайся! — Долинув згори знайомий дівочий голос.

Півник задер обличчя — над ним височіла дебела перевізникова донька. А її прихопив правицею нічний гонець. А лівицею він обхопив служницю. Так, служницю городника. І всі троє підпили.

"Невже вона така п'яна, що не впізнала мене?" — З тривогою подумав хлопчина. І став прислухатись до того, що шепотів гонець дівкам.

Тільки зрозумів, що щось сороміцьке. Вони йому нічого не відповідали, хихикали та попискували, коли він засильно лапав їх.

"У городі все не так, як у нас!" — Вирішив Півник і хотів знов дивитись на чудасію, як почув той голос, який купальської ночі керував татями.

Малий вивернувся, щоб бачити того...

— Чуєш, Волосе! — Шепотів у потилицю княжому гонцеві ставний чорновидий молодик. — Дурник у заїзді із своїм стрибунцем...

— На те він і дурник, щоб сюди припертися із стрибунцем, — не обертаючись, відповів гонець, ще міцніше торсаючи дівок.

— Тю на тебе, ребра зламаєш! — Засичала служниця.

— То йди до Гречина, може ти йому миліша за коняку! — Прошепотів гонець, торкаючись пухнастими вусами палаючого дівочого вуха.

Дівка приснула, але не відповіла.

— Скажи Зоряні, нехай почастує,.. — шепотів чорновидий.

— Не тре, — вперше обернувся гонець. — Стрибунець примітний. Сьогодні взяв йому три сонечка на Бабинім! Поведеш крізь браму — примітять зразу. Сам нехай виведе...

— Довго чекати... А гості скоро підуть до... Хто тоді візьме?.. Не перефарбуєш...

— Поговоримо ввечері,.. там, де завжди. А зараз — згинь!

І дійсно, Гречин за мить наче крізь землю провалився, хоча ось тут стояв.

Дядько Півень вхопив за комір небожа.

— Оце так недовго?!

— Дядьку! Тут така таємниця! Я тобі скажу!..

— Тс-с-с! Що тут у нього із суглобами? — Голосно проказав дядько і присів до жеребцевих копит. — Говори пошепки.

— Дядьку! Тільки-но був отой! Вони із княжим гонцем зговорювались проти тебе...

— Звідки знаєш, що про мене?

— Вони золотники сонечками називали, а жеребця — стрибунцем. І хотів Гречин, щоб Зоряна почастувала тебе, тобто підпоїла...

— У-у! — Захрипів Півень і аж зблід. — Ти... лишайся при... коневі... Я піду меду вип'ю та подумаю.

Тільки дядько зник у дверях заїзду, він видерся на коня, і йому тепер через голови глядачів було добре видно лицедіїв.

Хлопчик стояв у розмальованій дівки на плечах і жонглював трьома редьками, а дівка трьома захаявниками. Нищівні леза миготіли в повітрі і зблискували на сонці сліпучими спалахами.

Ось хлопчина впустив одну редьку, і вона в повітрі накололась на вістря ножа. За тим друга і третя.

Всі загукали, заплескали.

Хлопчик скочив на землю і, втираючи рясний піт із засмаглого чола, почав з тацею обходити глядачів.

Поки одні щось подавали, інші тим часом швиденько відступали, ніби й не вони тільки-но голосно захоплювались спритними скоморохами.

Півник теж не став розсиджуватись на коні, а скочив на землю.

Натовп розпорошився, і під стіною на колоді лишився сидіти хлопчик-лицедій поруч великої торби. Коза намагалась встромити морду в торбу, а хлопчик її відштовхував.

— Ти звідки? — Спитав Півника, надкусуючи пишний калач.

— Звідтіля! — Махнув Півник на Верхнє Місто.

— Не бреш, ти не киянин!

— Та хіба я брешу? Я з Нижньої Рудниці. Ми до граду прийшли на княжий урок.

— То ви княжі холопи?

— Ні. Дядько боржник боярина Судомира. А всі ми вільні ратаї. То він один такий...

— А кінь не вашій? Боярський? — Спитав малий лицедій, відломлюючи шмат калача і подаючи Півникові.

— Дякую красно! То дядько печеніга полонив на Росі, а огиря забрав собі. Він сьогодні на Бабиній Торжку виграв три володимирових златники! Похвалився Півник, заковтуючи смачний калач.

— Дивіться, щоб таті його не звели!

— Чого мають звести?

— Бо де хороші коні, зразу ж там Гречин з'являється. А сьогодні ось тут вигулькнув. Сам бачив.

— Який він із себе, той Гречин? — Схитрував Півник.

— Чорнявий такий, з лица гарний. За ним дівки просто сохнуть. А йому тільки коні. Він їх міняє, продає. Кажуть, що він всяку татьбу на коней направляє. Але поки-що його ніхто не зловив. Спритний, гадюка...

— А він справді Гречин? Чи так назвали, бо він на гречина схожий? Спитав Півник.

— Бо він байстрюк, — малий лицедій відштовхнув козу від торби і, озирнувшись, наблизив лице до Півника. — І кажуть люди, що його мати була полюбовницею Анастаса.

— Якого Анастаса? — Так само тихо спитав Півник.

— Тю на тебе! Що то значить не киянин! Гречина Анастаса до Києва сам Володимир привіз і поставив головним при Десятинній церкві. А хто головний у Десятинній — той головний над усіма попинами. Той Анастас був найбагатший на Русі. Із золотих мисок їв і з кришталевих келихів мед пив! Його князь Ярослав, як здобув Київ, поставив головним над своїми скарбами. Ну, а потім ляхи добули Київ, а Ярослав утік до Новгороду. Тоді зразу той Анастас перекинувся до короля ляхів Болеслава і його зятя, окаянного Святополка. Потім кияни і проста чадь по всій Русі піднялись проти ляхів. Стало їм непереливки, вони похапали великий-превеликий полон і всякого добра нашого і чкурнули у свої землі. І хитрий Анастас, загарбавши скарби Ярослава, теж із ними дременув. Сам чув — люди старші говорили, що й Гречин із ляхами побіг, а потім повернувся. Княжі слуги його мордували, щоб вивідати в нього про Анастаса. Та він затявся на своєму, що нічого про Анастаса не знає, і ніби Анастас йому навіть не батько. Ніби його батько — то слуга Анастаса...

— І звідки ти все знаєш?!

— Бо ми все межі людей товчемося! А люди завжди щось розкажуть!

— Слухай! А можна поросся навчити? Ну, щоб воно, як ото коза, танцювало?

— Що поросся? От ката важко навчити. У мене є кіт. Муркіт. На гусях грає! Бере отако пазурами і струни щипле! Ото штука!

— А моє поросся, Ходу, можна привести до тебе, щоб ти навчив?

— Можна... Тільки що ти мені даси?

— Ножа! — І Півник висмикнув лезо із піхов.

— Давай ножа і завтра приходь

— Е, ні! Спочатку навчи.

— Ну, тоді приходь завтра зранку, тільки не годуй від ночі і тримай на прив'язі. Ми отамо живемо, за тим пакіллям усім родом... Тебе як звати?

— Півником! А тебе?

— Лютом мене звати... Дивись, дивись! — Зашепотів маленький лицедій. Гречин пішов на Оболонь до конярів. Вони там вночі збираються — в кості грають, вино-мед п'ють. До них туди і чужі жінки бігають на гульбища...

По соснових болонках хідника легко крокував ставний Гречин. Бурякове корзно на лівому плечі. Кий з бронзовою рукояттю заклав за плечі.

Десь на сусідній вулиці наче срібний дзвін бамкав до вечірньої служби.

— У них, знаєш, найбільший дзвін на Подолі. Завбільшки із цебро! Пояснив Лют.

Тут виступив із дверей заїзду здоровань, вдоволено втираючи вуса. За ним дівка щось несла у фартушині.

Лют підморгнув Півникові і, схопивши важку торбу на плече, а козу за повідець, поспішив за дорослими. А в заїзді все тнула весела музика. Небавом і дядько Півень з'явився у дверях. Зразу коня за вузду, і швидко потяг із двору

Хрестячись після кожного перебору дзвонів, просто біг до Верхнього Міста.

Малий, озираючись на всі боки, загикуючись від хвилювання, виклав усі новини, і навіть про kota, що на гусях грає.

Дядько спинився за зворотом, під урвищем, і наказав повторити все. Потім ще раз.

Нічого не відказав і. знов потяг коня нагору. Вже перед ворітьми відв'язав капшук і видобув другий золотник.

— Заведи коня до городника. Дай йому оцього золотника і скажи: "Найми, господине, робітника на заміну моему дядьку Півню".

— Та за нього можна дюжину найняти!.. Я рахував!..

— Не перебивай! Тобі б тільки все рахувати, та міряти. Сам ти забери своє порося та Реп'яха, та йди на Поділ до хазяїна берлини...

— Тої, що сіла на мілину?

— Ага! Слухай уважно — попрохай у нього, щоб сховав тебе. Про мене нічого не кажи. А йому поясни так — дядько кудись подався, а боярські люди хотять тебе продати в неволю...

— Хіба таке може бути?! — Затремтів хлопчик.

— Все може бути. Підлотою все життя наповнено. Якщо я до жнив не повернусь, просись із ним на лодії до Іскоростеня. Там на ярмарку питай людей із нашого краю. Когось обов'язково знайдеш. Ось тобі три ногати. Тільки не марнуй гроші! Чуєш?! Поспішай! Чуєш?!!

— А ти? Я з тобою! Я допоможу!..

— Зараз головосік буде! А до того я слід гнатиму. Це тобі не під силу. Заважатимеш... Іди з Богом!..

Перехрестив хлопчика, а сам просто кинувся бігцем назад на Поділ.

Півник усе зробив, як наказав дядько — огиря лишив у городника і віддав золотого на робітника, а Ходу і Реп"яха забрав із робочого подвір"я.

Геть під ніч дістався Півник на Поділ і наскочив на довгий хід. Було їх може з дюжину, скоморохів. Жінок, дівчат, хлопців і чоловіків. Навіть дід старий з гусями дибав. Вели козу і ведмедя. Попереду з ліхтарем глиняним здоровий молодик. В кінці ходу виступав кароокий Лют. І теж ніс ліхтар на довгим дерев'янім держаку.

— Гей, Півнику! — Першим примітив знайомого малий скоморох. — Йдемо забавляти гостей-купців до іллінського заїзду. Ходімо!

— А старші що?

— Нічого! Пішли! Я тебе запрошую!..

Та все ж перебіг наперед і спитав у вую Лютового. Похмурий здоровань махнув рукою, мовляв — нехай іде.

Півник, притримуючи на повідцях невгамовного Ходу та похмурого Реп"яха, що все гарчав на ведмедя, почимчикував кривими подільськими вулицями.

Цілу ніч вони пробули у найбагатшій заїзді подільським, біля Іллінської церкви.

Півник нічого сам не робив і звірі його нічого не робили, а проте йому вдалося пригоститись і горіхами, і фігами, і калачами, і коржами... І ще чого тільки не покуштував із пундиків хлопчина!

А скільки всього побачив та почув! Особливо ж його вразили двоє скоморохів — той перший силач, що з ліхтарем був, і старезний дідусь-гусляр. Молодому для вправи натягли міцну линву між горищем комори та конюшні. І він пройшов по линві туди й назад.

А дід співав під гуслі про походи Ігоря на греків, про смерть віщого Олега, про хлопця-отрока, що здурив печенігів і визволив киян.

А коли всі стомлені нічною веремією вертались на світанку додому, то Півник не йшов, а, здавалось, танцював, і радість і бадьорість тримали його в силі.

І так йому хотілося стати вправним і сміливим скоморохом, що може по линві ходити і мечами жонглювати, і хотілося побачити Царгород золотий, і хотілося чужі мови знати, як славний київський отрок.

Він зовсім не бачив, які стомлені, підупалі духом лицедії. Він чув, що вони говорять, і зовсім не брав собі в голову, що господар пожадливий, і що його челядники все за ними назирали, щоб вони чого не поцупили, а заплатили їм удвічі менше, ніж було обіцяно.

Півник мовчав, а душа його співала від радості. Та ще здоровенний медовий пряник за пазухою переконливо свідчив, що життя веселе та щедре. А ведмідь, що поруч тріскотів пазурями по хіднику, стверджував ніби — воно до всього ще й казкове!

Як прийшли додому, то просто попадали на лавки та піл і спали до полудня.

Крім старого гусяря, Півника та його звірят, що шастали подвір'ям і все обнюхували, досліджували

Побачивши, що Півник не лягає спати, гусярь попросив допомогти. Поклав розбовтані, розладнані гуслі собі на коліна, а Півника поставив при справних. І сказав вдаряти по струнах. А сам під ті звуки підстроював розладнані. Ударить кілька разів по своїх гусях старий, прислухається, а тоді просить малого Півника повторити те ж саме на добрих гусях. І нічого, до ладу виходило.

Так вони чимало часу на гуслі витратили, поки старий сказав:

— З тебе добрий помічник. Пішли, пообідаємо, ми добре попрацювали.

Коли вони ласували купецькими пирогами, пробудились Лют і канатоходець, і зразу ж до столу.

Канатоходець, він ще й з мечем танцював, невдоволено зауважив старому:

— Ти, діду, так гостей частуєш, ніби ти отаман. Хто знає, який заробіток буде завтра на базарі.

Півникові від сорому, що про нього таке виговорюють старій людині, та ще за столом, шмат застряг у горлі.

— Коли я помру — хто вам усім гратиме? Кого ви зараз можете запросити з гусярів? Хто в таке кодро піде? Гусярі хороші не люблять сріблом ділитись.

— То ти його збираєшся вчити? Скільки років ти сам вчився? Скільки років витратив?

— Оце вже не твоє свиняче діло! Мене не було кому вчити. А його — я вчитиму!

Півникові аж серце закалатало від радості, що такий гусяр сам його обрав для навчання.

Після цієї короткої сутички за столом на Півника вже ніхто не звертав уваги, не зиркав, що він на дурнячка у них хліб їсть.

А коли Лют пробудився, то його зразу Півник попрохав, щоб він кота-гусяра показав. Лют подивився на хлопчика округлими очима.

— Ну й забувака ти! Я ж тобі вже казав, що він жив у нас, а потім пішов на Житній базар. Там страшенно багато мишей у коморах. Туди коти зі всього Подола збігаються.

Півник сперечатись не став, але зрозумів — Лют бреше йому і не мигне.

З того дня сивобородий старець може по півдня навчав Півника. Сідали один проти другого. Гусяр показував, як щипати струни, як вдаряти по струнах, як приглушувати звук.

Коли старезний гусяр бачив, що Півник стомився, він говорив:

— Щось у мене пальці зомліли... Що то значить старість. Піди, Півнику, піди пограйся. Он хай тебе Лют навчить ножа метати. Він хоч брехун великий і хвалько, але ножа кидає добре... Я, коли із Святославом ходив, дуже мене ніж виручав. Якось на мене печеніг з булавою напав, а я метнув ножа — точно в горлянку. Гай, гай, сплигло, минуло!..

Старий піднімав над дзвінкими струнами вузлуваті тремтячі пальці.

— Йди, йди Півнику! Ніж — зброя найперша! Без ножа чоловік ніщо! Хто б він не був — чи смерд, чи городянин, чи боярин! Ніж тебе порятує скрізь і завжди — і вночі, і вдень, і за столом, і в ліжку...

— А я ножа пообіцяв Люту, якщо він навчить Ходу танцювати. Як же я тепер?..

— Не переймайся. Якщо ти ножа свого віддаси Люту, я тобі свого подарую. Він із далекої агарянської землі.

І білоголовий старець видобув з-за пазухи ножа з вузькою колодочкою і широким лезом. Зачепив товстим нігтем блакитне лезо, і почувся звук дзвінкий і чистий, наче срібний.

Гусляр дотримав слова і віддав Півникові ножа саме тоді, коли всі лаяли Півника і кепкували з нього.

Тільки гусляр-дідусь сміявся.

— Та чи ви показалися — з-за чужого срібла перейматись. Може то його Господь Бог випробовував?.. Давай, дитино, гуслі настроїмо, якщо пальці не болять.

— Та ні, вже не болять, — озвався Півник, а думкою до тієї суботи повернувся. У п'ятницю вони ходили на Подільське торжище. Грали, гроші заробляли. Тут щоп'ятниці був ярмарок. Повертались опівночі. Після спекотного дня задуха була страшenna, і старий гусляр просто умлівав від болю в серці. Спадаючим голосом благав Господа дати йому побачити схід сонця. До подвір'я його тягли під руки, бо ноги вже не тримали старого.

І саме тоді завили вітровії над Верхнім Містом, засвітилися незліченні зміїсті спалахи. Земля й повітря здригнулись від громовиверження.

Обернувшись до старого, Півник побачив при блакитному сполоху — старий оживає! Дихання його вирівнялося і він починав зводитись на лікті.

Хлопчик зрадів і, не зважаючи на страшний гуркіт грому і сліпучі блискавки, примостився на лаві і миттю заснув.

Потім наче на світанні хтось підійшов і збудив його від липучого сну. Єдине, що він міг ствердити потім — одяг у того, когось, був наче золотавий.

Півник протер очі. Двері відхилені. І крізь двері, і крізь вікно вливалось холодне вологе повітря.

Ще раз протер очі. Біля лавки ніхто не стояв — всіх поборкав нестримний сон...

Потім він ніколи так і не зміг усвідомити, чому саме він пішов нагору до Десятинної, а не до Іллінської церкви, наприклад. Знав, що треба чимскорше помолитись, щоб видіння — коли воно добре — поскоріше збулось, а як погане — щоб не збулось.

Та двері храму зачинені. Занадто рано.

Тільки на мокрі, мармурові плити виповзли каліки. Знов, як і тоді, першого разу, Півника охопив розпач і жах при спогляданні людської біди. Не зміг більше стояти на видноті і кинувся тікати від храму. Побіг крізь браму, бо вже у Верхнє Місто заповзали валки з вантажами.

Спочатку Півника потягло до їхньої істобки. І знов, коли здаля побачив скоцюрбленого Тальця, що запрягав коней, його охопив сором, наче це він полишив холопів у біді, а сам по-зрадницькому втік.

Від такого почуття він зовсім знітився, і вирішив повернути до міста.

Нараз подивився праворуч, де на схилі гори стояв велетенський дуб. Та що це?! Дуба немає.

Тобто половина дубового стовбура стирчала вгору, сяючи розламанною деревиною наче жовтий риб'ячий зуб, і тільки вгорі відходила на бік могутня крива гілка зелена. А вся крона, і друга половина, більша лежала внизу за багато саженів від пня.

При основі уцілілої гілки з розщепів деревини наче визирав зелений горщик.

Не роздумуючи, Півник помчав по мокрій траві, що холодом обпікала ноги.

Обережно, щоб не поранитись об гострі пласти деревини, що стирчали лезами ножів, поліз він угору.

Дряпався вгору поволі-волі.

Ось і гілка. А в її основі тепер розкрилось дупло старе і від нього стирчали на всі боки велетенські скалки деревини.

Зелений горщик був цілісінький.

Півнику здалося, що він не дочекається, поки дістанеться до землі і там вже розкриє горщик.

Тому він не став злазити, а отут, на рипучій гілці, відколупав ножем просмолену затичку.

В обличчя йому бризнуло сонце, відбите від білих і жовтих кружалець монет, заіскрилось вогняним полиском камінного намиста, засяяло на

маленькій блакитній оздобі, по якій розпустило свої вибагливі віття-візерунки Дерево Життя.

— Ось чого до мене приходив... — у голос промовив Півник, та не скінчив, бо не знав, як те видіння назвати.

— І не сказав мені, — зашепотів хлопчик, розглядаючи самоцвіти і блакитну підвіску із золотим Деревом, — що мені з цим усім робити?.. Ой, а я дурний! — Майже прокричав Півник. — Та це ж подарунок ковалевій доньці!

Тут він на мить прислухався. Його чутливе вухо вловило далекий дзвін. "До заутрені кличуть!"

Бовкали дзвони і в ближніх церквах.

Не гаячи часу, Півник по частинах видлубав монети із глечика і опустил за пазуху. Важим холодом вони вкололи шкіру живота та грудей.

Глечик, намисто і блакитну підвіску він поклав на дно розколотого дупла.

Йому так хотілося роздивитись усі монети,

Але треба поспішати! Півник просто біг до Десятинної. Треба справедливо роздати все калікам убогим.

Тільки хто воно приходив напереденні?

Той Бог, якому дядько молиться щодня? Чи хтось із лісових богів? Але яка турбота лісовим богам до понівечених, упосліджених, покинутих усіма калік? Ні, певно, що це таки був дядьків Бог. І це він виказав Півнику скарб. А скарб старий, не християнський, бо на жодній монеті

немає знаку хреста, знаку нових богів. А може, Півник просто не роздивився.

Малий не втримався і видобув з-за пазухи одну монету. Спалахнуло жовте кружальце, і на ньому зблисли риси і позначки, наче шашелеві ходи на старій дошці.

В роті у Півника пересохло, серце калатало, а у вухах всі бадьорі звуки суботнього ранку піднесли до такої сили, що здавалось,. навколо вчорашня буря гримить.

Сталося так, що коли Півник витяг першу монету і подав найближчому жебракові, крізь розчинені врата храму вибухло врочисте "Алілуйя, алілуйя. алілуйя!" — радісне, врочисте і нестримне.

Ця мить поєднала і сонячні промені, і ангельські голоси хору, і радість від здатності дарувати, дарувати іншим людям. Все злилося в якесь сяйво, в якийсь вогонь, що зігрів, освітив, заповонив усе єство хлопчика.

Він наче не йшов, а наче плив над мармуровим хідником. Ось він підлітає, підпливає до наступного каліки, подає йому блискуче кружальце.

Каліки тягли до нього розкриті долоні. Та ось він побачив, що вже вони тягнуть до нього скрючені, мов пазурі звірині, пальці, хапають його за холоші, за поділ сорочки, за пояс. Ось він зависає в повітрі. А вони його тягнуть униз і униз, і щось обривається, і він летить униз, униз до розчепірених безжальних пазурів.

Йому не стало чим дихати, сонце враз вибухнуло в очах іскрами, загасло зразу ж за чорною смердючою пеленою...

Півник плив, то в гарячих, то в холодних струменях і розумів, що спить. Ось йому стало видно — до його лави підходить той хтось у

золотавім одязі променистім і протягує руку. Не чекаючи, поки його торкнуться, — сів на лаві. Розкліпив повіки — над ним у світлій рясі, залитій золотими променями сонця стоїть чорновидий попін. Той самий, якого вони зустріли першого разу,

Півник ледь повернув голову, щоб обдивитись, де він опинився. Та гострий біль пронизав йому шию.

— Ой! — Не втримався хлопчик.

— Потерпи. Ще довго болітиме. А знаходишся ти в моїй келії. При храмі Богородщі. Мене ти впізнаєш?

— Впізнаю. Ти попін. Ти стерлядь із Подолу тягнув.

— Все так. Тільки годиться мене звати — отець. Отець Онуфрій.

Півник подумав: "Та який ти мені отець? Ти просто попін.

— Їсти хочеш?

— Хочу.

— Треба відповісти: "Так, мій отче!" — Півник здивовано вирячив на нього очі, але добре усвідомлюючи, що він у владі цього попина, тобто "отця", вирішив за ліпше підкоритись.

— Так, мій отче!

— От і добре! Сідай до столу.

На столі поруч із накритим гарячим горщиком пишній буханець хліба-загреби, дві дерев'яні ложки, ніж і на дерев'яній таці біла редька

молода, молода цибуля з пир'ям і часник. І ще стояв на столі берестяний коробок із суницями.

— Ти, сподіваюсь, хрещений у православну віру?

— Авжеж! — Бадьоро відловів Півник і, згадавши, додав. — Так, мій отче!

— Якщо хрещений, то повинен знати, що перед трапезою треба прочитати молитву. А ти зразу до ложки тягнешся. Отож, проказуй за мною: "Отче наш, іже єси на небеси... Да святиться ім'я Твоє, да приїдець Царствіє Твоє..."

Півнику було радісно повторювати незвичні і врочисті слова. І хлопчик їх просто виспівував за чорнобородим попином...

По молитві, проказавши: "Господи, благослови!", попин насипав собі і хлопчикові в миски осетрової юшки, відломив по щедрому шмату хліба. Юшка з головизни була така смачна, духовита і гаряча, що Півник не міг себе стримати і голосно сьорбав, обсмоктував хрящі та плямкав губами. І на стіл крапав з ложки... Попин зауважень не робив, лише стиха посміхався у свою розкішну бороду.

Після обіду попин почав Півника випитувати все-все про його дядька і про нього самого. Про всі біди Півник переповів. Лише змовчав, що живе у скоморохів на Подолі. Що попини люто ненавидять скоморохів та лицедіїв, і волохів, і чарівників, добре знав.

— То ти кажеш, твій дядько ревний християнин і весь час на службу ходив, свічки ставив, на церкву жертвував?

— Так, мій отче!

— Ну, тоді помолимося разом за його безпеку. Повторюй:

"Скоро предварі, прежді даже не поработимся врагом хулящим Тя к претящим нам Христе Боже наш погубі хрестом Твоїм, борющие нас..."

— Тепер ти можеш іти до тих, у кого живеш. Та перед тим послухай моє напучування. Знай — ти впав у гріх гордині. Бо ти вирішив обласкати тих, кого бог позначив убогістю... То ангел тебе випробовував. Він тебе привів на дерево до скарбу. Ти ж, як добрий християнин, повинен був прийти зі сріблом та золотом до храму і збагатити його скарбницю, щоб на ті монети святі отці прикрасили храм сосудами, ризами та божественними книгами, щоб дали подаяніе жебракам! А ти взявся виправляти чуже горе по своєму слабкому розумінню. І вийшло — спокусив убогих та нищих!.. А спокусити жебраків — великий гріх! Зрозумів, мій сину?..

Півник тоді нічого не зрозумів. Йому тільки нестерпно хотілося до скоморохів, до веселого Ходи і похмурого Реп'яха. І він подивився в очі чорного попа.

— Так, мій отче! Іншим разом, коли знайду скарб, я спитаю тебе, як із ним чинити... або... або зразу віддам до храму...

І раптом, сам навіть не знаючи, чому, спитав:

— А чого ви всі, попини — чорні? Ви всі греки? От ти, за лицем ти гречин, а мова в тебе чиста київська. Чому так?

— У мене батько був гречин. Його з іншими отцями до Києва привіз у вірі людей наставляти сам Володимир... А мати із цих земель.

— Так ти, як і Гречин Коняр, покруч? У нього так само, як і в тебе, батько попин... тобто святий отець, — виправився миттю Півник.

— Мій батько був чоловік учений і благородний. І з моєю матір'ю, хоч вона була рабиня, взяв християнський шлюб. А той гульвіса, про якого ти

сказав, зачатий у блуді і рабстві і вихований у мерзоті. Бо хто його батько — чи Анастас, чи його служка Агатос, не знає і сама його матір! Та буде проклятий цей Анастас без покаяння! Гріхородник і содоміст, зрадник і злодій! Підла, підла личина! Коли цей смрадний пес був тут, він мене утискав і не давав служити богу і людям на всю силу. Тепер же через нього до нас, греків, немає довіри... І знов я змушений....

Далі він не став говорити, гнівно насупився. Потім перехрестився і замирено сказав:

— Господи! Вибач мені мою гнівливість та злослів'я. Дитино моя, іди з богом!

Повертався на Поділ без капшука із ногатами і без мисливського ножа при поясі.

За день він сходив подивитись, що сталося із рештками велетенського дуба.

Дуба не було. Не було ні гілля; ні пенька навіть. Тільки на крутім зеленім схилі жовтіла заглибина. Навіть коріння викорчували.

ТАТІ-КОНОКРАДИ

Коли вони збирались йти до заїзду на вечірню забаву, старий наказав малому:

— Бери й ти гусельці. Сьогодні ми з тобою починаємо віншування. Як вдарю по струнах перебором мелодію, ти тоді на басі за мною. А як почну співати — ти вже веди голосом далі до самого кінця. Зрозумів?

— Та я ж... нічого ще не вмю, ще...

— Злякався? Нічого, поки дійдемо, заспокоїшся. Треба, щоб усі бачили ти мій учень, дарма хліба не їси... Хоч він більше не присікується, однак вони думають, що ти ледащо...

І поки вони йшли вечірніми вулицями, малого справжня пропасниця тріпала.

Та лише дід-гусяр перебором струн почав пісню, як тремтіння скінчилось. Співав хлопчик голосно, дзвінко, але й не витягуючи на таку силу й висоту, щоб зірватись. Услід за дідом затяг славу купцям-гостям новгородським, як завжди — припливали вони в жнива по добру київську пшеницю.

Після віншування коза з Лютом танцювали, ведмідь через голову качався, канатоходець і дівка перекидались гострими захалявниками.

Хлопчик і дідусь відійшли під стіну, а потім до них і Лют приєднався. Лют зашепотів.

— Сестриці важко догодити, але вона сказала, що в тебе голос чисте срібло. І ще дядько сказав — як гуслі опануєш краще — сам віншуватимеш. Дід вже слабий, а в тебе добре виходить.

Півнику від Лютових слів чи не найбільша була радість — стане гусярем-скоморохом і буде по всіх святах ходити і людей розважати і сам веселитись!..

Та вже вранці на базарі, як пішли вони з Лютом та його сестрою купувати рибу, Півника покликали знайомим свистом.

Озирнувся — дядька поблизу не було. Лише біля вуглярської коли присів обідраний чумазий чоловік і щось длубався з колесом. Півник хотів доганяти Люта, та чоловік знов свиснув і, не озираючись, поманив брудними пальцями його до себе.

— Я зараз,.. я дожену!.. — Гукнув Півник, метнувся до чорної коли.

— Слухай мене — щоб з обіду чекав мене при дорозі. На другім звороті біля Бабиного яру. Сховайся в кущах і чекай мене. Тільки ж гляди — нікому не кажи нічого, куди йдеш! А тепер іди!

— А Реп'ях, а Хода?

— Нікуди не тягай! Іди, йди швидше від мене. Швидше...

...Півник довго лежав у теплій шовковистій траві під кущем, що не з чувся, як і заснув.

Прокинувся, бо відчув — на нього пильно дивляться. Сів — а над ним навпроти стояв дядько Півень у вуглярськiм вбранні.

— Ти що, чортова душо, виробляєш?! Старців золотом обсипаєш?! І це саме тоді, коли твій дядько рідний ось-ось стане повним холопом?! Просто боярин ще не знає, що тут трапилось зі мною! Ще не відомо, чи викуплюсь я з боргу!..

— Ти викупишся! А вони каліки. У них ніколи ні руки, ні ноги не повідростають. І їх ніхто не догляне. А якщо ти станеш калікою, тебе ми всі доглянемо.

— Тьху на тебе, дурня! Ще наврочиш! — Спересердя сплюнув дядько Півень і тричі перехрестився. — Спаси мене, Діво Пречистая, сохрани і помилуй від каліцтва! А тепер, личино чортова, ходімо. Іди і слухай, що маєш робити...

Перш за все дядько Півень забрав одяг у Півника і перемазав його в залишках вугілля, ще й смолою де-де пошмарував.

Потім, як тряслись на передку коли, Півень пояснив, що належить робити Півникові, що має робити, коли вони заскочать татей-конокрадів у їхній схованці.

Удвох вони заскочили чотирьох татей. Їх двоє — мізерний хлопчик і його дядько, гарячий, запеклий, затятий.

А тих було — Гречин, син перевізника, гонець княжий та конюх-печеніг.

Дядько заздалегідь вивідав усе, винюхав, виповзав на череві плазом. Почав за ними полювання від тієї ночі, коли подався потайки на Оболонь до конярського збіговиська. По їхніх слідах він дістався до острівця на болотах. Там конокради ховали коней. Перетавровували їх, масть міняли і крадене хоронили.

Першим Півень поціливі конюха-печеніга. Крижем розкинувши руки, печеніг завалився біля багаття. Син перевізника кинувся по гатці на другий берег протоки. Але в трьох кроках від берега він перечепився. Дзизнула тятива, і він з розпачливим зойком сів на хмиз.

Печеніг теж завивав біля вогнища.

Гречин не встиг сховатися межі коней, як мисливські стріла вп'ялася йому межі лопаток. Стріла не звичайна, а вилочка.

Лише гонець після першої стріли впав плазом на землю і відкотився від багаття у смоляну тіль.

— Волосе, Волосе! — На повен голос благав Гречин. — Витягни мені стрілу. О-о-о-о-о-о! — Волав він. — Як пече, як пече!!! Волосе, Волосе! Він простягав руки в бік густої чорної тіні. — Молю, благаю тебе, Волосе!

І зразу ж туди одна за другою свиснули три стріли.

Спочатку Півникові, що споглядав усе з висоти на вербовій гілці, здалося — стріли поминули ціль.

Бо з трави високої ніякого звуку. Тільки Гречин скиглив та стогнав син перевізника. Печеніг біля багаття голосно харчав. Дядько теж мовчав, не рухався.

Аж ось в останніх спалахах тахнучого багаття побачив Півник, як заколивались вершки трави і над ними звівся княжий гонець. З лівого плеча в нього стирчало зламане древко стріли, а в напруженій правиці кривавим блиском дзеркалився меч.

І зразу ж дзизнула тятива, і стріла вп'ялася в зап'ястя правиці. З відчайдушним прокльоном, із смертельним зойком розпачу він випустив меча. І підняв лівою рукою правицю, з якої стирчала стріла. Він не зміг стояти і впав на коліна, наче п'яний. І вже зубами намагався вирвати стрілу з рани.

Гречин когось кликав то грецькою, то польською мовами.

Хоча Півник напружено прислухався, проте не почув, як дядько брів до острівця.

Тільки Півень виник на острівці, тої ж миті в нього з темряви про свистіла стріла. Півень падав навznak і хлопчик бачив, що стріла вдарила дядькові в скроню.

Чи то вітерець повіяв, чи то жар до підсохлого хмизу підкрався, затахле вогнище спалахнуло і вибухло роєм сліпучих іскор.

З-за куща витикався поволі човен. На носі зводив тугого лука лях! А на демені безшумно орудувала правилкою городникова служниця.

Лях цілився туди, куди завалився дядько Півень.

Та лях не встиг до кіщя напнути лука. Зустрічна стріла вдарила його в коліно. Навмання випустивши свою стрілу, він осів на дно човна.

— За кугу! За кугу! — Крикнув лях городниковій служниці. Та вона й без нього все втямила і одним глибоким і довгим гребком завершила човна за густу стіну очерету. Тепер човен був недосяжний для стріл Півня.

А служниця добре знала тут всі ходи й протоки

І нараз дзенькнула тятива, точнісінько, як гусельна струна.

— Ой, мамо, мамо! — Скрикнула служниця і з гуркотом покотилася на щось дерев'яне в човні.

— О-о-о! — Застогнав розпачливо на дні човна Лях.

Півник почав спускатись униз. Тихо, обережно, зупиняючись та прислухаючись. Та нічого не міг розібрати крізь кумкання болотних кряків. Їхній переполох минув, і вони тепер з подвоєною бадьорістю кумкали та крєтали, аж у вухах лящало.

При миготливому світлі багаття спостеріг — як човен приткнувся носом до кучугури, так і не рухався.

У два голоси на дні човна стогнали і служниця, і Лях. Коли Півник з великим зусиллям продерся до берега, так, щоб не порішити самого себе третім настороженим самострілом, він побачив — з берега нечутно спускається у воду його дядько Півень. Голий геть, обличчя наполовину залите кров'ю. А в зубах затиснув колодку тонколезого захалівника.

Наче видра, швидко й без плюскоту поплив за кучугуру очерету. Мить розчинився у чорній теплині ночі.

Та за якийсь час на освітлену воду вплив човен і посунувся до берега, де в кушах причаївся Півник. В найзручнішому місці, де гатка була під ногами, Півень щосили погнав човна до берега і майже наполовину випхав його на траву. І зразу ж тишу розітнув розпачливий зойк.

Над човном виросло біле тіло дядька Півня і зразу ж із човна підвелась служниця із сокирою і хотіла бити його сокирою в голову. Та Півень ухилився, вивернувся і заломив їй руку за спину і щосили кинув назад у човна. Її голова дзвінко вдарилась об дерево.

Тим часом Півник бачив, як із носа човна перевалюється в траву Лях. Не те, щоб він його добре бачив — він бачив, що щось камешиться і чув звук.

Та перше, ніж Півник зготувався туди метнути ножа, дядько вже був там і вдарив Ляха п'ятою. Лях гикнув і затих.

— Принеси вогню і хмизу!

— Тут глибоко! А там же гонець. Я боюсь...

— Швидко! Бо небавом світанок!

Тремтячи більше від страху, аніж від холоду, Півник побрів по глибокій, для нього, воді до острівця.

— Що там? — Спитав дядько Півень, роздмухуючи вогонь біля човна.

— Печеніг підсмажив собі бока і лежить як мертвий, але дихає. Гречин лежить і важко дихає. Гонця корчі крутять: всю траву, куди руки сягають, повидирав...

Ось багаття яскраво спалахнуло, і Півник аж затрусився, як побачив служницю на дні човна. З розбитим лицем, вся перекаляна кров'ю скоцюрбилась. Тепер Півник побачив, як її дістала самострільна пастка. Стріла протнула їй праву грудь і ще під шкірою застрягла. Дівка роздерла на собі сорочку, щоб якось звільнитись від наконечника і уламків деревка. Та не змогла.

У Ляха на губах пінилась жовта слина і він важко дихав, очі в нього блищали, мов у хворого на пропасницю.

Межи служницею і Ляхом, займаючи більше половини човна, лежали два короби і дві цілі телячі шкіри.

Поки Півник роздивлявся на все, дядько повивертав за спину руки і служниці, і Ляху, та й позав'язував їм і руки, й ноги сировицею. Пов'язаних кинув на траву. Вивалив короби і телятину трохи осторонь.

У звільненому човні перевіз на берег гонця і Гречина, сина перевізника і печеніга.

Всі четверо були наче п'яні, пускали слину і важко дихали. Півень теж їх пов'язав і поклав рядочком, але так, щоб не могли дотягтись один до одного.

— Назирайте за ними. Тільки почнуть повзти — бери і тни отут! — Дядько показав на підщелеп'я печенігу.

Півень зганяв човна на острів і перевіз усе, що там знайшов. І коней перегнав. Десять коней. І самостріли познімав. І поніс кудись в темряву, туди, де підковою стояли високі верби.

"Для чого він ставить там? Щоб за нами не погнались?" — подумав Півник.

Вранці, ні, ще в переддення, все зрозумів. Інші, полонені тобто, що потроху починали оклигуватись від якогось дурману, чи що, теж зрозуміли.

Півень по одному підтяг їх до верб і поприв'язував до стовбурів. І поприпинав їх їхніми ж линвами і сировицею.

Від насторожених у траві самострілів до бранців протягнув міцні жилки.

"І де він їх узяв?!"— Очманіло подумав Півник.

А Півень, стоячи збоку від служниці, вже питав:

— Для чого короби їм? Ти знаєш?

Служниця нічого йому не відповіла і відвернула голову. Тоді він підійшов до Ляха.

— Для чого короби? Чиї вони?!

— Якби ти був лицарем, я б тобі відповів. Але ти підступний холоп, хитрий, смердючий пес! Поставив пастки, не гідні воїна! Ти і тілом і душею раб, холоп, бидло, руська худоба!

— Ляше! Не гніви мене, не бреш на мене. Я вільна людина! Якщо я твою голову кину суддям і приведу зведених коней і весь ваш татівський реманент, — ні княжий, ні церковний суд не визнає мене винним, і боярин мене не одержить в холопи! Але не про це мова! Скажи — для чого ці короби ти сюди пер? І я тебе зразу ж відпущу. Слово даю!

— Рабське слово сили не має! Зрада — зброя рабів!

— Даю слово — твою полюбовницю звільню, стрілу з неї витягну і коня вам найсильнішого дам. Тоді повіриш?

— Спочатку її звільни!.. — Прохрипів Лях.. Служниця подумала, що Півень її чи мордуватиме, чи івалтуватиме, тому вона, як він наблизився, плюнула йому в лице. А він у відповідь її вдарив по вилиці. І зразу ж блискавично видер із рани уламки стріли.

Півник стояв поруч і заглядав, як то дядько чинить.

— Не дивись, не дивись на мою голизну, личино древлянська!

— Я й не таке бачив! А ти, а ти... це ти в зеленім глечичку принесла в істобку отруєний мед.

— Не базікай! Приведи Кошлатого! — Не обертаючись, наказав дядько Півень. — Я тебе відпускаю. Можеш навіть їхати за підмогою. Тільки я спочатку поприбиваю до верб!

— Не поїду я нікуди... Відпусти його!

— Нехай він скаже — для чого короби!

— Він не скаже...

— Тоді і він сконає, як оця поганська личина! — Півень широкими кроками рушив до печеніга.

Ішов і зі свистом розсікав повітря блакитним лезом меча.

Служниця мовчала.

Ось три кроки до конюха-печеніга. Срібним променем спалахнув меч.
І глухо вдарила стріла в печенігові груди,

— Ой матінко! — Закричала служниця. А Півень вже йшов до гінця і сік мечем повітря. Навіть не зиркнувши на мертвого печеніга — стріла йому серце пробила.

— Не тре, не тре! Я все скажу! — Заголосила служниця. — Це для того, щоб...

— Тихо! Не галасуй! А ти відійди! — Кинув дядько через плече Півнику, що йшов слідом за ним.

Тому Півник не чув, що вона шепотіла дядькові.

Дядько стояв, може на голову нижчий від неї, схилив голову на ліве плече, підставив угору вухо, наче недочував і все кивав і кивав на її слова.

Мовчки звільнив від пут служницю і її коханця Ляха і підвів їм міцного коня. Лях мовчки розглядався на поранену спухлу руку, зі здивуванням на обличчі обмацував пальці.

— А де ваші припаси? — Спитав Півник.

— Там у схованці,.. — відказала служниця. Нараз почувся кашель, мов хто водою чи слиною поперхнувся, а тоді високий голос гречина.

— Ти їх відпускаєш?! А вони ж тебе здурили... Вона йому твого полового огиря з міста вивела!!! А ти їх відпускаєш?.. — Спадаючим голосом закінчив гречин.

Лях і служниця кинулись бігти до заростей, та рани і пута ослабили їх..

Першого Півень наздогнав Ляха і вдарив кулаком по тімені. Лях снопом упав у мочарину. А служниця, хоч сильно поранена, вже дісталася до кущів. Та в темряві Півень і її збив з ніг ударом в потилицю.

Прив'язав обох до кошлатого коня і тягнув, волочив назад, до верб.

— Де мій половий коник? — Питав Півень, наступаючи на горло Ляхові подертим вуглярським личаком.

Лях після останнього дядькового удару, певно, перестав уже вірити в свою фортуна. І не огризався і не ображав Півня, але мовчав затято.

І знов служниця сказала.

— Розв'яжи мене — я приведу коня... Тільки ти відпустиш нас?..

— Відпущу. Іди. Скільки тебе чекати?

— Як сонце он під ту гілку дістане, — показала на низьку товстенну вербу.

І вона пішла в ранковий туман по ледь помітній стежці і її мов від міцного хмелю хитало й заносило.

— Дядьку! — Зашепотів Півник, шарпаючи за рукав. — Вона впаде і сконає! Або в багно завалиться...

— Ні! Служниця — страх, яка витривала! Інший би від такої рани... — Він озирнувся на поборканих татей. Всі вони повернули голови за служницею. І він зашепотів Півникув — Ти біжи ніби туди, до коли схованої... А там через ручай їй навперейми і за нею слідкуй. Та обережно мені! — А тоді вголос, але не дуже сильно. — Збігай,— перевір коней та принеси штиль і сокиру.

Служниця йшла не поспішаючи, то просто бігла, то сідала перепочити на купину. Назад озиралась, обертаючись усім тулубом — певно, що рана пекла її нестримно і не давала вільно рухатись.

Щоразу, коли вона починала обертатись, Півник встигав схоронитись за кущем, за шуворами, за купинами чи просто присісти у височенну траву.

Перед невеличким гайком вона спинилась і довго обдивлялась на всі боки.

Стиха покликала. Коли їй неголосно відповіли з-за чагарника, тоді вона пішла в зарості.

Півник, просто припадаючи до землі, наблизився до заростей.

— А все? — Спитав старий перевізник. Півник зразу впізнав його глухий і хрипкий голос.

— На острові. Перевезли. І не знає він... Думає, що воно там, де він сховав... Ой, сестрице, обережніше... Ой болять, ой пече... І стріли, можу присягтись, у нього отруєні всі. Всі стали як дурні після блекоти... У нього, бідолашного, рука розпухла... Одна надія — встигнете... Якщо спізнимось, дурник їх заб'є.

— Терпи, терпи, небого! Я вже рушаю!

— Дядечку! Поспішай до хлопців. Всіх родичів підніми!!! Ой болять, болять мені! А в очах кружала плавають. Ой хоча б не вмерти від отрути!..

Півник не став слухати далі, а плазом, плазом порачкував до стежки, а там заростями навпростець.

І тремтячи від страху, що потрапить у трясовину, і маючи надію, що уникне трясовини, побіг, побіг навпростець до дядька Півня.

Півень мав слух не згірший, аніж малий, і вискочив йому назустріч.

— Зрада... — Прошепотів Півник і сів просто в мочарину там, де стояв. Вона... тебе... зрадила... — Плакав хлопчик. — Скарби тут десь на острові. Вони пливли по скарби... Тут на острові... Десь тут,.. на острові!..

— Зрозумів! Ти пильнуй їх! Тільки зніметься веремія, почувеш — обтинай струни. А Ляху горлянку розчиряй! Не тни вістря, а ріж, як теля — попід скилицею, як би косою різав! Ніж у тебе добрий!

Сам побіг назад межі верби і вмить вилетів звідтіля охляп на коні, але при зброї.

І тнучи п'ятами кобилу під ребра, пустив її по вузькій болотній стежці...

Півник йшов поволі до верб і ледь не спізнився. Бо Лях підкочувався до жилки, що єднала напнутий самостріл і ретязі Гречина. Гречин з розкритим ротом не міг вимовити ні слова, закам'янів, задубів, як жаба перед вужем.

Півник, ще не прийшовши в силу після шаленого бігу, тремтячими руками витяг із купи захопленого добра карбований, мережаний кий Гречина.

Звів над головою і опустив на плечі Ляхові. Потім по голові бив, по руках, по череву, по ногах.

— Відповзай, відповзай, відповзай!!!

Сили в малого ще не відновились, але кий був замашний, з якогось південного дерева, наче залізний.

Лях пробував закритись зв'язаними руками. Лях перевернувся на черево.

Півник важко підносив кий і гатив полоненого по хребту, по ребрах, по голові.

Він обісів геть і не усвідомлював, що кричить і проклинає Ляха. Наче в хворому маренні він змахнув кием і вдарив по ногах Ляха, Той сіпонувся, наче в корчах, і зачепив жилку від самостріла.

Стріла свиснула, продерши Півнику сорочку під лівою пахвою, чиркнула по шкірі, обпікаючи гарячим болем, але, втративши свій напрям, вп'ялася в плече гінцеві.

Він не зойкнув, не захрипів. Тільки шарпонувся усім тілом і провис на линві.

Лях теж заціпенів, увесь закривавлений і потовчений. А Гречин і син перевізника стукотіли зубами зі страху.

Малий враз утратив усяку цікавість до полонених татей і лють відпустила його.

Зовсім забувши про обережність, вийшов з укриття. В кінці стежки побачив вершника і коня на повіді. Попереду коней ішли троє.

Двоє дівчат і простоволосий сутуловатий чоловік.

Півнику стало все байдуже. Змучений, зморений, безсилий присів під крайньою вербою. І тільки прихилившись спиною до стовбура, відчув біль у лівому боці. Помацав у пазусі і побачив на пальцях густючу липку кров.

Вид крові пройняв його крижаним жахом. Заплакав ревно та гірко.

Якраз і дядько пригнав двох дівчат і вимоклого перевізника.

Побачивши, що з гонцем, Півень кинувся до малого.

— Ти?!! — І торсав його за плечі, аж малий клацав зубами і гикав. — Ти, дурню?!!

— Чоловіче! — Заскиглив Гречин. — Малий не винний! Це он той, проклятий, все!..

— Ага!.. — Вигукнув дядько. — Зрозумів! А цього за що ти змордував?!! За що?!!

— За що, за що?.. За те,.. — сонно проказав Півник, вмощуючись у високій шовковистій траві під деревом.

Ніщо не могло збадьорити Півника. Він спав.

Крізь сон чув голосіння доньки перевізника, плач служниці, стогони поранених, хрипке благання перевізника.

Потім був гуркіт, лайка Півня, благальні голоси дівчат. А за тим їхні завивання й прокльони, крики, голосіння.

Наче пахло спаленим м'ясом.

Прокинувся Півник вже верхи на коні під вечір, коли вони виїхали на шлях. Перш за все Півник порахував коней. Дев'ять. Він з дядьком їхав на половім печенігові.

У дядька була голова перемотана уривком сорочки. Дядько скося позирав на зашмаровану вуглярську колу. Там, у високім коробі, на якихось шкіряних паках, пов'язаний, наче спійманий вовк, скорчився Гречин. Він, скільки міг, відхилив лице від двох голів людських — печенігової та гонцевої. Голови були в потьоках засохлої темної крові, наче смолою замазані.

— Дядьку! — Знов забила Півника пропасниця. — Це ти чи я?!!

— Він сам себе погубив! Коли я звільнив його з пут, він витяг з чобота різака і штрикнув мене в груди. Дурень! Я його відпускав, бо всі мене благали, а він хотів мене позбавити життя! Дурень, от же дурень!

— А ті?! А ті?!!

— Я їм вуха пообрівав. Як у Письмі сказано: "Око за око, зуб за зуб"!

— А Онуфрій казав мені, що треба підставити другу щоку, якщо тебе вдарили по одній...

— Нехай мене Бог вибачить! — тричі перехрестився Півень. — Каюсь, забув, забув.

— А дівкам теж?

— Ні, лише Ляху і сину перевізника,

— А... А що тепер будемо робити?

— Як доїдемо до шляху великого — біжи до своїх скоморохів. Скажи їм, що дядькові допомагав коней шукати...

— Дядьку, а як ти звільнишся тепер? Ти ж Ляха не встеріг, виходить, ти його відпустив. Значить, ти тепер холоп?! Така ж у тебе була угода з боярином.

— Ха-ха! Мене князь відкупить! Бо не хто-небудь, а я власноручно вертаю йому вкрадені скарби.

— Ти бачив, ти бачив?! Дивився?! Заглядав у паки?!

— Це княжий скарб. І не годиться ні мені, а ні тобі туди заглядати.

— І ти не подивишся?

— Ні, Півнику. Це майно нашого господина.

— Ой, а я так хотів подивитись на княжі скарби! Так хотів!!!

— Ні, Півнику. Нам цього не можна!

— Дай, я хоч на печатку подивлюсь!

— Дивись! Це нам з тобою можна.

Півник скочив з коня і видерся на колу.

Гречин лежав якраз на коробі, де печатки підвішені.

— Посунься!

— Не можу... Розв'яжіть мене,.. — заскиглив Гречин. Лице в нього було спухле і пашіло жаром.

Півник напружився, вперся ногами в стінку короба і зіштовхнув Гречина з місця.

Ось вони, важкі свинцеві печатки.

Покрутив у пальцях, потримав на долоні.

На однім боці був карбований чіткий княжий тризубець, на другім боці трохи зім'ятий воїн зі списом у правиці і щитом при лівій нозі.

Тінь впала на хлопчика.

Над ним височів широкоплечий дядько. Здавався велетом, коли був верхи такий широкий, м'язистий, грізний навіть у своєму повстяному ковпаку.

Він вийняв з в'язанки товсту стрілу і ткнув у вишкірені зуби гінцевої голови.

— Смердючий пес! Продав свого господина! Дивись, небоже, така доля чекає на кожного зрадника.

— Гречин теж зрадник. А ти ж його не вбив!

— Каже, щоб я його відвіз до князя. Наче щось має таке князю сказати, що іншим не можна слухати... Навіть як він мене дурить, його ябедники замордують... Ну, подивився? Тепер біжи! Оно вже шлях великий!..

— У мене немає нічого. Дай хоч резану...

— Дурню! Звідки у мене можуть бути гроші, коли я коней шукав і по вугілля їздив?!

— Але ж ми взяли таку здобич!

— Здобич піде на храм божий! Ця здобич нам не належить. Це Бог віддав нам ворогів у руки. Я повинен за це віддячити Богові... Поспішай! Скоро ворота зачинять. Бачиш — вже сонце сідає?..

І Півник забіг на Поділ з останньою кінською батовою. Він біг і чув, як риплять спиці коловороту і поскрипує місток, підносячись над протокою Глибочиці.

Півника ледь не збили на землю Реп'ях та Хода. Реп'ях дибки ставав та облизував хлопця, а Хода дзиіою крутився навколо ніг хлопця і все рохкав, рохкав без перерви.

Всі були при столі, і Півник розводив теревені, як він допомагав дядькові коней шукати. Як подер сорочку об тернину, як бока роздер до крові.

— Так ти тепер до дядька підеш? — Запитав канатоходець.

— Та якби... Дядько завтра кудись їде по камінь... На Тетерів десь... А з хлопами що мені робити? Я краще у вас буду.

— То будь, — ствердив похмурий бубонист, дядько Лютів. Так що все було гаразд.

Тільки от по трапезі гусяр сказав хлопчиківі своїм тихим голосом:

— Проведи мене до мого старого бойового друга. Лише звірів своїх не бери. Я от гусельці свої прихопив. Заспіваємо старому старих славних пісень. Нехай послухає, який голос у мого учня.

— Діду! Ти не дуже розспівуйся — завтра до боярина йдемо.

— Нічого не трапиться.

Та коли вони дістались до садиби дідового друга, старий спинився і довго тримався за груди, чи так серце вгамовував?

— Час тобі, дитино, тікати з Києва. Біля нашої садиби крутилося двоє жебраків. У сусідів питали, чи не живе тут поблизу той хлопчик, що золото роздавав жебракам біля Десятинної церкви? Ні, не старці вони, а вивідувачі. Я вивідувачів по духу чую, хто б вони не були: чи наші, чи греки, чи мусульмани. Я чотири рази був у полоні. Двічі викупили, двічі мене відбили. Соглядатаї скрізь схожі.

— Куди ж мені подітись?

— Пересидиш у добрих людей! Поки ми з моїм другом співатимемо й гратимемо, щоб на вулиці чули, ти перелізеш через тин і підеш... — Далі старий, прикриваючи рота долонею, пояснив, куди іти та що й кому має говорити...

Вголос гусяр пояснив:

— Ми, удвох із другом моїм, єдині воїни Святославові, що дожили до сьогоднішнього дня. Останні звитяжці. Запам'ятай це. Колись своїм дітям розповіси, що бачив останніх витязів Святославових. Ось і господар.

Той господар з ліхтарем глиняним у лівці дійсно був казковим витязем. Більше таких велетенських дідів Півник ніколи не бачив.

Одною рукою велетень обійняв їх обох — висохлого дідуся і його мізерного учня.

— Ну ж, ну ж, заграй, хлопче! — Пробасив старезний воїн.

— Грати він ще не годен перед людьми, а от голосок у нього срібний, а пам'ять — як чекан для монети! З одного разу всю пісню пам'ятає!

— Невже новий Боян народився? — Лагідно і з надією спитав велетень.

І дід вдарив по струнах, а вони вдвох затягли пісню про похід Святославів на Хвалинське море.

Старий велетень ридма ридав, розхитуючись з боку на бік. Як скінчили співати старець і малий, велетень перестав плакати.

— Брате-друже! Диви, малий який: і не киянин, а он як пісню веде. Як не перевелись голоси в наших землях, то й звитяга не переведеться!

— Так воно так, брате-друже! Та тільки малого хтось вистежує. Чи воно княжі люди, чи церковні. Гадати хто та що — часу немає. Треба сховати хлопчика.

І тоді, коли старійшини співали в два голоси про красунь з Дербенту, малий переліз через тин-паркан гостроверхий і нишком дістався до Гончарів.

Там, назвавши потаємне слово від старого воїна, перебув кілька днів.

Поки не передали хлопчику, щоб ішов до бойового човна, що його збудували на глибочицькім березі біля Житнього базару.

І ось він тепер біля бойового човна стоїть і огладжує дзвінкі напружені дошки, що бронєю накривають одна одну.

Приїхали вози з припасами, прийшли мужі. Все молоді, зграбні, худі, м'язисті. Принесли весла довгі, щоглу лискучу і світле вітрило, намотане туго на рею.

З розгону по колодах пустили човна на воду.

Ні весла не вдарили, ні вітрило не розпустилось, а човен різав і різав синю воду, а вона дзеркалила його золоті блискучі боки.

Та мить споглядання золотих гнутих боків, золоте віддзеркалення у безодній сині теплої дніпрові хвилі потім розтяглась на весь час його плутаного, химерного шляху життя.

Йому здалось, що бачить він себе в той давно витрачений, розтриньканий, змарнований, спалений і водночас казково дзвінкий час, коли він самотужки підбирає мелодію і співає віншування могутнім веслярам.

Напружилось вітрило колесом, засвітилось сріблом, тремтять, дзвенять від напруженої гонитви круті боки човна, ріже високий і гострий ніс чорно-синю воду.

Он там далеко-далеко внизу пливе-лине золотий човен по найтемнішому, по найглибшому звиву русла, минає сліпучі одмілини, бронзові смуги вогкої ріні, смарагди та срібло прибережних гаїв та заростей шелюги.

Він стоїть отут вгорі на височенних київських кручах і споглядає, як він, малий тоді, видерся по штагах на рею і примостився на самім вершечку щогли, споглядає блакитні далекі придніпровські гори.

І не бачить його, сивого, сутулого, з глибокими зморшками на худому обличчі.

А він сивоусий бачить його, малого, веселого мандрівця і співця, як він дряпається по штагах на рею.

А він, той меткий хлопчина, не бачить сивоусого підтопаного мужа.

Мужа мудрого, знаючого, умілого і вправного у різних ремеслах.

І нічого йому не шкода з усіх років прожитих. Тільки шкода тієї безжурності, що минула, розвіялась, пролетіла птахом, продзвеніла піснею і розтанула над блакиттю Дніпрових плесів, над золотом Дніпрової ріні.

Вже від Витачева він плыв разом з дядьком Півнем у найдаліше руське місто Тмуторокань. А там ще далі в Обези, що горами зривались у сині хвилі Чорного моря. Щоб там за соболине хутро, риб'ячий зуб та білих соколів-сапсанів дістати в Обезах золотого піску, свинцю та міді. І все для храму київської святої Софії.

Сам князь великий послав Півня. Князь і довірив усю справу і рятував вірного слугу від помсти в Києві. Князеві він був потрібен, і водночас знав князь, що не вибачать родичі гінця відданого князеві чоловіка... Тому й відсилав від помсти подалі, а для себе з великою вигодою — знав, що тільки смерть нагла завадить смердові виконати князівський урок.

А Малого Півневі дозволив тіун взяти. Щоб доглядав повсякчас за чотирма білими сапсанами. У дарунок князям обезьким. Але Півень тільки одного подарував, а трьох проміняв на золоту смальту.

Вони привезли все загадане — золото, свинець, мідь. Навіть золоту обезьку смальту для майбутніх мозаїк. І за смальту князь сам подав вірному слугі срібну гривну на шию.

Коли вони повернулись до Києва і йшли на поклон до городника, то побачили — мури святої Софії виведені не менш, як на дві косих сажени. Мури згори накриті солом'яними кулями. І їх згори притрусив перший сніг.

За пакіллям тину не було колотнечі, гомону, гуркоту, не рипіли вози, не дзвеніли сокири й молотки. Тільки від ям з вапном клубочилаось густа пара. І все довкола присипав пухкий сніг.

Сніг завис на золотому, ще не опалому листі, на ще зеленій траві. Сніг припав незайманим весільним запиналом на дубових хідниках Верхнього Міста.

Сніг рипів під збитим, подертим взуттям. Поодинокі сніжинки падали на розпашілі, засмаглі до бронзового щоки.

Півник зняв обезьку баранячу кашлату шапку і звів до неба лице.

Прохолодні сніжинки гамували лихоманку чекання.

І з сірого теплого неба сипались пухнасті сніжинки.

Для Півника починалась перша київська зима при будові храму святої Софії.

Тихо, тихо сіялись сніжинки, і десь неподалік співали величальну пісню молодому.

Ще й тепер, більш, ніж через тридцять років, пам'ятав сивоусий майстер той сніг на золотому листі.

Так, більш, ніж три десятиліття проминуло тут у Верхньому Місті при будові, при оздобі святої Софії, при впорядкуванні подвір'я і службових будов.

І знов він побачив себе на вершку щогли, над срібним вітрилом, над золотим човном, який різав гострим носом блакитні відбиття хмар у дніпрових струменях.

І цього дня, коли він забирав своє добро з Верхнього Міста, теж падав сніг. Тільки не перший, а останній березневий сніг. І не хотілося майстрові знімати вовчу шапку і підставляти лице візерунчастим сніжинкам.

Холод тепер часто проймав його спрацьоване тіло, і холодом занадто часто овівало колись таку гарячу та веселу душу,

Збудували святу Софію.

Скінчилось володарювання великого кагана Ярослава.

Минули буйні походи проти сусідів.

Наближались братовбивчі чвари межи нащадками Ярослава.

І старіючий майстер знав про це і полишав Верхнє Місто.

Була весна 1054 року.

І падав останній ріденький сніжок.